শঙ্কৰদেৱ

ডঃ মহেশ্বৰ নেওগ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জওহৰলাল নেহৰু অধ্যাপক। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বিষয়ত অগ্ৰগণ্য পণ্ডিত হোৱাৰ উপৰিও ভাৰত-তত্ত্বৰ বিষয়তো পণ্ডিতৰূপে তেখেত লব্ধ-প্ৰতিষ্ঠ। অসমীয়া আৰু ইংৰাজী ভাষাত বহু-সংখ্যক মৌলিক গ্ৰন্থ ৰচনা কৰাৰ উপৰিও তেখেতে অসমীয়া আৰু সংস্কৃত ভাষাৰ কেইবাখনো প্ৰাচীন পুথিৰ সম্পাদনা কৰিছে। 'শঙ্কৰদেৱ এণ্ড্ হিজ্ টাইমচ্' নামৰ গ্ৰন্থখনিত তেখেতে অসমৰ সাংস্কৃতিক ইতিহাসৰ বিষয়ে এটি গভীৰ অধ্যয়নৰ পৰিচয় দিছে। উক্ত গ্ৰন্থখনেই অসমৰ নব্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ বিষয়ে আটাইতকৈ আধুনিক সৰ্ব্বাঙ্গসুন্দৰ সুবিশদ গ্ৰন্থ।

স্বৰ্গীয় অধ্যাপক বাসুদেৱশৰণ আগৰৱালাৰ মতে "শঙ্কৰদেৱ আছিল এটি গৌৰৱোজ্জ্বল সূৰ্য্য যাৰ মনৰ উত্তাপত এটি সহস্ৰদল কমলৰ দৰে অসম বিকশিত হৈ পৰিছিল।" বৰ্ত্তমান শঙ্কৰদেৱৰ এই সহজ-সৰল জীৱনীখন অধ্যাপক নেওগে সাধাৰণ পাঠকসকলৰ কাৰণে যুগুত কৰিছে যাতে এই প্ৰতিভাশালী মহাপুৰুষজনৰ জীৱন-কাহিনী আৰু ভাৰতীয় সংস্কৃতিলৈ তেখেতৰ অৱদানৰ বিষয়ে সৰ্ব্বসাধাৰণেও কিছু কথা জানিব পাৰে।

বাষ্ট্ৰীয় জীৱনচৰিতমালা

শঙ্কৰদেৱ

মহেশ্বৰ নেওগ

অনুবাদক

বসন্তমাধব শৰ্ম্মা

ন্যাশনাল বুক ট্ৰাস্ট, ইণ্ডিয়া
নিউ দিল্লী

আগস্ট, ১৯৬৯ (ভাদ্ৰ, ১৮৯১)
August, 1969 (Bhadra, 1891)

মূল্য : ১.৭৫

SANKARADEVA
(*Assamese*)

চেক্ৰেটেৰি, নেচনেল বুক ট্ৰাস্ট, ইণ্ডিয়া, নিউ দিল্লী-১৩ দ্বাৰা প্ৰকাশিত
আৰু ছপাকৰা—নাভানা প্ৰিণ্টিং ৱৰ্কস, ৪৭, গণেশচন্দ্ৰ
অ্যাভিনিউ, কলকাতা-১৩

অৱতৰণিকা

আমাৰ দেশত প্ৰাচীনকালৰ পৰাই জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত অসাধাৰণ ব্যক্তিসকলে জন্মগ্ৰহণ কৰি আহিছে। শিল্প, সাহিত্য, ৰাজনীতি, বিজ্ঞান অথবা অন্যান্য ক্ষেত্ৰত বিশেষভাবে বৰঙণি যোগোৱা অসাধাৰণ ব্যক্তিসকলৰ নামেৰে আমাৰ ইতিহাস ভৰপূৰ হৈ আছে। তেনে ব্যক্তিসকলৰ ভিতৰত কোনো কোনোজনৰ নাম একেবাৰে ঘৰুৱা হৈ পৰিছে। আন বহুতো তেনে মহৎ ব্যক্তি আছে, যাৰ নামটো হয়তো সকলোৱে জানে। তেওঁলোকৰ জীৱন আৰু কৰ্মৰাজিৰ বিষয়ে জনসাধাৰণে বিশেষ একো নাজানে। আকৌ জনদিয়েক এনে মহাপুৰুষো আছে যাৰ বিষয়ে জনসাধাৰণে সামান্যভাবে জানে, কিন্তু যি জানে তাতকৈ বহুত বেচি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম তেওঁলোকে সমাধা কৰি থৈ গৈছে।

এখন দেশৰ ইতিহাসক বহুপৰিমাণে সেই দেশৰ মহাপুৰুষ আৰু মহীয়সী নাৰীসকলৰ ইতিহাস বুলিয়ে ক'ব পাৰি। তেওঁলোকেই দেশখনক ৰূপ দিছে আৰু দেশখনক গঢ়ি তুলিছে। আমাৰ দেশখনো কেনেকৈ গঢ় লৈ উঠিল, সেই কথা বুজিবৰ কাৰণে দেশৰ সাধাৰণ নাগৰিক সকলেও এইসকল ব্যক্তিৰ বিষয়ে অলপ নহয় অলপ কথা জানি থোৱাটো প্ৰয়োজনীয়।

অসমৰ শ্ৰেষ্ঠ বৈষ্ণৱ গুৰু শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ জীৱনীও আমাৰ ইতিহাসৰ আটাইতকৈ অসাধাৰণ আৰু কৌতূহলোদ্দীপক কাহিনীৰ অন্যতম। তেওঁ আছিল এজন মহাপুৰুষ, বৈষ্ণৱ আদৰ্শবাদৰ এজন প্ৰচাৰক আৰু অসমৰ এটা নতুন কৃষ্টিৰ

জন্মদাতা। বাস্তবিকতে এই বুলি ক'লেও বঢ়াই কোৱা নহয় যে আমি আধুনিক অসম বুলিলে যি বুজোঁ। সেই আধুনিক অসম দেশখনৰ তেৱেঁই স্রষ্টা। ভাৰতৰ সেই অঞ্চলত শঙ্কৰদেৱে যি মহৎ কাম সাধি থৈ গৈছে তাৰ বিষয়ে যিসকলে ভু নাপায়, সেই সাধাৰণ পাঠকসকলৰ কাৰণে অধ্যাপক মহেশ্বৰ নেওগে শঙ্কৰদেৱৰ জীৱন আৰু কৰ্মৰাজিৰ বিৱৰণে সৈতে এইয়া এখন উপাদেয় গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছে।

এই লানি গ্ৰন্থৰ সম্পাদনাৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰা কাৰণে আমি অধ্যাপক কে. স্বামীনাথন আৰু শ্ৰী মহেন্দ্ৰ ভি. দেশাইৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ।

বি. ভি. কেশকৰ

সূচীপত্ৰ

কৃতজ্ঞতা

'মন মেৰি ৰাম চৰণ মে লাগু' বৰগীতটি আৰু 'ভাগৱত পুৰাণ'ৰ চতুৰ্থ স্কন্ধৰ ৩৯শ অধ্যায়ৰ ২৪শ শ্লোকৰ যি ইংৰাজী অনুবাদ বৰ্ত্তমান গ্ৰন্থত (পৃঃ ১০ আৰু ১৫) সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে আৰু কবিতাৰ আৰ্হি-সংকলনত 'পাৱে পৰি হৰি কৰুহো কাতৰি', 'অন্য দেৱী-দেৱ নকৰিবা সেৱ' আৰু 'যাৰ যেন মতি কৰে ৱেদক ৱ্যাখান'—এই গীত-পদ কেইফাঁকিৰ যি ইংৰাজী অনুবাদ দিয়া হৈছে সেই সকলোখিনি অধ্যাপক ৱাণীকান্ত কাকতিৰ 'শঙ্কৰদেৱ' (মাদ্ৰাজ, ১৯২১) নামৰ পুথিৰপৰা গৃহীত। সহায় আৰু দিহা-পৰামৰ্শৰ কাৰণে গুৱাহাটি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰীহীৰেণ দত্ত আৰু ডঃ প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ কটকীৰ ওচৰতো গ্ৰন্থকাৰ ঋণী।

১

পটভূমি

"এইটোৱেই আটাইতকৈ ভাল সময় আছিল, অথচ এইটোৱেই আটাইতকৈ বেয়া সময় আছিল। এইটো আছিল জ্ঞানৰ যুগ, অথচ এইটোৱেই আছিল অজ্ঞতাৰো যুগ। এইটো আছিল বিশ্বাসৰ যুগ, অথচ এইটোৱেই আছিল অন্ধবিশ্বাসৰো যুগ। এইটো আছিল পোহৰৰ কাল, অথচ এইটোৱেই আছিল আন্ধাৰৰো কাল। এইটো আছিল আশাৰ বসন্ত, অথচ এইটোৱেই আছিল নিৰাশাৰ শীত। আমাৰ সন্মুখত সকলো আছিল, অথচ আমাৰ সন্মুখত একোৱেই নাছিল। আমি সকলোৱেই পোনে পোনে স্বৰ্গলৈ বাট বুলিছিলোঁ, অথচ আমি আটায়ে পোনে পোনে তাৰ বিপৰীত ফালেহে গৈ আছিলোঁ।" —চাৰ্লছ্ ডিকেন্সে এইখিনি কথাৰে শঙ্কৰদেৱৰ আৱিৰ্ভাৱকালৰ বৰ্ণনা কৰিব খোজা নাছিল; ইচ্ছা কৰা হ'লে এই দৰেই তেওঁ সেই কালটোৰো বৰ্ণনা কৰিব পাৰিলেহেঁতেন।

কৱি-শিল্পী আৰু সাধক শঙ্কৰদেৱে যেতিয়া পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজ ভাগত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিল, সেই সময়ত অসম বা কামৰূপ বা আন যি কোনো নামেৰেই জনাজাত নহওক লাগে, ভাৰতৰ এই উত্তৰ-পূব অঞ্চলৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক অৱস্থা একেবাৰেই অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যখন পূবে উত্তৰ-পূব সীমান্ত অঞ্চলৰ লোহিত বিভাগৰপৰা পশ্চিমে

উত্তৰ বঙ্গ আৰু পূৰ্ব পাকিস্তানৰ মাজেদি বৈ যোৱা কৰতোয়া নদীলৈকে বিস্তৃত আছিল। দীঘলে দীঘলে খৰস্রোতা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উপত্যকা ভাগ আছিল এটা ঘৰৰ মাজৰ বুলনিৰ দৰে। সেই উপত্যকাৰ দুয়ো কাষে থকা পৰ্বতবিলাক ঘৰৰ কাষৰীয়া কোঠাবিলাকৰ দৰে আছিল। মাজৰ বুলনিটোৰপৰাই সেই কোঠাবিলাকলৈ সোমাই যাব পাৰি। ইতিহাসৰ এটা বিশেষ স্তৰত এই মাজৰ বুলনি আৰু কাষৰীয়া কোঠাবিলাকেৰেই প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যখন গঠিত হৈছিল। একাদশ অথবা দ্বাদশ শতিকাত ৰচিত 'কালিকা পুৰাণ'-ত অন্ততঃ এইখিনিকেই তান্ত্ৰিক দেৱী কামাখ্যাৰ ধৰ্মীয় আধিপত্যৰ ঠাই বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। যথাক্ৰমে পুষ্যবৰ্মা, শালস্তম্ভ আৰু ধৰ্মপালেৰে আৰম্ভ হোৱা তিনিওটা হিন্দু ৰাজবংশৰ ভিতৰত শেহৰটোৰ ৰাজত্বকাল আছিল দ্বাদশ শতিকালৈকে। তাৰ পিছতেই অন্ধকাৰ। কামৰূপ অৰ্থাৎ অসম দেশখনৰ পশ্চিম অঞ্চলৰ সেই সময়ৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ কাৰণে আমি কেতবোৰ আধাডুখৰীয়া অথবা অনিৰ্ভৰযোগ্য তথ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লগীয়া হয়। আহোম শক্তিৰ অভ্যুত্থানৰ লগে লগে ৰাজ্যৰ পুৱ অঞ্চলত অৱশ্যে কিছু সুস্থিৰ অৱস্থাই দেখা দিছিল। আহোম শক্তিয়ে ১২২৮ খ্ৰীষ্টাব্দত পোন প্ৰথমে অসমৰ মাটিত খোপনি পোটে। তাৰ পিছত ক্ৰমে পশ্চিম অঞ্চললৈ বিস্তৃতি লাভ কৰি ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ জাতিসমূহক পৰাস্ত কৰে। সেই জাতিসমূহৰ ভিতৰত সৰ্বপ্ৰধান কছাৰীবিলাকো যুদ্ধত পৰাস্ত হৈ লাহে লাহে আধুনিক অসমৰ দক্ষিণ ভাগলৈ আঁতৰি যায়। সেই সময়ত ভূঞা নামৰ বহুত আঞ্চলিক শাসকে দেশখনৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বিভিন্ন

আকাবৰ কেতবোৰ সৰু সৰু ৰাজ্য পাতি ভোগ-দখল কৰি আছিল। তেওঁলোকৰ নিজৰ ভিতৰত কোনো মিলা-প্ৰীতি নাছিল। তেওঁলোকতকৈ অধিক বলশালী কোনো শক্তিৰ সম্মুখীন হ'লেই সহজে বশ্যতা স্বীকাৰ কৰিছিল। ভূঁঞাসকলৰ মাজৰে কোনো কোনোৱে উদীয়মান আহোম ৰাজশক্তিৰ বিৰুদ্ধে মূৰ ডাঙি উঠিছিল। কিন্তু এজন এজনকৈ তেওঁলোক সকলো পৰাস্ত হ'ল। ১৫-শ শতিকাৰ মাজ ভাগত আৰু শেহ ভাগতো আহোম ৰাজ্যৰ সীমাৰ বাহিৰত বহুতো ভূঁঞা ৰাজ্য দেখা পোৱা গৈছিল। ১৬-শ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে বিশ্বসিংহ নামৰ এজন কোচ বীৰ ক্ৰমান্বয়ে শক্তিশালী হৈ উঠে। তেওঁ এই ভূঁঞা-সকলৰে কেইজনমানক আৰু দেশখনৰ আন সাধাৰণ ৰজা জনদিয়েকক পৰাস্ত কৰি বৰ্তমান কোচবিহাৰ নগৰৰ ১৪ মাইল পশ্চিমে থকা কমতানগৰ নামে ঠাইত ৰাজধনী পাতে।

কামৰূপৰ ৰাজনৈতিক অবস্থা, যি সময়ত ইমান অশান্তি-পূৰ্ণ আছিল, সেই সময়ত সামাজিক অবস্থা আছিল তাতোকৈ শোচনীয়। বহুতো বিবদমান ধৰ্ম-সম্প্ৰদায় আৰু পৰস্পৰে অমিল ধৰ্ম-বিশ্বাস আৰু ৰীতি-নীতিৰ ফলত দেশখনৰ একতাৰ বান্ধ শিথিল হৈ পৰিছিল। এইখন দেশত প্ৰাচীন কালৰপৰাই ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ নানা জাতিৰ লোকসকলে বসবাস কৰিছিল। সেই লোকসকলৰ যিবিলাক নিজা নিজা ধৰ্মবিশ্বাস আৰু পূজা-পদ্ধতি আছিল, সেইবিলাক কালক্ৰমে হিন্দুধৰ্মৰ বিভিন্ন প্ৰথাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হৈছিল আৰু সেইবিলাকে নিজেও হিন্দুধৰ্মৰ বিভিন্ন প্ৰথাক প্ৰভাৱান্বিত কৰিছিল। শাক্ত গ্ৰন্থ 'যোগিনী তন্ত্ৰ'-ত স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰা হৈছে যে কামাখ্যা অঞ্চলত প্ৰচলিত

ধৰ্মটো কিৰাতসকলৰপৰাই উদ্ভৱ হোৱা। ('সিদ্ধেশি যোগিনী-পীঠে ধৰ্মঃ কৈৰাতজো মতঃ'।) অসমত ঠাই পোৱা সৰ্বপ্ৰথম হিন্দুধৰ্ম হৈছে শৈৱমত। শাক্তমতৰ প্ৰৱল হেচাত পৰি কালক্ৰমত সেই শৈৱমত গুপ্ত হৈ পৰিল আৰু কছাৰীসকলৰ মাজত গৈ সিয়ে নকৈ শিপাবলৈ ধৰিলে। কছাৰীসকলে ভগৱান শিৱক এটা নতুন নাম দিলে—কথৌ। বিভিন্ন জনজাতিৰ মাজত এতিয়াও বুঢ়া গোসাঁই বা বলিয়াবাবা নামত শিৱক পূজা কৰা হয়।

খ্ৰীষ্টীয় দ্বিতীয় সহস্ৰাব্দ আৰম্ভ হোৱাৰ সময়ত কামৰূপত শাক্তধৰ্ম অৰ্থাৎ "যৌনপ্ৰধান বিধি, পশুৱলি আৰু আইনৰ অনুমোদন-সাপেক্ষে নৰৱলিৰে যাৰ পূজা কৰা হয়, তেনে এগৰাকী নানা নাম আৰু ৰূপ-সম্পন্না দেৱীৰ" পূজাৰ প্ৰথাই আটাইতকৈ ডাঙৰ ধৰ্ম হৈ পৰিছিল। কামাখ্যাৰ যোনিপীঠৰ সৈতে গুৱাহাটীৰ ওচৰতে থকা নীলাচল পৰ্বত এই ধৰ্মৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল। অসমৰ শাক্তধৰ্মৰ দুয়োখন প্ৰধান গ্ৰন্থ 'কালিকা পুৰাণ' আৰু 'যোগিনী তন্ত্ৰ'-ই ঘোৰ শাক্তমত বামাচাৰ সমৰ্থন কৰে; পশুৱলি আৰু হৃদয়ৰ আটাইতকৈ ওচৰৰপৰা নিজৰ গাৰ মঙহ আৰু নিজৰ গাৰ তেজ কাটি দিয়াৰ প্ৰথা আৰু আন বহুতো গোপন ক্ৰিয়া-কলাপৰ বিধান, এই দুই শাস্ত্ৰত আছে। পঞ্চ ম কাৰ নামে প্ৰসিদ্ধ পঞ্চ-তত্ত্বৰ সেৱনকে কেন্দ্ৰ কৰি কৰা অনুষ্ঠানবিলাকে এই ধৰ্মত বিশেষ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে। আন এটা অনুষ্ঠান হ'ল কুমাৰীপূজা; সেই মতে এগৰাকী কন্যাক দেৱী আৰু জনন-শক্তিৰ প্ৰতিভূ বুলি মানি লোৱা হয়। ৱলি-বিধান শাক্ত পূজা-পদ্ধতিৰ এটা অপৰিহাৰ্য অঙ্গ আছিল আৰু এতিয়াও সেই

ব্যবস্থা সেই দৰেই চলি আছে। দেৱীৰ তৃপ্তিৰ অৰ্থে নিত্য আৰু নৈমিত্তিক উপলক্ষ্যত অসংখ্য পশু বধ কৰা হৈছিল। অসমৰ কোনো কোনো জনজাতীয় লোকৰ মাজত প্ৰচলিত মানুহৰ মূৰ কটা প্ৰথাৰ লগত নৰবলিৰ বোধ হয় কোনো সম্বন্ধ নাই। 'কালিকা পুৰাণে' নৰবলিক শাস্ত্ৰীয় সমৰ্থন দিছে আৰু বিশেষকৈ নীলাচলৰ ভৈৰৱী মন্দিৰ আৰু শদিয়াৰপৰা অলপ নিলগতে এতিয়াৰ উত্তৰ-পূব সীমান্ত অঞ্চলৰ লোহিত জিলাত অৱস্থিত তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰত সময়ে সময়ে নৰবলি সংঘটিত হৈছিল। তদুপৰি শবৰোৎসৱ অৰ্থাৎ শবৰ নামৰ জনজাতিৰ উৎসৱ এটা পালন কৰা হৈছিল, যাৰ বৰ্ণনা যৌন নগ্নতাৰ প্ৰকাশ যেন হৈছে।

সেই সময়ত বজ্ৰযান নামে বৌদ্ধধৰ্মৰ এটা অত্যন্ত বিকৃত ৰূপৰ বহুতো ব্যভিচাৰে ঠাই পাইছিল। বজ্ৰযান হৈছে "অদ্বৈত দৰ্শন, ইন্দ্ৰজাল আৰু যৌনাচাৰ আৰু লগতে সামান্য পৰিমাণৰ বৌদ্ধ মতৰ এটা অদ্ভুত সংমিশ্ৰণ"। কামাখ্যা বা কামৰূপ আৰু এই অঞ্চলতে থকা চিৰিহট্ট এই বজ্ৰযানীসকলৰ কাৰণে বিশেষ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল। বজ্ৰযানীসকলৰ মতে সাধকৰ কাৰণে পঞ্চ ম-কাৰ অপৰিহাৰ্য আছিল ; প্ৰত্যেক নাৰীৰ গাত থকা প্ৰজ্ঞাপাৰমিতা, অৰ্থাৎ পৰমতত্ত্বৰ উপভোগ কৰিবৰ কাৰণে বজ্ৰযানে বিধান দিছিল। বৈষ্ণৱসকলৰ গ্ৰন্থত বজ্ৰযানী-বিলাকৰ ধৰ্মক বামানয় বা পাষণ্ড নয় বুলি উল্লেখ কৰিছে আৰু এই ধৰ্মাৱলম্বীসকলক গুপ্ত মন্ত্ৰ গাই, ঁাহি উঠা মূৰ্তি দেখুৱাই জনসাধাৰণক চলাহি কৰা বৌদ্ধমতীয়া টাটকীয়া বুলি অভিহিত কৰিছে।

নাথ সম্প্ৰদায়ৰ অনুগামী, সম্ভৱতঃ অষ্ট্ৰিক জাতিৰপৰা অহা

কচ্ছপ-দেৱতা ধৰ্মৰ উপাসক ; সৰ্পদেৱতা মনসা, বসন্ত ৰোগৰ দেৱী শীতলা বা আই আৰু অন্যান্য বহুতো সৰুসুৰা দেৱ-দেৱীৰ উপাসকৰ সংখ্যাও কম নাছিল। নগৰে চহৰে সন্ন্যাসী বা ফকীৰবিলাক ঘুৰি ফুৰিছিল। তাৰে কোনো কোনোজন আছিল আচলতে ধৰ্মৰ মুখা পিন্ধা ডকাইত। বহুত মানুহ জড়োপাসক আছিল ; সেইবিলাকে মেঘ আৰু নৈ আৰু ভড়াল বা খেৰৰ পুঁজিবিলাকক পূজা কৰিছিল। জড়োপাসনাবিষয়ক অন্ধবিশ্বাস আৰু অনুষ্ঠান কেৱল জনজাতীয়সকলৰ মাজতে নহয়, অশিক্ষিত জনসাধাৰণৰ মাজতো পূৰ্ণোদ্যমে চলি আছিল। সমগ্ৰ দেশখনকে এটা যাদুমন্ত্ৰৰ কুহকজালে আৱৰি ৰাখিছিল, যাৰ ফলত বহিৰ্জগতৰ কাৰণে কামৰূপখনেই ইন্দ্ৰজালৰ দেশ বুলি জনাজাত হৈ পৰিছিল, য'ত ভোজবাজীৰ সহায়ত মানুহে নিজেও ইচ্ছামতে যি কোনো ৰূপ ল'ব পাৰিছিল। আনকো যি কোনো ৰূপ দিব পাৰিছিল। অন্ধবিশ্বাসে হোজা মানুহবিলাকক এনে ভাৱে আচ্ছন্ন কৰি ৰাখিছিল যে তেওঁলোক অতি সহজেই ক্ৰুৰ দেৱতা আৰু স্বাৰ্থান্বেষী বাজীকৰৰ বশীভূত হৈ পৰিছিল।

২

মহাপুৰুষজনাৰ জীৱন-কাহিনী

বাৰভূঁঞাসকলে বৰ্তমান অসমৰ মাজ ভাগতে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দুয়ো পাৰে সৰু সৰু ৰাজ্য একোখন পাতি বাস কৰিছিল। তাৰে শিৰোমণি ভূঁঞাৰ পৰিয়ালত ১৪৪৯ চনৰ আহিন মাহত (অক্টোবৰত) এটি ধুনীয়া সন্তানৰ জন্ম হয়। শিৰোমণি কুসুম্বৰ কায়স্থ ভূঁঞাই এই ঘটনাটোৰ কাৰণেই আগ্ৰহেৰে বাট চাই আছিল ; কিয়নো, তেওঁ বিয়া কৰোৱা ভালে দিন হ'ল যদিও তেওঁৰ ভাৰ্যা সত্যসন্ধাৰ তেতিয়ালৈকে কোনো সন্তি-সন্ততি হোৱা নাছিল। সেই কথাতে ভূঁঞা ইমান বিমৰ্ষ হৈ পৰিছিল যে তেওঁ আনকি আকৌ এবাৰ দাৰ-গ্ৰহণো কৰিছিল। এইটোও কথিত আছে যে সন্তান এটি বৰৰূপে পাবৰ কাৰণে তেওঁ আশুতোষ শিৱক পূজা দিছিল। সেই কাৰণেই শিশুটিৰ নাম ৰখা হ'ল শঙ্কৰ বা শঙ্কৰবৰ। শিশুটি এটি সুন্দৰ সুঠাম ডেকা হৈ বাঢ়ি আহিল ; কিন্তু তেওঁ নিচেই কম বয়সতে মাক-পিতাক, দুয়োকে হেৰুৱালে আৰু তেওঁক তেতিয়া কুসুম্বৰৰ মাক খেৰসুতিয়ে মৰমেৰে লালন-পালন কৰিবলৈ ধৰিলে।

সকলো ভবিষ্যৎ মহৎ-লোকৰে লৰা কালছোৱা উদণ্ডভাৱেই যায় বুলি এটা বহুলভাৱে প্ৰযোজ্য সাধাৰণ নিয়মৰ ধাৰণাকে আমি কৰি ল'ব পাৰো বুলি হয়তো ন দি ক'ব নোৱাৰি। কিন্তু শঙ্কৰৰ ল'ৰা কালছোৱা হ'লে কেইবাবছৰো ধৰি উদণ্ডভাৱে

ৰং-ধেমালি আৰু ল'ৰা-ধেমালিৰ মাজেদিয়ে পাৰ হৈ গৈছিল। টোপনিৰপৰা সাৰে থকা সময়ছোৱা ধেমালি-ধুমুলাতে কটাইছিল। তেওঁ প্ৰায়ে হাবিলৈ গৈ চৰাই নাইবা পহু ধৰিছিল। কেতিয়াবা ব্ৰহ্মপুত্ৰত গৈ কাছ আৰু শিহু ধৰিছিল নহ'লেবা ভৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰখনতে ইপাৰৰপৰা সিপাৰলৈ সাতুৰি আকৌ উভতি আহিছিল। তেওঁৰ ঘাইকৈ গৰু চৰোৱাত আৰু গৰুৰ পিছে পিছে পথাৰত ঘুৰি ফুৰাত হে অধিক আগ্ৰহ আছিল। এই দৰেই চাওঁতে চাওঁতে তেওঁ বাৰবছৰীয়াটো হ'ল।

এদিনাখন শঙ্কৰে ভাত খাই থাকোতে খেৰসুতি আই আহি তেওঁৰ কাষতে বহিল। তেওঁৰ পিতাক, ককাক আৰু আন পূৰ্ব-পুৰুষসকল যে কিমান পণ্ডিত আৰু সুদক্ষ শাসক আছিল অথচ বাৰবছৰীয়া চেঙেলীয়া ডেকা লৰাটো হৈও শঙ্কৰে কেনেকৈ শিৰোমণি বংশৰ সেই গৌৰৱ নষ্ট কৰিবলৈ ওলাইছে তাকে কৈ নাতিনীয়েকক বুজনি দিবলৈ ধৰিলে। এই পালি ঔষধে জানিবা শঙ্কৰৰ গাত খিতাতে গুণ দিলে আৰু তেওঁ তেতিয়া পঢ়াশালিলৈ যাবলৈ মন মেলিলে। বিখ্যাত ব্ৰাহ্মণ-পণ্ডিত মহেন্দ্ৰ কন্দলিৰ টোলখনলৈকে ভাল দিন এটা গণি-পঢ়ি চাই ভাদৰ এটা বৃহস্পতিবাৰে ল'ৰাটি লৈ যোৱা হ'ল। হঠাতে পথকৰা মুকলিমূৰীয়া জীৱন এটা এৰি দিব লগীয়া হোৱাত শঙ্কৰে পঢ়াশুনালৈ বৰকৈ মন দিব পৰা নাছিল। ফলত তেওঁ পঢ়াশালি ক্ষতি কৰিবলৈ ল'লে আৰু এদিনাখন গুৰুক টকা এটি আৰু কাপোৰ এখন ভেটি দি পঢ়াশালিলৈ যোৱাৰপৰা বেহাই বিচাৰিছিল। আনহাতে তেওঁ এজন নিষ্ঠাবান ছাত্ৰ হৈ প'ৰছিল আৰু দিনে নিশায় পুৰণি

পুথি-বিলাকৰ পাত্তে সম্পূৰ্ণ মনোনিবেশ কৰিছিল। শোৱাপাটীৰ ছুকাষে ছুখন ঠগিত ওপচাকৈ পুথি আৰু চোৱাই থাকিবলৈ ভালেখিনি খনীয়া তামোল গোটাই লৈ তেওঁ আন কি নিশাও ভালেমান পৰলৈ পঢ়াশুনা কৰি উজাগৰে কটাইছিল। এই সময়তে তেওঁৰ গুৰুৰ নিৰ্দেশমতে শঙ্কৰক আটায়ে 'শঙ্কৰদেৱ' বুলিবলৈ ল'লে। কাৰণ, এই কথা শুনিবলৈ পোৱা যায় যে মহেন্দ্ৰ কন্দলিয়ে হেনো এদিন ভৰ-ছুপৰীয়া পঢ়াশালিলৈ আহি দেখিলে যে শঙ্কৰ অকলে অকলে তাতে শুই আছে আৰু ছাঁ দিবলৈ কেঁচি সাপ এটাই তেওঁৰ মূৰৰ ওপৰত ফেঁট তুলি ধৰি আছে। পণ্ডিতে যেন তেওঁৰ শিষ্য যে ভবিষ্যতে মহৎ লোক হ'ব তাৰ হে এটা আভাষ পালে আৰু তেতিয়াই সকলো ছাত্ৰৰ কাৰণে এই নিয়ম কৰি দিলে যে ডেকাভূঞাক কেৱল শঙ্কৰ নুবুলি সকলোৱে শঙ্কৰদেৱ বুলি মাতিব। সেই কালৰ টোলবিলাকত ছাত্ৰই কি শাস্ত্ৰ কিমান দিনৰ কাৰণে অধ্যয়ন কৰিব লাগিছিল সেই বিষয়ে আমি বৰ সঠিকভাৱে ক'ব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এই কথা প্ৰায় নিশ্চিত যে ছয় সাত বছৰ মানৰ ভিতৰতে শঙ্কৰে বেদ, উপনিষদ্, ৰামায়ণ, মহাভাৰত, পুৰাণ, তন্ত্ৰ, কলাপ-ব্যাকৰণ আৰু সাধাৰণভাৱে কাব্যকে ধৰি সংস্কৃত সাহিত্যৰ এজন বিদগ্ধ পণ্ডিত হৈ ওলাই আহিল। এই কাল ছোৱাৰ ভিতৰতে শঙ্কৰদেৱে সুন্দৰ কাব্য ৰচনা কৰিব পৰা হৈছিল। চৰিত-ৰচোতাসকলৰ মতে 'হৰিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান' নামৰ সৰল কাব্যখন তেওঁ পঢ়াশালিত থকাতে ৰচিছিল বুলি ধাৰণা হয় আৰু প্ৰায় এই সময়ৰপৰাই তেওঁ যোগ অভ্যাস কৰিছিল বুলিও জনা যায়, পাছত

'ভাগৱত পুৰাণৰ' পৰমতত্ত্ব লাভ কৰিছে যোগাভ্যাস এৰি পেলায়।

যথাবিহিতভাৱে গুৰুদক্ষিণা দি গৃহস্থীজীৱন আৰম্ভ কৰিবৰ মানসেৰে শঙ্কৰদেৱ এইবাৰ ঘৰলৈ উভতি আহিল। ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ দ্বিতীয় পাদত পূৰ্বাঞ্চলৰ এটা দৃঢ় শক্তিৰূপে গা কৰি উঠা আহোমসকল আৰু কছাৰীসকলৰ দৰে সৰু সৰু আন ৰাজ-শক্তিবিলাকৰ হেচাৰ বিৰুদ্ধেও স্থিৰ হৈ থাকিব পৰাকৈ শিৰোমণি ভূঁঞাৰ বংশধৰৰূপে সুন্দৰ শিক্ষা, জ্ঞান আৰু যৌবনসুলভ সামৰ্থ্যেৰে শক্তিশালী শঙ্কৰদেৱে ছেদেলি-ভেদেলি হৈ থকা ভূঁঞা-সকলক সুসংবদ্ধ কৰি সৰুকৈ সংযুক্ত-ৰাজ্য এখন গঢ়ি তুলিব পাৰিলেহেঁতেন। তেওঁৰ আত্মীয়-কুটুম্বসকলে তেওঁ অন্ততঃ এজন ভাল শাসক হৈ উঠিব বুলিয়ে আশা কৰিছিল। কিন্তু ৰাজকীয় কাৰ্যৰ হাই-উৰুমি আৰু শিৰোমণি এজনৰ আন কৰ্তব্যবিলাকৰ বিষয়ে মূৰ ঘমোৱাতকৈ শঙ্কৰদেৱে অধ্যয়নৰ মাজেদিয়ে জীৱনটো অতিবাহিত কৰিবলৈ পালেই ভাল পায়। তেওঁৰ আত্মীয়-কুটুম্বসকলেও নিচেই কম বয়সতে বিয়া-বাৰু কৰাই শাসনকাৰ্যত মন দিবৰ কাৰণেই তেওঁক হেঁচা মাৰি ধৰিলে। অৱশেষত তেওঁলোকৰ এই আঁকোৰ গোজ ভাবৰে জয় হ'ল। শঙ্কৰদেৱে বৰভূঁঞাৰ দায়িত্ব বুজি-বাজি ল'লে আৰু তেতিয়াও নিচেই কমবয়সীয়া হৈ থকা কাৰণে তেওঁ ডেকাগিৰি বুলি জনাজাত হ'ল। সূৰ্যাৱতী নামেৰে এগৰাকী সুন্দৰী কায়স্থ ছোৱালী তেওঁ বিয়া কৰালে। মনু বা হৰিপ্ৰিয়া নামেৰে কন্যা এটি জন্ম দিয়াৰ অলপ দিন পিছতে সূৰ্যাৱতীৰ মৃত্যু হ'ল। এই ঘটনাটোৱে সাংসাৰিক জীৱনৰ প্ৰতি আৰু

এবাৰ তেওঁৰ মনত গভীৰ অনাসক্তি জগাই তুলিলে। তেতিয়া তেওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন তীৰ্থস্থানত ভ্ৰমণ কৰিবৰ উদ্দেশ্যে ওলাই যোৱাটোকেই উত্তম বুলি স্থিৰ কৰিলে। তথাপি হৰি নামেৰে এজন ডেকা-ভূঞাৰ লৈ জীয়েকক বিয়া দি উলিয়াই দিয়ালৈকে তেওঁ কেইবছৰমান অপেক্ষা কৰিব লগীয়া হ'ল।

১৪৮১ ছনত ৩২ বছৰ বয়সত তীৰ্থ-ভ্ৰমণ কৰিবলৈ শঙ্কৰদেৱ ওলাই গ'ল। তেওঁ তেওঁৰ ঘৰৰ দায়িত্ব জোঁৱায়েকক গতালে আৰু বৰভূঞাৰ দায়িত্বখিনি দদায়েক জয়ন্ত দলপতি আৰু মাধৱ দলপতিক দি গ'ল। তীৰ্থ-ভ্ৰমণ কৰিবলৈ যাওঁতে তেওঁৰ আৰু সোতৰজন লগৰীয়া আছিল; তাৰ ভিতৰতে মহেন্দ্ৰ কন্দালি আৰু তেওঁৰ কুলপুৰোহিতৰ পুত্ৰ আজীৱন-বন্ধু ৰামৰাম বিপ্ৰও আছিল। ধৰ্মপ্ৰাণ লোকসকলৰ এই দলটিয়ে দেৱমন্দিৰ আৰু তীৰ্থস্থান আৰু বিশেষকৈ বিষ্ণুদেৱতাৰ ক্ষেত্ৰসমূহ চাই সমগ্ৰ উত্তৰ ভাৰততে ঘুৰি-ফুৰিবলৈ ধৰিলে। তীৰ্থযাত্ৰীসকলে পুৰী দৰ্শন কৰিলেগৈ আৰু তাতে ভালেমান দিন ধৰি, বোধহয় ভালেমান বছৰ ধৰি, থাকিল। সেই তীৰ্থযাত্ৰীসকলে লগত বিভিন্ন ধৰ্মমত আৰু নানান মধুৰ সঙ্গীতলৈ আহি তাতে পোহাৰ মেলিছিল। ইতিমধ্যে সাংসাৰিক ভাৱৰ প্ৰতি প্ৰবলভাৱে নিৰাসক্ত হৈ পৰা এজন কৱিৰূপে শঙ্কৰদেৱে এই পুণ্যক্ষেত্ৰতে জ্ঞান-ভক্তিতত্ত্ব, অৰ্থাৎ পৰমেশ্বৰৰ প্ৰতি ভক্তি আৰু লগতে পৰম সত্যৰ বিষয়ে পৰম জ্ঞানৰ সন্ধান পালে। এই কথা শুনা যায় যে পুৰীৰ বৰ-দেউলত থকা মহাপ্ৰভু জগন্নাথকে তেওঁ গুৰু আৰু পৰম ভজনীয় বুলি মানি ল'লে। কিয়নো কবীৰৰ দৰে তেওঁৰ কোনো মনুষ্য-গুৰু নাছিল আৰু সেই কাৰণতে তেওঁৰ

সমসাময়িকসকলে তেওঁক সমালোচনাও কৰিছিল। নবৈ গঢ় লৈ উঠা নব্য-বৈষ্ণৱ মত আৰু তাৰ ভিত্তিতেই গঢ় লৈ উঠা সুৱদি কাব্য-সাহিত্যই তেওঁৰ মনত এক গভীৰ সাঁচ বহুৱালে। তেওঁ নিজৰে 'কীৰ্তন'ত এই কাব্য-সাহিত্যৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি গাইছে—"ওৰেষা বাৰাণসী ঠায়ে ঠায়ে। কল্পিৰ গীত শিষ্টসৱে গায়ে ॥" এই সময়তে তেওঁৰ নিজৰো কল্পনা শক্তি সজাল ধৰি উঠিল আৰু জাগতিক সুখ-সম্ভোগৰ পৰা ক্ৰমে তেওঁ বহু ওপৰলৈ আঁতৰি গ'ল। গঙ্গা নৈৰ আগাৰিৰ বদৰিকাশ্ৰমতে তেওঁ তেওঁৰ প্ৰথম বৰগীত এটি ৰচনা কৰিছিল :

গীত

(ৰাগ-ধনশ্ৰী)

মন মেৰি ৰাম চৰণহি লাগু। তই দেখনা অন্তক আগু ॥ ধ্ৰুং ॥

(পদ)

মন আয়ু ক্ষণে ক্ষণে টুটে।
দেখ প্ৰাণ কোন দিন চুটে ॥
মন কাল অজগৰে গিলে।
জান তিলেকে মৰণ মিলে ॥
মন নিশ্চয় পতন কায়া।
তই ৰাম ভজ তেজি মায়া ॥
ৰে মন ইসব বিষয় ধান্ধা।
কেন দেখি নেদেখস আন্ধা ॥
মন সুখে পাৰ কৈচে নিন্দ।
তই চেতিয়া চিন্ত গোবিন্দ ॥

মন জানিয়া শঙ্কৰে কহে।
দেখ ৰাম বিনে গতি নহে ॥

'ভাগৱত পুৰাণ'খন শঙ্কৰদেৱে ইতিমধ্যে অধ্যয়ন কৰি থৈছিল। পিছে পুৰীৰ গোবৰ্ধন মঠৰ মহন্ত শ্ৰীধৰস্বামীৰ 'ভাগৱতভাৱাৰ্থ-দীপিকা' নামৰ টীকাত থকা সাৱলীল ব্যাখ্যাৰ সহায়ত এই সময়তে তেওঁ সেই মহৎ গ্ৰন্থখনিৰ আকৌ এটা নতুন মৰ্ম উপলব্ধি কৰিবলৈ ল'লে।

ভ্ৰমণস্পৃহা আৰু অধিক পোহৰ লাভ কৰাৰ আশাৰে এই তীৰ্থযাত্ৰীজনে বাৰ বছৰ ধৰি নানান ঠাইত ভ্ৰমণ কৰিলে। কেইবাজনো চৰিত-ৰচয়িতাৰ মতে এই তীৰ্থ-ভ্ৰমণৰ কালছোৱাতে শঙ্কৰদেৱে কেইবাজনো শিষ্য লাভ কৰিছিল। এজন চৰিত-ৰচয়িতাই সেই সকলৰ ভিতৰত বৃন্দাবনৰ ৰূপ আৰু সনাতন গোস্বামীৰো নাম উল্লেখ কৰিছে। এই কথাষাৰ যদিও কিছু পৰিমাণে আচৰিত যেন লাগে তথাপি এইটোও কৌতূহলোদ্দীপক যে ৰূপ গোস্বামীয়ে 'ৱিদগ্ধমাধৱ' নামৰ নাটক-খনৰ নান্দীত লিখিছে: "ভক্তৰূপে অৱতাৰ লাভ কৰা (ভগৱান) শঙ্কৰদেৱে আজি মোক আন এটা স্বপ্নত (এই নাটকখন ৰচিবলৈ) আদেশ দিছে।"

বাহিৰে বাহিৰে ইমান দীঘলীয়াকৈ ভ্ৰমণ কৰাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱ যেতিয়া আকৌ ঘৰলৈ ঘূৰি আহিল তেতিয়াও খেৰসুতি আই জীয়াই আছিল। তেতিয়া দ্বিতীয় বাৰ বিয়া কৰাই তেওঁ এজন ভাল গৃহস্থৰূপে আকৌ থিতাপি ল'ব লাগে বুলি বুঢ়ীমাকে আঁকোৱগোজকৈ ধৰিলে। আন হাতে ভূঞাসকলেও টানি ধৰিলে যে ৰাজকাৰ্যৰ ভাৰো শঙ্কৰদেৱে আকৌ নিজ হাতলৈ

তুলি লোৱা উচিত। কিন্তু শঙ্কৰদেৱে ভিতৰি আন এখন ৰাজ্যৰ হে পোহৰ দেখিছিল। সেইখন হৈছে ঈশ্বৰৰ ৰাজ্য। এটা নতুন জীৱন, অৰ্থাৎ নব্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনে জগাই তোলা এটা উদাৰ জীৱনৰ শিহৰণে কেনেকৈ সমগ্ৰ উত্তৰ ভাৰততে এক নৱজীৱনৰ কম্পন তুলিছিল সেই কথা তেওঁ দেখি আহিছিল। তেওঁ ইতিমধ্যেই জীৱনৰ উদ্দেশ্য স্থিৰ কৰি লৈছিল আৰু তাৰ সফলতাৰ হকে কাম কৰিবৰ কাৰণে ব্যগ্ৰ হৈ পৰিছিল। তথাপি আত্মীয়-স্বজনৰ প্ৰতি থকা গভীৰ স্নেহৰ হেতুকে তেওঁ সংসাৰৰ দায়িত্বও সম্পূৰ্ণৰূপে ত্যাগ কৰিব নোৱাৰিলে। সেই কাৰণেই তেওঁ প্ৰথমে শিৰোমণি ভূঞাৰ দায়িত্ব আকৌ এবাৰ গ্ৰহণ কৰিলে আৰু ১৪৯৭ শকত কালিন্দী আইক বিবাহ কৰিলে। কিন্তু ইমানতো তেওঁ নিজৰ মনটো শাস্ত্ৰচৰ্চাৰ পৰা আঁতৰ কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে আৰু আন আন লোকসকলেৰে সৈতে একেলগে বহি শাস্ত্ৰ-আলোচনা কৰিবৰ কাৰণে আৰু নাম প্ৰসঙ্গ কৰিবৰ কাৰণে এডোখৰ নিজগুৱলীয়া ঠাইত নামঘৰ এটি সজাই ললে। পৰবৰ্তী কালৰ সত্ৰ নামৰ এটি বিশাল অনুষ্ঠানৰ এই নামঘৰটিয়েই অঙ্কুৰস্বৰূপ হৈ পৰিছিল। সত্ৰ পদটো বৈদিক সত্ৰ-যজ্ঞ (যেনে শতপথ-ব্ৰাহ্মণত উল্লেখ কৰা পাঁচ ৰাতি ধৰি অনুষ্ঠিত হোৱা পঞ্চৰাত্ৰ সত্ৰ) অথবা পিছৰ কালত শাস্ত্ৰ-আলোচনা বুজুউৱা (যেনে ব্ৰহ্ম-সত্ৰ অথবা ব্ৰহ্ম বা পৰমাৰ্থৰ বিষয়ে বিচাৰ কৰা) সত্ৰ পদৰপৰা উদ্ভৱ হৈছে। এই সময়তে 'ভাৱাৰ্থদীপিকাটীকা'ৰে সৈতে 'ভাগৱত পুৰাণ' এখনি লৈ জগদীশ মিশ্ৰ নামে টিৰহুতৰ ব্ৰাহ্মণ এজন পুৰীৰপৰা শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰ পালেহি। 'ভাগৱত ভক্তিৰত্নাকৰ' বচোঁতা বিষ্ণুপুৰী সন্ন্যাসীৰ

প্ৰশিষ্য জগদীশ মিশ্ৰই হেনো প্ৰভু জগন্নাথৰ নিৰ্দেশ মতেই এনে কৰিছিল। কথাষাৰৰ হয়তো তাৎপৰ্য এয়ে যে 'ভাগৱত' পুথিখন পালেই তেওঁলৈ পঠাই দিবলৈ শঙ্কৰদেৱে পুৰীত কাৰোবাক কৈ আহিছিল। জগদীশ শঙ্কৰদেৱৰেৰে সৈতে বৰদোৱাত থাকিল আৰু শ্ৰীধৰৰ টীকা অনুসৰি এবছৰ ধৰি পুৰাণৰ ব্যাখ্যা কৰিলে। মহাপুৰুষজনাই শেহলৈ গভীৰভাৱে উপলব্ধি কৰিলে যে 'ভাগৱত পুৰাণ'ত থকা বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ এক শৰণ ধৰ্মৰ ৱাণীয়েই আটাইতকৈ উত্তম আৰু উপাদেয়। তেওঁ তিনি ঠাইৰ পৰা তিনিটা তত্ত্ব আনি নিজৰ ধৰ্মমতৰ মূল আদৰ্শসমূহ স্থিৰ কৰিলে: 'ভাগৱত'ৰপৰা আনিলে সৎসঙ্গ (অৰ্থাৎ সাধু বা ভক্তসকলেৰে সৈতে সঙ্গ কৰাৰ আদৰ্শ), 'পদ্মপুৰাণ'ৰ উত্তৰখণ্ডৰপৰা আনিলে নাম (অৰ্থাৎ ভগৱানৰ নাম-কীৰ্তন কৰাৰ আদৰ্শ) আৰু 'ভগৱদ্‌গীতাৰপৰা আনিলে একশৰণ (অৰ্থাৎ একেজন ঈশ্বৰৰ প্ৰতি অব্যভিচাৰী ভক্তিৰ আদৰ্শ)। ভক্তিধৰ্মৰ তত্ত্বসমূহ বিভিন্ন ছন্দত সৰল অসমীয়া ভাষাত লিখি সমূহীয়াভাৱে ৰাইজৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰা কামত তেওঁ গা ঢালি দিলে। তেওঁ এই কথা যেতিয়া লক্ষ্য কৰিলে যে এই ধৰ্মৰ প্ৰতি জন-সাধাৰণ সহজে আকৃষ্ট হৈছে তেতিয়া তেওঁ এই ধৰ্মত লোকক শৰণ দিয়া কামত নিয়মীয়াকৈ লাগি গ'ল।

এই সময়তে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ প্ৰথম নাট 'চিহ্নযাত্ৰা' ৰচনা কৰে আৰু অভিনয় কৰে বুলি কোৱা হয়। এই নাটৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱে নিজেই তুলাপাতৰ ওপৰত বিষ্ণুৰ নিৱাস বৈকুণ্ঠৰ পট আঁকিছিল। তেওঁৰ নিজৰ আত্মীয়-স্বজন আৰু শিষ্যসকলেৰে সৈতে এই নাটৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ আখৰা

কৰিছিল আৰু নিজে নির্দেশ দি নতুন নতুন বাদ্যযন্ত্র সজাই লৈছিল। তেওঁ নিজেই সূত্রধাৰৰ ভাও লৈছিল আৰু মুঠতে সাত দিন সাত ৰাতি জুৰি অভিনয় হোৱা নাটখনৰ ঠায়ে ঠায়ে বিষ্ণুৰো ভাও লৈছিল। এই নাটখনৰ অভিনয় দেখিও বহুত লোক শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য হ'লহি। তাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱ দেখ দেখকৈ এজন ধর্মগুৰু হৈ পৰিল আৰু প্রথমতে নিজৰ আত্মীয়-স্বজনসকলকে নতুন ধর্মত শৰণ দি তেওঁৰ প্রচাৰ-কার্য আৰম্ভ কৰিল।

স্থানান্তৰত এই কথা কৈ আহিছোঁ যে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ নিজ ঠাই বৰদোৱাত থকা কালতে আৰু তাৰ আশে পাশে বাৰভূঁঞা মুখিয়াল সকলে সৰু সৰু ৰাজ্য শাসন কৰি থকা কালতে শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ-আন্দোলন আৰু তাৰ ফলত উদ্ভৱ হোৱা সাংস্কৃতিক নৱন্যাসৰ সূত্রপাত হয়। ইয়াতে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ ধর্মৰ মূলমন্তবিলাক স্থিৰ কৰি লয় আৰু সাহিত্য আৰু সঙ্গীতৰ সহায়েৰে সেইবিলাক প্রচাৰ কৰাৰ উপায় আৰু কৌশলো উদ্ভাৱন কৰে। তেওঁ এই ঠাইতে চুটি চুটি বৰগীত আৰু কিছু দীঘলীয়া কীর্তন-ঘোষা নামৰ গীতসমূহ ৰচনা কৰে। কিন্তু ধর্ম আৰু সংস্কৃতিৰ পুনৰুজ্জীৱনৰ কার্যই সম্পূর্ণ গতিবেগ লাভ কৰিবলৈ তেতিয়াও বাকী।

ইতিমধ্যে সেই ঠাইত এটা অশান্তিৰ সূত্রপাত হ'ল। ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ কছাৰীসকলৰ ৰাজ্যৰ সীমাতেই বাৰভূঁঞাৰ ৰাজ্য আছিল। চৰণীয়া পথাৰ আৰু খেতিৰ মাটি লৈ এই দুই শক্তিৰ মাজত সঘনে সৰু সৰু সংঘর্ষ ঘটি আছিল আৰু সেই সংঘর্ষৰ বিৰতিৰূপে মাজে মাজে বন্ধুতা আৰু শান্তিও বিৰাজ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে শিৰোমণি ভূঁঞাৰ বাব লোৱাৰ সময়তে তেওঁলোকৰ বিবাদে জটিল

আকাৰ ধাৰণ কৰিছিল কিন্তু যথেষ্ট কৌশল আৰু সহিষ্ণুতাৰে শঙ্কৰদেৱে সেই বিবাদৰ মীমাংসা কৰিছিল। পিছে শঙ্কৰদেৱে যেতিয়া শিৰোমণি ভূঞাৰ দায়িত্ব প্ৰায় এৰি পেলোৱাৰ নিচিনা হ'ল আৰু আধ্যাত্মিক কথাতে বেচিকৈ মন দিবলৈ ধৰিলে তেতিয়া ৰাজকাৰ্যৰ দায়িত্বত থকা তেওঁৰ আপোন লোক সকলে এটা খেলিমেলি লগাই পেলালে আৰু কছাৰীৰে সংঘৰ্ষ লগাটো আৰু ফলত দীৰ্ঘ অশান্তি সৃষ্টি হোৱাটো প্ৰায় নিশ্চিত হৈ পৰিল। শঙ্কৰদেৱে এইবিলাক কথালৈ চকু দিবলৈ এৰাৰ ফলত আন ভূঞাসকলে ইটো পক্ষৰ যথেষ্ট ক্ষতি সাধন কৰিলে। শঙ্কৰদেৱে যেতিয়া দেখিলে যে কছাৰী সকলৰ লগত ঢুনাই শান্তি স্থাপন কৰা আৰু কোনো পক্ষেই সম্ভৱ নহয় তেতিয়া তেওঁৰ মনত সন্তাপ উপজিল। সেই ঠাইৰ গোনে গোনে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে আন কোনো কোনো ভূঞাই তাৰ আগৰেপৰা ৰাজ্য পাতি আছিল। এতিয়া নিজ ৰাজ্য এৰি ভালে ভালে তালৈকে উঠি যাবলৈ নিজ আশ্ৰয়ত থকা ভূঞাসকলক শঙ্কৰদেৱে উপদেশ দিলে। ১৫১৬-১৭ খ্ৰীষ্টাব্দত সেই মতেই ভূঞাসকল উত্তৰ পাৰলৈ উঠি গ'ল আৰু সেই সময়ৰ পৰাই ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰে অসমৰ মাজভাগত ভূঞা ৰাজত্বৰ ওৰ পৰিল আৰু ভূঞা ৰাজশক্তিৰ কোনো চিন-চাব নোহোৱা হ'ল। উত্তৰ পাৰৰ ভূঞাসকলৰ লগত শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ অনুগামী-সকল মাথোন কেইমাহমানহে থাকিল। এই কথা তেওঁলোকে লক্ষ্য কৰিলে যে বিশ্বসিংহৰ নেতৃত্বত ক্ৰমে বিস্তৃতি লাভ কৰি অহা কোচ শক্তিৰ গৰাহত পৰাৰ ভয়ৰপৰা তেওঁলোক আঁতৰত নহয়। সেই কাৰণে তেওঁলোক আহোম ৰাজ্যৰ

ভিতৰলৈ সোমাল আৰু বৰ্তমান বিশ্বনাথ ঘাটৰ ওচৰৰ গাংমৌ নামে এখন ঠাইত থিতাপি ল'লেগৈ। কিন্তু এই ঠাইখনো কোচসকলে আৰু উত্তৰৰ পৰ্বতৰ ডফলাসকলে সহজে ঢুকি পোৱাতে আছিল। গতিকে তাত থকাটোও এটা সমস্যা বুলি বুজি পাই তেওঁলোকে আৰু পূবৰ ঢালে গৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মাজৰ মাজুলীত থাকিবলৈ ল'লে আৰু ভাবিলে যে চাৰিওফালৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানীয়ে সম্ভৱতঃ তেওঁলোকক সকলো আক্ৰমণৰপৰা ৰক্ষা কৰিব।

ভূঁঞা আৰু বৈষ্ণৱসকলে বেলগুৰি বা ধূৱাহাট নামে এখন ঠাইত থাকিবলৈ ল'লে। চাৰিশ বছৰ পিছত যোৱা ১৯১৫ খ্ৰীষ্টাব্দত সেই ঠাইখন বাৰিষাৰ বানপানী আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ গৰাখহনীয়াত নিশ্চিহ্ন গ'ল। এই ঠাইত তেওঁলোক বৰ নিৰাপদে আছিল আৰু শঙ্কৰদেৱৰ নিজৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়টোৱেও ইয়াতে ভাল দৰে গা কৰি উঠিছিল। ইয়াত থকা কালছোৱাৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ ঘটনা হ'ল তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য আৰু প্ৰধান প্ৰচাৰক মাধৱদেৱক লগ পোৱাটো। মাধৱদেৱ তেতিয়া নিজৰ বিদ্যাগৰ্বেৰে গৰ্বিত এজন ৩২ বছৰীয়া কায়স্থ ডেকা। শঙ্কৰদেৱৰ দৰে মাধৱদেৱো প্ৰথম অৱস্থাত এজন ঘোৰ শাক্ত আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য আৰু তেওঁৰ নিজৰ বৈনায়েক ৰামদাসৰ লগত বয়সত ডাঙৰ গুৰুজনৰ নতুন ধৰ্মমতৰ বিৰুদ্ধে তৰ্ক কৰিবৰ মনেৰে মাধৱদেৱ শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। মাধৱদেৱে অলপ পৰৰ ভিতৰতে বুজিব পাৰিলে যে তেওঁ এজন প্ৰৱল শক্তিশালী প্ৰতিপক্ষৰ সম্মুখীন হৈছে। কিয়নো শঙ্কৰদেৱ শাক্ত-মত আৰু পশুবলিৰ ঘোৰ বিৰোধী আছিল আৰু সিবোৰৰ

সপক্ষে মাধৱদেৱে যিমানেই যুক্তি দিছিল সেই সকলোবিলাককে শঙ্কৰদেৱে তৰ্কেৰে খণ্ডন কৰিছিল। ডেৰ পৰ অৰ্থাৎ চাৰে চাৰি ঘণ্টা কাল জুৰি দুয়োজনৰ ভিতৰত তুমুল বাক্‌যুদ্ধ চলিল। অৱশেষত শঙ্কৰদেৱে 'ভাগৱত পুৰাণ'ৰ চতুৰ্থ স্কন্ধৰ ৩১তম অধ্যায়ৰ চতুৰ্বিংশ শ্লোকটোৰ উদ্ধৃতি দিলে :

যথা তৰোৰ্মূলনিষেচনেন তৃপ্যন্তি তৎস্কন্ধভুজোপশাখাঃ।
প্ৰাণোপহাৰাচ্চ যথেন্দ্ৰিয়াণাং তথা চ সৰ্বাৰ্চনমচ্যুতেজ্যা॥

[বৃক্ষৰ মূলত যেন দিলে আনি জল।
হোৱয় তৃপিতি তাৰ পত্ৰ পুষ্প ফল॥
ডালে পাতে সিঞ্চে যদি মূলত নেদয়।
কদাচিতো ডালে পাতে তৃপিতি নহয়॥
ক্ষুধাতুৰ নৰে যদি অন্নক ভুঞ্জয়।
তৃপিতি হোৱন্ত ইন্দ্ৰিয় অতিশয়॥
ভোজন বিহীনে পিন্ধে বস্ত্ৰ অলংকাৰ।
ইন্দ্ৰিয়ৰ কিছু প্ৰীতি নহয় তাহাৰ॥
কৃষ্ণক পূজিলে সমস্তৰে পূজা হয়।
পৃথকে পূজিলে পূজা কেহো নলৱয়॥]

মাধৱদেৱে একশৰণ ধৰ্মৰ বিৰুদ্ধে যিমানবিলাক যুক্তি দৰ্শাইছিল সেই সকলোবিলাকে ইমানতে হাৰ মানিলে। তেওঁ উপলব্ধি কৰিলে শঙ্কৰদেৱৰ মতেই ঠিক আৰু লগে লগেই তেওঁ শঙ্কৰদেৱৰ চৰণত পৰি তেওঁক গুৰু মানি ল'লে। তেওঁ তেতিয়াৰপৰাই গুৰু আৰু ধৰ্মৰ কাৰণেই সম্পূৰ্ণ জীৱন উছৰ্গা কৰিলে। ইয়াতে কিছুদিন আগতে তেওঁ নেঘেৰীৰ বজাঘৰীয়া নাওঁশালৰ কায়স্থ এজনৰ জীয়েকক বিয়া কৰাম বুলি জোৰোণ

পিন্ধাই থৈছিল। তেওঁৰ ধৰ্মসেৱাত যা'তে ব্যাঘাত নজন্মে তাৰ কাৰণে অলপ কথাতে চেলু উলিয়াই তেওঁ সেই বিয়াখন ভাঙি পেলালে। তেওঁ ঘৰ-দুৱাৰ এৰি ব'ৰাগী হৈ গুৰুৰ লগতে থাকিবলৈ ল'লে। এই ডেকা পণ্ডিতজনৰপৰা শঙ্কৰদেৱে এক নতুন বলহে যেন লাভ কৰিলে। গুৰুৰ দৈনন্দিন জীৱনতো মাধৱদেৱ ইমান আপোন আৰু একনিষ্ঠ সেৱক হৈ পৰিল যে গুৰুৱে তেওঁক "প্ৰাণ-বান্ধৱ" বুলি মাতিবলৈ ল'লে। মাধৱদেৱৰ কণ্ঠ বৰ সুৱদি আছিল। ফলত সমূহীয়া নাম-কীৰ্তনৰ সঙ্গীত আগতকৈও সোৱাদ লগা হ'ল আৰু অধিক লোকে নাম-কীৰ্তনত ভাগ লবলৈ ধৰিলে। এই দৰেই ভক্তৰ সংখ্যা বাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে।

একাধিক কাৰণত কৌটিকলীয়া ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্ম-ব্যৱস্থাৰ কৰ্মকাণ্ডৰ বিৰুদ্ধে শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বান হৈ পৰিছিল। ভক্তিৰ পন্থা জাতি-বৰ্ণ-নিৰ্বিশেষে সকলোৰে কাৰণে মুকলি। এই পন্থাই ব্ৰাহ্মণ আৰু চণ্ডাল দুয়ো জাতিকে সমান ধৰ্মীয় মৰ্যাদা দিছে। শঙ্কৰদেৱে ঘোষণা কৰিলে : 'চণ্ডাল পৰ্যন্ত কৰি হৰি-ভক্তি-অধিকাৰী'। পৰম পুৰুষত ভক্তি নিৱেদন কৰিবলৈ বিস্তৰ শাস্ত্ৰত পণ্ডিত হ'বৰ প্ৰয়োজন নাই। শঙ্কৰদেৱে 'ভাগৱত পুৰাণ' আদি পৱিত্ৰ গ্ৰন্থ সমূহ সৰল অসমীয়া গীত আৰু পদ কৰি ভাঙিলে। তাৰ ফলত ধৰ্ম-সমাজৰ নিম্নতম লোকজনেও হাতে চুকি-পোৱা বস্তু হৈ পৰিল, কিয়নো প্ৰতিজন লোকেই এই গীতবিলাক গাব পাৰিছিল বা পদবিলাক আওঁৰাব পাৰিছিল অথবা আনে গোৱা শুনি আনন্দ লাভ কৰিব পাৰিছিল। তদুপৰি মহাপুৰুষে এই কথাও ঘোষণা কৰিলে যে

কেৱল গীত-পদ কীৰ্তন কৰি আৰু ভগৱন্তৰ ওচৰত সৰল ভক্তি নিৱেদন কৰি যেয়ে সেয়ে পৰম পুৰুষাৰ্থ লাভ কৰিব পাৰে। একশৰণীয়া ধৰ্মৰ লগত খাপ খাব পৰা কৰ্মকাণ্ডৰ অনুষ্ঠানখিনি তেওঁ ত্যাগ কৰিবলৈ দিয়া নাছিল যেন লাগে যদিও তেওঁৰ ধৰ্মমত সেই কালৰ পুৰোহিত সম্প্ৰদায়ৰ বৰ অসন্তোষৰ কাৰণ হৈ পৰিল, কিয়নো, নতুন ধৰ্মৰ প্ৰৱৰ্তনৰ ফলত নতুন এক শ্ৰেণীৰ গুৰুৰ সৃষ্টি হ'ল আৰু তাৰ ফলত পুৰণি পুৰোহিতসকলৰ গুৰুত্ব ভালেখিনি কমি গ'ল। আন কি কিছুমান বিষয়ত পুৰণি দলটোক নতুন দলটোৱে আওকাণ কৰাও হ'ল। এই সকলোবোৰৰ ফলত বিশেষকৈ অবৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায় বিলাক ক্ষতিগ্ৰস্ত হ'ল আৰু তান্ত্ৰিক ধৰ্মৰ প্ৰাচুৰ্ভাৱৰ স্থান অসম দেশত এই কথাৰ গুৰুত্ব কিমান তাক ন দি ক'বৰ প্ৰয়োজন নাই। ক্ষতিগ্ৰস্ত হোৱা পন্থী লোকসকলে ইয়াক এটা প্ৰত্যাহ্বান বুলি গ্ৰহণ কৰি মহাপুৰুষৰ অনুগামী সকলক গালি-শপনি পাৰি আৰু অত্যাচাৰ কৰি দেখদেখকৈ তেওঁৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰিবলৈ ল'লে। তেওঁলোকে বাটেদি কোনো বৈষ্ণৱ যোৱা দেখিলেই গালৈ দলিফমু্টি মাৰিছিল, গালি-শপনি পাৰিছিল আৰু য'তে পায় ত'তে তেওঁলোকৰ ধৰ্মক কদৰ্থনা কৰিছিল। নতুন ধৰ্মৰ ফলত আৰ্থিকভাৱে ক্ষতিগ্ৰস্ত হোৱা পুৰোহিতবিলাকৰ উপৰিও ভাৰতী, কন্দলি, উপাধ্যায়, মিশ্ৰ আৰু আচাৰ্য আদি উপাধিৰে গৰ্বিত যি সকল ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত আছিল তেওঁলোকেও শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ পাণ্ডিত্যৰ বিশাল যশস্যাৰ ওচৰত নিজৰ খ্যাতি ম্লান হোৱা যেন অনুভৱ কৰিলে। পাষণ্ড বা তান্ত্ৰিক বৌদ্ধবিলাকৰ লগতো বৈষ্ণৱসকলৰ খোতামোজা লাগিছিল। শঙ্কৰদেৱে

'পাষণ্ডমৰ্দন' নামে কবিতা ৰচনা কৰি এই লোকসকলক সাৰ্থকভাৱে সমালোচনা কৰিলে আৰু বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ কেন্দ্ৰ-স্থলৰ পৰা তেওঁলোকক আঁতৰি যাবলৈ বাধ্য কৰিলে। এই দৰে হিন্দুসকলৰ নিজৰ ভিতৰতে যেতিয়া বিদ্বেষৰ ভাবে অসহনীয় অবস্থা পালেগৈ তেতিয়া শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰে এজন আত্মীয়ৰ ঘৰত এখন ধৰ্মসভাত মুখিয়াল পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণসকলক লগ পোৱাৰ ব্যবস্থা কৰিলে। সভাত উভয় পক্ষৰ তুমুল তৰ্ক হ'ল। মহাপুৰুষজনে যুক্তিতৰ্কৰ বলেৰে এই পণ্ডিতসকলৰ দ্বাৰা এই কথা স্বীকাৰ কৰাই ল'লে যে প্ৰাচীন শাস্ত্ৰৰ দৃষ্টিতো শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মমত আৰু দৰ্শন অভ্ৰান্ত। এই দৰেই এই তৰ্ক-সভাখনৰ ফলত মহাপুৰুষজনৰ আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ মৰ্যাদা যথেষ্ট বাঢ়ি গ'ল।

পাণ্ডিত্যৰ ক্ষেত্ৰত এই দৰে নিৰ্ঘাত পৰাজয় হোৱাৰ পিছতো পুৰোহিতসকলে শতৰু শালিবলৈ নেৰিলে। আহোম ৰজাসকলে তেতিয়ালৈকে হিন্দু ধৰ্ম লোৱা নাছিল, নিজৰ লগতে লৈ অহা পুৰণি ৰীতি-নীতিবিলাককে মানি চলিছিল। পুৰোহিত-সকলে সেই আহোম শাসকসকলৰ সহায়তে এই ধৰ্মবিপ্লৱ দমন কৰিব পৰাৰ এটা আশা দেখিলে। পুৰোহিতসকলে চুহুংমুঙ্ স্বৰ্গদেৱক (১৪৯৭-১৫৩৯) এই কথা লগালেগৈ যে বৈষ্ণৱবিলাকে পুৰণিকলীয়া ধৰ্মৰ প্ৰথা নাশ কৰিবলৈ ওলাইছে। লগতে তেওঁক বুজাই দিলে যে তাৰ ফলত ৰাজ্যখো ঘোৰ অমঙ্গল হোৱাৰ আশঙ্কা আছে। তেওঁৰ ৰাজ্যৰে এটা খণ্ডৰ প্ৰজাৰ মাজত এনে ধৰণৰ ক্ষোভ হোৱাৰ বাতৰি স্বৰ্গদেৱৰ কাৰণে সম্ভৱতঃ বিশেষভাৱে শঙ্কাৰ কাৰণ হৈ পৰিছিল; কাৰণ,

এইহাতে পশ্চিমৰপৰা কোচসকলে যি কোনো সময়তে আক্ৰমণ কৰাৰ আশঙ্কা আৰু আন হাতে ইতিমধ্যে বশ হোৱা অথবা বশ নহৈ উত্তৰৰ পৰ্বতীয়া অঞ্চলত বাস কৰা ভূঁঞা আৰু জনজাতীয় লোকসকলৰ পৰাও যি কোনো সময়ত বিপদ হোৱাৰ আশঙ্কাৰ ফলত ৰাজ্যৰ সেই খণ্ডই ৰণ-নীতিৰ দৃষ্টিৰপৰা কিছুদিনৰপৰা যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল। ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা দেখিয়ে ফুলবাৰী নামে ঠাইত ৰজাই ১৫১২ চনত বিশেষ ক্ষমতাৰে এজন সন্দিকৈ ৰাখিব লগীয়া হৈছিল আৰু ১৫২৮ চনত সন্দিকৈৰ ক্ষমতাৰ এলেকা নাৰায়ণপুৰলৈকে বঢ়াই দিব লগীয়া হৈছিল।

বৈষ্ণৱ গুৰুজনাৰ বিচাৰ হ'ব লাগে বুলি ৰজায়ো থিতাতে আদেশ দিহিলে। তেওঁক লৰালৰিকৈ ৰাজধানীলৈ মতাই আনিলে আৰু আগতে ৰজাক লগোৱা মতে বৌদ্ধ পাষণ্ড-ৰীতিৰ সমান অবৈদিক অনাচাৰী ধৰ্ম প্ৰবৰ্তোৱা বুলি জগতীয়া কৰি তেওঁৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ ল'লে। বিচাৰখন অৰণ্যে চমুতে শেষ হ'ল। তেওঁৰ ধৰ্মমত আৰু তেওঁ প্ৰবৰ্তাৱ খোজা ৰীতি-নীতিৰ কোনো দোষ নেদেখি ৰজাই শঙ্কৰদেৱক নিৰ্দোষী বুলি সসম্মানে মুক্তি দিলে। আনহাতে এনে এজন সাধুলোকৰ বিৰুদ্ধে মিছা অভিযোগ অনাৰ কাৰণে টুটকীয়া পুৰোহিতসকলৰ ওপৰতহে স্বৰ্গদেৱ ৰুষ্ট হ'ল।

শঙ্কৰদেৱৰ অনুগামী ভূঁঞাসকলে যদিও ভালেদিন আগতেই তেওঁলোকৰ প্ৰশাসনীয় কাৰ্য-কলাপ এৰি পেলাইছিল তথাপিও বোধহয় তেওঁলোকৰ কোনো কোনোজনৰ তেতিয়াও সামান্য স্বাধীনভাৱে সৈতে আহোমসকলেৰে সৈতে কিছু প্ৰশাসনীয়

সম্বন্ধ আছিল ; কিয়নো ভূঁঞাসকলৰ মাজৰেপৰা শঙ্কৰদেৱৰ ভতিজাক জগতানন্দই নিজৰ ধাৰ্মিক মতি-গতিৰ কাৰণেই ৰামৰায় উপাধি লাভ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ জোঁৱায়েক হৰি ভূঁঞাও এশলোকৰ অধিকাৰী আছিল বুলি কোৱা হৈছে। ইয়াৰ তাৎপৰ্য বোধহয় এয়ে যে হৰি জোঁৱাইৰ তলত এশ গোট পাইক বা চাৰিশ কৰ্মঠ পুৰুষ ৰণ কৰিবৰ কাৰণে অথবা অন্য ভাবে ৰজাঘৰীয়া কামত গা খাটি দিবৰ কাৰণে সাজু আছিল। এই সময়তে ৰজাঘৰৰ কাৰণে হাতী ধৰা কামত লাগি দিবৰ কাৰণে ধুৱাঁহাট আৰু নাৰায়ণপুৰৰ ভূঁঞাসকলৈকো ৰাজ-ধানীৰ পৰা আদেশ আহিল। অৱশ্যে এই কথাৰ অন্তৰালত আচলতে কিবা দুৰভিসন্ধি আছিল নে কি সেইটো বুজা নাযায়। কি নহওক, ভূঁঞাসকলে ৰবকৈ গাত লাগি কাম নকৰিলে যেন লাগে নাইবা এনে কামত অভিজ্ঞতা নথকাৰ কাৰণেই ভাল দৰে ৰখীয়া দিব নোৱাৰিলে। তাৰ ফলত তেওঁলোকৰ ভাগৰ ছোৱা গড়েদিয়ে হাতী পলাই সাৰিল। তেতিয়া সন্দিকৈ এজনে হৰি জোঁৱাই আৰু মাধৱক বন্দী কৰি নি গড়গাঁৱৰ ৰাজধানী পোৱালেগৈ। তেওঁলোকৰ বিচাৰ হ'ল আৰু বিচাৰত দোষী সাব্যস্ত হ'ল। হৰি জোঁৱাইক চাওদাঙে কাটিলে আৰু দেখাতে ব'ৰাগী চেহেৰাৰ মাধৱক তাতে নজৰবন্দী কৰি ৰাখিলে। তেওঁ কাষৰে-পাজৰে ভিক্ষা কৰি আৰু মাজে মাজে ৰাজ-বিষয়াসকলৰ ঘৰত 'ৰামায়ণ' গাই পেট প্ৰবৰ্ত্তাবলৈ ধৰিলে। প্ৰায় ছমাহ পিছত মাধৱদেৱক এৰি দিয়া হ'ল। তেওঁ ধুৱাঁহাটলৈকে গুৰে বাট খোজ কাঢ়ি আহি হৰি জোঁৱাইক বধ কৰাৰ বতৰা গুৰুক দিলেহি এই কথাত মহাপুৰুষজনাই বৰ বিষম পালে।

আহোমৰাজ্যত যে আৰু বেছি দিন জীৱন নিৰ্বাহ কৰাটো সম্ভৱ নহয় সেই কথা নিশ্চিতকৈ বুজিলে।

কোচবেহাৰৰ ৰজা বিশ্বসিংহ ১৫৩৪ খ্ৰীষ্টাব্দত স্বৰ্গী হ'ল আৰু তেওঁৰ পুতেক মল্লদেৱে নৰনাৰায়ণ নাম লৈ ৰাজপাটত উঠিল। নৰনাৰায়ণৰ ভায়েক শুক্লধ্বজ বা চিলাৰায়ক যুৱৰাজ বা চোটৰজা পাতিলে আৰু কোচ সৈন্যৰো তেৱেঁই সেনাপতি হ'ল। দুয়োজন ৰাজকুমাৰেই সকতে কাশীত শিক্ষা লাভ কৰিছিল আৰু তাৰ ফলত নৰনাৰায়ণে সংস্কৃতত শ্লোক ৰচিব পাৰিছিল আৰু চিলাৰায়ে জয়দেৱৰ 'গীতগোবিন্দ'ৰ 'সাৰৱতী টীকা' ৰচনা কৰিব পাৰিছিল। তেওঁলোকে সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ পৃষ্ঠপোষকতাও কৰিছিল। বিশ্বসিংহৰ অপূৰণ হৈ ৰোৱা মনস্কামনা পূৰণ কৰিবৰ মানসেৰে ১৫৪৬ চনত চিলাৰায়ে এক বিশাল সৈন্য-বাহিনী লৈ আহোম ৰাজ্যৰ অভিমুখে যাত্ৰা কৰিলে। কেইবা-ঠাইতো কেইবাখনো ৰণ হ'ল আৰু সকলোতে আহোমৰ পৰাজয় ঘটিল। পিছৰ বছৰ কোচসৈন্যই নাৰায়ণপুৰলৈকে আগ বাঢ়ি গৈ কোঠ মাৰি ৰ'ল। তেতিয়া আহোম ৰজা চুক্লেংমুঙে (১৫৩৯-৫২) কোচসৈন্যৰ কোঠৰ পিছফালে এখন চাউনী পাতিলে। ফলত কোচসেনাই আত্মৰক্ষাৰ কাৰণেহে যুজিবলৈ বাধ্য হ'ল। কোচসৈন্য প্ৰায় সমূলি নিপাত হ'ল আৰু কোচ সেনাপতিজনেও কোনোমতে পলাই সাৰিলে।

সেই সন্ধিক্ষণতে শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকল তেতিয়া নৰনাৰায়ণৰ অধীনত থকা কামৰূপলৈ পলাই আহিল। কোচ ৰজাজন আৰু তেওঁৰ সেনাপতিজন যে কিমান বিদ্বান আৰু উদাৰ সেই কথা জানিব পাৰি মহাপুৰুষজনাৰ মনত

আগতেপৰাই তেওঁলোকৰ প্ৰতি এটা প্ৰৱল অনুতাপ আছিলেই। এই কথাও সুবিদিত যে কামৰূপত থকা ভূঞাসকলৰ আগতে যদিও কোচৰজাৰে সৈতে শত্ৰুতাহে আছিল তথাপি ৰাজকোঁৱৰ তুঞ্জনৰ দিনত হ'লে কোচসকলৰ লগত শান্তি স্থাপন কৰি তেওঁ-লোকৰ সেনাবাহিনীত যোগ দি নাইবা অন্যভাবেই সহায় কৰি দিবলৈ সম্মত হ'ল। সেই ভূঞাসকলৰে গাভৰু খাঁ নামে এজনে কোচৰজাৰ সম্মতিক্ৰমে লগত তাকৰীয়া সেনাৰ দল এটা লৈ আহোমৰ সলাৰ পানীফাটলৈকে আগ বাঢ়ি আহিল। শঙ্কৰদেৱ আৰু আন ভূঞা আৰু বৈষ্ণৱসকলে এই বাতৰি পাই নিজৰ বয়বস্তু সকলোখিনিকে নাওঁ কেইখনমানত ভৰাই ধুৱাহাট এৰিবলৈ লৰালৰি লগালে। এই ভাগি যোৱা লোকসকলৰ নিৰাপদে কোচৰাজ্যত সোমোৱালৈকে ৰখীয়া সেনাই আগবঢ়াই নিবৰ কাৰণে গাভৰু খাঁই ব্যৱস্থা কৰি দিলে। এই দলটোৱে অলপ দিনৰ কাৰণে কেইবাঠাইতো থাকি অৱশেষত বৰ্তমান বৰপেটাৰ চুণপোৰা নামে ঠাইত থিতাপি ল'লেগৈ।

এই ঠাইতে গৈ শঙ্কৰদেৱে অধুনালভ্য নাটবিলাকৰ ভিতৰত প্ৰথম 'বিপ্ৰপত্নী-প্ৰসাদ'ৰ অভিনয় কৰালে। এই নাটত ধৰ্ম-কৰ্মৰূপে পশুবলিতকৈ ভক্তিক শ্ৰেয় বুলি দেখুৱা হৈছে আৰু এই নাটখনকে ধুৱাহাটৰ কৰ্মকাণ্ডীসকলৰ কটু সমালোচনাৰো এটা প্ৰত্যুত্তৰ বুলি ধাৰণা হয়। সেই সময়ত ওচৰ দূৰ সকলো ঠাইৰপৰাই তেওঁৰ ধৰ্ম ল'বলৈ দলে দলে মানুহ আহিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়তে ভবানন্দ নামে এজন বিচক্ষণ বুদ্ধিৰ চহকী সাউদক শিষ্যৰূপে লাভ কৰাটো এটা অতিশয় গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল। গুৰুজনাই তেওঁক নতুনকৈ নাৰায়ণ নাম দি ল'লে

আৰু শেষলৈ তেৱেঁই ঠাকুৰ আতা বুলি জনাজাত হ'ল। তেওঁ বৰ প্ৰভাৱশালী লোক আছিল আৰু তেওঁৰ যোগেদিও বহুতো-লোক শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য হ'ল।

মহাপুৰুষে আকৌ ডুবাৰ থকা ঠাই সলাই অৱশেষত পাট বাউসীতে নিগাজীকৈ থাকিবলৈ ল'লে। গুৰুজনাই জীৱনৰ শেষৰ ওঠৰ কি কুৰি বছৰ এই ঠাইতেই বাস কৰিছিল কাৰণে আজিও এই ঠাই লোকে যথেষ্ট শ্ৰদ্ধাৰ চকুৰে চায়। কোচ ৰাজ্যত তেওঁ তুলনামূলকভাৱে যথেষ্ট শান্তিৰে জীৱন কটাব পাৰিছিল আৰু তাৰ ফলত নিজৰ জীবনৰ উদ্দেশ্যক যথেষ্টভাৱে বাস্তৱত ৰূপ দিবৰ কাৰণে সুযোগ পাইছিল। তেওঁৰ বাকী চাৰিখন নাটক ('ৰুক্মিণীহৰণ', 'পাৰিজাতহৰণ', 'কালীয়দমন' আৰু 'কেলিগোপাল') 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ কেইবাটাও স্কন্ধ আৰু 'ৰামায়ণ'ৰ উত্তৰ কাণ্ডৰ অসমীয়া ভাঙনিকে ধৰি তেওঁৰ প্ৰধান গ্ৰন্থসমূহৰ সৰহখিনিকে এই কালছোৱাৰ ভিতৰতে ৰচনা কৰিছিল। তেওঁৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় পুথি 'কীৰ্ত্তনঘোষা'-খনো এই সময়তে লিখি শেষ কৰে। ইয়াতেই 'ভক্তিৰত্নাকৰ' নামে সংস্কৃত তত্ত্বমূলক গ্ৰন্থখনিও লিখি উলিয়ায়। এই সময়-ছোৱাতে তেওঁৰ পন্থত যোগ দিয়া নতুন শিষ্যসকলৰ ভিতৰত পিছলৈ দুটা বেলেগ পন্থৰ প্ৰবৰ্তকৰূপে ফাটি যোৱা দামোদৰদেৱ (১৪৮৮-১৫৯৮), আৰু হৰিদেৱ (১৪৯৩-১৫৬৮) আৰু সুকবি অনন্ত কন্দলিও আছিল। তেওঁলোক তিনিওজন ব্ৰাহ্মণ। এজন কছাৰী ৰজাকো শঙ্কৰদেৱে শৰণ দিয়াইছিল পিছে দুৰ্ভাগ্য-ক্ৰমে তেওঁৰ নামটো চৰিতপুথিবিলাকত উল্লেখ কৰা নাই।

পাটবাউসীৰপৰাই ১৫৫০ চনত শঙ্কৰদেৱে দ্বিতীয়বাৰ তীৰ্থ

ভ্ৰমণ কৰিবলৈ যায়। এই বাৰ অৱশ্যে তেওঁ পুৰীলৈকেহে গৈছিল। ইয়াৰ কিছুদিন আগতে কোচসেনাপতি চিলাৰায়ে ঘটনাক্ৰমে শঙ্কৰদেৱৰ ভতিজাক ৰামৰায়ৰ সুন্দৰী কন্যা কমলা-প্ৰিয়া বা ভুৱনেশ্বৰীক দেখা পাই গোৱালপাৰা জিলাৰ পশ্চিম সীমাত থকা ৰামৰায় কুঠি নামে ঠাইত বিয়া কৰাইছিল। মহাপুৰুষে লগত প্ৰায় ছকুৰি ভকত লৈ এদিন আঘোনমহীয়া ফৰকাল পুৱাত তীৰ্থলৈ বুলি ওলাই গ'ল আৰু ঘূৰি বছাগত ঘৰলৈ উভতি আহিল। কোনো কোনো চৰিতকাৰৰ মতে তেওঁ যাওঁতে বাটতে নবদ্বীপত অথবা পুৰীতে শ্ৰীচৈতন্যৰ সৈতে ভেটাভেটি হৈছিল। কিন্তু এইটো ধৰ্মপ্ৰাণ লোকৰ মনে পতা ঘটনা যেনহে লাগে। কোনো কোনো প্ৰাচীন লেখকে আকৌ ৰামানন্দ (যি ৰামানন্দ ইয়াৰ আগতেই ১৪২১ চনতে ঢুকাইছিল), হৰিব্যাস (নিজৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ কাৰণে সংকীৰ্তনৰ দৰে পদ্য ৰচোঁতা, চৈতন্য আৰু বল্লভৰ সমসাময়িক। নিম্বাৰ্ক সন্ন্যাসীসকলৰ মুখিয়াল হৰিব্যাস মুনিকেই বোধহয় বুজাব খুজিছে) আৰু আনকি কোনো কোনো পৌৰাণিক চৰিত্ৰৰে সৈতেও শঙ্কৰদেৱৰ ভেটাভেটি হৈছিল বুলি দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰে। কোনো কোনো চৰিতকাৰৰ মতে গয়াইদি পুৰীলৈ যাওঁতে বাটতে কবীৰৰ মঠত সোমাই গৈছিল আৰু তাতে কবীৰৰ জীয়েকৰ জীয়েকক লগ পাইছিল। লোঈ নামৰ তিৰোতা এগৰাকীৰ ফালৰপৰা কবীৰৰ কমালি নামৰ ছোৱালী এগৰাকী জন্ম হোৱাৰ বিষয়ে বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ কিংবদন্তি চলি আহিছে কিন্তু কমালিৰ কিবা সন্তান-সন্ততি হৈছিল নে নাই সেই বিষয়ে লোকপৰম্পৰা সম্পূৰ্ণ নিমাত। অসমীয়া চৰিত ৰচোঁতাসকলৰ মতে শঙ্কৰদেৱে

উত্তৰ ভাৰতৰ এই ৰহস্যবাদী কবি জনক এজন কেৱল ভক্ত বুলি মানি লৈছিল। অৰ্থাৎ মুছলমানৰ ঘৰতে জন্ম লৈ মুছলমানৰ ঘৰতে ডাঙৰ-দীঘল হোৱা সত্বেও তেওঁ আছিল সম্পূৰ্ণভাৱে একশৰণীয়া। কবীৰ এজন ভক্ত আছিল কিন্তু তেওঁৰ ওপৰত চুফী দৰ্শন আৰু অদ্বৈত বেদান্তৰ প্ৰভাৱ পৰিছিল। তেওঁ নিৰাকাৰ ব্ৰহ্মৰহে অনুভূতি পাবলৈ প্ৰয়াস কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ ৰচনাতো যে অদ্বৈতবাদৰ ভাব ছুটি ওলাইছিল সেই বিষয়ে কোনো সন্দেহ নাই। অদ্বৈতবাদকে সামান্যভাৱে সলনি কৰি লৈ তাৰে সৈতে গভীৰ ভক্তিৰ অনুভূতিৰ সমন্বয় ঘটাইছিল। কবীৰক যি দৰে নিগুৰা (গুৰু নোহোৱা) বুলি কোৱা হয় সেই দৰেই অসমৰ এই মহাপুৰুষজনৰো কোনো ধৰ্মগুৰু নাছিল। কবীৰে হিন্দু আৰু মুছলমানসকলৰ ভিতৰত থকা বিৰোধ দূৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে অৱশ্যে জাতিভেদ প্ৰথা নিৰ্মূল কৰিবলৈ বিচৰা নাছিল, কিন্তু সকলো জাতিৰে শিষ্য লৈছিল আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ ভিতৰত পৰ্বতীয়া জাতিৰ লোকে আছিল আৰু চাঁদসাই নামে এজন মুছলমান দৰ্জীও আছিল। চাঁদসাই ভক্তিৰ সাধনমাৰ্গত যথেষ্ট উচ্চস্তৰ পাইছিলগৈ বুলি মানি লোৱা হৈছিল।

পুবীৰপৰা ঘূৰি আহি শঙ্কৰদেৱে আকৌ নিয়মিতভাৱে নাম-প্ৰসঙ্গ, শ্ৰৱণ-ভজন আৰু পুথি লিখাৰ কামত মন দিলে। তেওঁৰ এই ধাৰণা হৈছিল যে নৰনাৰায়ণ ৰজা আৰু চিলাৰায় দেৱানৰ বিদ্যোৎসাহী স্বভাৱৰ ফলত তেওঁ শান্তিৰে কাম কৰিবলৈ সুচল পাব। এই সময়ত শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলন সগৌৰৱে চলি-বলৈ ধৰিলে আৰু তেওঁৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়েও সম্পূৰ্ণ বিস্তৃতি লাভ

কৰিলে। কিন্তু এই নতুন ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ জনপ্ৰিয়তা বাঢ়ি যোৱাৰ লগে লগে তাৰ প্ৰতি আকৌ নতুনকৈ বিদ্বেষ হ'বলৈ ধৰিলে। পুৰোহিত সম্প্ৰদায়ৰ যি সকলে শঙ্কৰদেৱে প্ৰচাৰ কৰা মতবিলাক সহ্য কৰিবলৈ টান পালে তেওঁলোকে নতুন সম্প্ৰদায়ে পুৰণি নীতিৰ যি বিৰোধিতা কৰিছে সেই বিষয়ে নানান কটূক্তি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু শঙ্কৰদেৱৰ ক্ৰিয়া-কলাপৰ বিষয়ে সজ্জ ৰজা নৰনাৰায়ণৰ কাণত সাতখন আঠখন কৰি লগাবলৈ ধৰিলে। এনে টুটকীয়া কথা শুনি ৰজা খঙত টিঙিৰিতুলা হৈ পৰিল। এই ধৰ্মবিপ্লৱীজনক বন্দী কৰি আনিবৰ কাৰণে এদল গৰমালিক পাটবাউসীলৈ পঠালে। সিংহাসনৰ কাজ কৰা গাৰুত চাপৰ মাৰি ৰজাই ক'লে—"মই শঙ্কৰক বধিম; ছালেৰে দামা ছাম, হাড়েৰে বাম শঙ্কৰৰ।" মহাপুৰুষে ৰজাৰ এই দুৰভিসন্ধিৰ কথা গম পাই গৰমালি কেইজন আহি পাটবাউসী পোৱাৰ আগতেই ঘৰৰপৰা পলাই গ'ল। নাৰায়ণ ঠাকুৰ আৰু গকুল চান্দ নামে তেওঁৰ শিষ্য দুজনকে ধৰি আনি ৰাজধানী পোৱালেহি আৰু শঙ্কৰদেৱ নো ক'ত লুকাই আছে সেই কথা উলিয়াবৰ কাৰণে আৰু শঙ্কৰদেৱ যে সমাজ-বিৰোধী কামত লিপ্ত আছে সেই কথাৰ সৈ লোবাৰব কাৰণে তেওঁলোকক নানা ধৰণৰ কঠোৰ শাস্তি বিহিলে। কিন্তু সেই বৈষ্ণৱ দুজনে হ'লে তেওঁলোকৰ গুৰুজনা নো ক'ত লুকাই আছে সেই বিষয়ে, অথবা গুৰুৱে কিবা বেয়া কাম কৰিছে, সেই বুলি মাত এটাকে নামাতিলে। এই দোষতে তেওঁলোক দুজনক ভোটৰ লগত থোৰাবে সলালে। কিন্তু ভোট কেইজনেও এই মানুহ দুজনত সাধুতা দেখি মুগ্ধ হৈ তেওঁলোকক এৰি দিলে। ৰজাৰ যিজন

গৰমালিৰ তত্ত্বাবধানত দোষী সাব্যস্ত হোৱা এই বৈষ্ণৱ দুজন আছিল তেৱেঁ৷ পাঁচ কুৰি টকা দণ্ড দি ৰজাৰ দায় ভাঙিলে আৰু নিজেও বৈষ্ণৱধৰ্মত শৰণ ল'লেহি।

তাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱৰ গোপন ঠাইৰপৰা ওলাই আহি আকৌ আঢৈমাহমানৰ কাৰণে সদৰিকৈ ওলাই ফুৰিছিল। তেনেতে আনৰ প্ৰৰোচনাত ৰজাই আকৌ তেওঁক ধৰি নিবলৈ মানুহ পঠালে। তেতিয়া ৰাজগুৰু কণ্ঠভূষণে আৰু চিলাৰায়ৰ দপ্তৰত থকা শঙ্কৰদেৱৰ পুতেক ৰামানন্দই দেৱানক এই বিষয়ে ভু-ভা দিছিল আৰু দেৱানেও লগে লগে নিজৰ মানুহ পঠিয়াই গুৰুজনাক নাৱেৰে পাটবাউসীৰপৰা ফুলবাৰীৰ নিজৰ বহালৈ নিয়াইছিল।

গুৰুজনাক তেওঁৰ হাতত শোধাই দিবৰ কাৰণে নৰনাৰায়ণে ভায়েকক নিৰ্দেশ দিলে আৰু এই বুলি কথা দিলে যে ভাল দৰে বিচাৰ নকৰাকৈ এই ভকতজনৰ তেওঁ একো অপকাৰ নকৰে। এই কথাতে শঙ্কৰদেৱেও কেৱল এজন হাত ধৰা লোকৰে সৈতে কোচ ৰাজসভাত উপস্থিত হ'লগৈ আৰু চিলাৰায়েও এই ঐতিহাসিক যোগাযোগটোৰ বিষয়ে ঘোঁষাৰ ডাকোৱাল নিয়োগ কৰি দাঁড়ৰ বাতৰি দাঁড়ে লৈ থাকিবলৈ ধৰিলে। শঙ্কৰদেৱেও ৰজাৰ দৰবাৰৰ সাত খলপাৰ ওপৰলৈ এখলপা এখলপাকৈ উঠি যাওঁতে তোটয় ছন্দত নিজে ৰচনা কৰা “মধু দানৱ দাৰণ দেৱ বৰম্” বোলা প্ৰসিদ্ধ গীতটি গাই যাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ এনে গাম্ভীৰ্যপূৰ্ণভাৱে উপস্থিত হোৱাৰ ফলত তাত এনে এটি আলোড়নৰ সৃষ্টি হ'ল যে ৰজাৰ দপ্তৰত দলিচা বা কম্বলত বহাৰ ক্ষমতা কাৰো নাছিল যদিও এই বৈষ্ণৱজনক নিজৰ সন্মুখতে

এখন সুখাসনত বজাই বহুৱালে। আন কোনো বাদ-বিসম্বাদ হোৱাৰ আগতেই মহাপুৰুষে "নাৰায়ণ কাহে ভকতি কৰু তেৰা" বৰগীতটি গাই সাক্ষাৎ নাৰায়ণস্বৰূপ সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰতি ভগবানৰ কৃপা প্ৰাৰ্থনা কৰাৰ পিছত ৰজাৰ বীৰত্ব বৰ্ণাই এটি প্ৰশস্তি গালে। ৰজাই নিজেও আঠোটা মূল সংস্কৃত শ্লোকৰ ওপৰত টীকা ৰচনা কৰিছিল। তাকে গুৰুজনাক আনি দেখুৱালত তাৰ এনে গভীৰ পাৰমাৰ্থিক ব্যাখ্যা দিলে যে তেঁওৰ জ্ঞানৰ গভীৰতা আৰু বিশালতা দেখি সকলো সভাসদ অত্যন্ত মুগ্ধ হ'ল। গুৰুজনাৰ অসাধাৰণ ব্যক্তিত্ব দেখি নৰনাৰায়ণো ইমান অভিভূত হ'ল যে আগতে তেওঁৰ প্ৰতি কৰা কঠোৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে ক্ষমা বিচাৰিলে। এই ধাৰ্মিক অতিথিজনৰ হকে ৰজাইনো কি কৰিব পাৰে তাকে জানিবলৈ বিচাৰিলে। শঙ্কৰদেৱে ইয়াকে জনালে যে আন পক্ষই অনা অভিযোগ-বিলাকৰ এটা প্ৰত্যুত্তৰ দিবৰ কাৰণে তেওঁ এটা সুবিধা বিচাৰে। তেতিয়া ৰজাই এই প্ৰস্তাৱ কৰিলে যে মহাপুৰুষজন নিতৌ পুৱা ৰাজচ'ৰালৈ যাব আৰু তাতে প্ৰবীণ ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতসকলে দিয়া যুক্তি খণ্ডন কৰিবগৈ আৰু পিছ বেলাহে চিলাৰায়ৰ চ'ৰালৈ যাব। শঙ্কৰদেৱো এই প্ৰস্তাৱত মান্তি হ'ল আৰু প্ৰত্যেক পুৱাতে প্ৰতিপক্ষৰ বিৰুদ্ধে জয় লাভ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ ৰাজ-চ'ৰাত গোৱা নতুন নতুন গীতবিলাকে ৰজা আৰু বিষয়া-সকলক এনে দৰে মুগ্ধ কৰিলে যে তেওঁলোকে প্ৰত্যেক দিনেই তেওঁ সুৰদি কণ্ঠেৰে গোৱা গীত শুনিবৰ কাৰণে আগ্ৰহেৰে বাট চাই থকা হ'ল। এই দৰেই মহাপুৰুষজনাৰ জ্ঞানৰ গভীৰতা আৰু ধৰ্মবিশ্বাসৰ শ্ৰেষ্ঠতাৰ বিষয়ে নৰনাৰায়ণৰজাৰ দৃঢ় প্ৰত্যয়

জন্মিল আৰু চিৰকালৰ কাৰণে গুৰুজনা তেওঁৰ পৰম বন্ধু হৈ পৰিল। অনিচ্ছাসত্বেও গুৰুজনাই নিজৌ ৰজাঘৰৰ পৰা একোটা শৰুত ভেটী নিজৰ বহালৈ লৈ যাব লগাত পৰিল। পুৰোহিতবৰ্গ এইদৰে সম্পূৰ্ণৰূপে পৰাভূত হোৱাৰ পিছত তেওঁলোকৰ যাতে জীৱিকাৰ পথ সমুলি বন্ধ কৰি নিদিয়ে তাৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত খাটনি ধৰিলে। শঙ্কৰদেৱে তেতিয়া এই কথা ন দি ক'লে যে তেওঁ ব্ৰাহ্মণসকলৰ শত্ৰু নহয়। কিন্তু এই কথাও তেওঁ সকিয়াই দিলে যে যদি কোনোবাই তেওঁৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰে তেনেহ'লে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিয়াটো তেওঁৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয়। যি কি নহওক, বিৰোধী পণ্ডিতসকলে সিমানতো বৈষ্ণৱসকলক অত্যাচাৰ কৰিবলৈ এৰি নিদিলে। কিন্তু ৰজা আৰু দেৱান দুয়োজনৰে বন্ধুত্ব আৰু পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰি শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে সম্পূৰ্ণ নিৰাপদভাবে চুৰাচকা কৰিব পৰা হ'ল। লগতে নব্যবৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ে কোচবেহাৰ আৰু কামৰূপ জুৰি পূৰ্ণ উদ্যমেৰে প্ৰসাৰ লাভ কৰিলে।

ৰজা আৰু ধৰ্মগুৰুজনাৰ ভিতৰত এই মিত্ৰতাৰ বন্ধন সংঘটিত হোৱাৰ পিছৰপৰাই গুৰুজনাই ৰাজধানী কোচবেহাৰ আৰু বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ কেন্দ্ৰস্থল পাটবাউসীৰ মাজত কেইবাবাৰো অহা যোৱা কৰিবলগীয়া হৈছিল। ৰাজধানীত থকা কালছোৱাত শঙ্কৰদেৱে ফুলবাৰীত থাকিবলৈ লৈছিল। সেই কালছোৱাৰ দিনৰ বেলাটো নৰনাৰায়ণৰ চ'ৰাত তেওঁ কটাইছিল। চিলাৰায়ে অৱশ্যে ৰাজধানীৰ ওচৰতে সকৰে সত্ৰ এখনো পাতি দিছিল। পিছলৈ সেইখনেই ভেলা বা ভেলাডঙ্গা সত্ৰ বুলি জনাজাত

হ'ল। কেতিয়াবাই এশ বছৰৰ দেওনা চেৰাই আছি গুৰুজনা তেতিয়ালৈ যথেষ্ট বুঢ়া হৈছিল। বৃদ্ধ হোৱা হেতুকে চিলাৰায়ে যেতিয়া 'জন্মপুৰাণ' নামে সংস্কৃতপুথিখন অসমীয়ালৈ ভাঙিবলৈ শঙ্কৰদেৱক অনুৰোধ কৰিলে, তেতিয়া তেওঁ সুযোগ্য শিষ্য মাধৱ-দেৱৰদ্বাৰাই হে চমুকৈ তাৰ পদ কৰালে। চিলাৰায়ৰ অনুৰোধ-ক্রমেই গুৰুজনাই এই সময়তে বৰ্তমান বৰপেটাৰ তাঁতিকুচিৰ তাঁতিবিলাকৰ হতুৱাই আঁশী হাত দীঘল এখন কাপোৰ বোৱাই কংসবধলৈকে কৃষ্ণৰ আদ্যলীলাৰ সকলোবিলাক লীলাৰ ছবিবে ফুল তোলাইছিল। এই ফুলবচা কাপোৰখনেই বৃন্দাবনীবস্ত্ৰ নামে জনাজাত। ৰজাৰ সভাতে এদিনাখন আন তিনিকুৰি পণ্ডিতেৰে সৈতে নদীয়াৰ শান্তিপুৰৰপৰা অহা কবিচন্দ্ৰ দ্বিজ নামেৰে পণ্ডিত এজনেৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ তৰ্ক হয়। পণ্ডিতজনে এই বুলি তৰ্ক আৰম্ভিলে যে অব্রাহ্মণ হৈ শঙ্কৰদেৱে 'ভাগৱতপুৰাণ' স্পর্শ কৰাটো অনুচিত হৈছে। এই তৰ্কতো শঙ্কৰদেৱৰে জয় হ'ল। পাট-বাউসীত থকা কালতে শঙ্কৰদেৱে 'কংসবধ' নামে এখন নাটক ৰচনা কৰিছিল বুলি শুনা যায়। কিন্তু এতিয়া সেই নাটকখনৰ কেৱল গীতবিলাকহে পোৱা গৈছে।

১৪৮৯ শক ফাল্গুন মাহত শঙ্কৰদেৱে পাটবাউসীৰপৰা কোচ-বেহাৰলৈ শেষযাত্ৰা কৰে। বাটতে গণককুচিত থকা মাধৱ-দেৱৰ সত্ৰত এৰাতি থাকি যায়। সেই দিনাই তেওঁৰ আটাইতকৈ প্ৰিয় শিষ্যজনেৰে সৈতে হৃদয়-ভাণ্ডাৰ খুলি কথা-বতৰা হয়। তেওঁ জ্বলাই যোৱা বন্তিগছি উজ্জ্বলাই ৰাখিবলৈ কয়। শিষ্যক এই বুলি কথাও দিলে যে মাধৱক তেওঁ কেতিয়াও নেৰে। তেওঁৰ 'দশম কীৰ্ত্তন'তে তেওঁক পোৱা যাব। পিছদিনা পুৱাই

তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্যসকলৰপৰা বিদায় লৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰে ভটীয়াই যায়গৈ।

ভেলাডঙা পোৱাৰ পিছত শঙ্কৰদেৱৰ তাত ছমাহ আছিল। এই কালছোৱাত তেওঁ পুৱা বেলাটো নৰনাৰায়ণৰ তাত আৰু পিছ বেলাটো চিলাৰায়ৰ তাত কটাইছিল। তেওঁ এই সময়ত অত্যন্ত জৰাগ্ৰস্ত হৈ পৰিছিল, কিন্তু তথাপি এই সময়তে তেওঁৰ শেহতীয়া গ্ৰন্থ 'ৰামবিজয়'নাটখনি লিখি থৈ যায়। চিলাৰায়ৰ অনুৰোধক্ৰমেই এই নাটখনি ৰচনা কৰি চিলাৰায়ৰ নটুৱা-সকলৰেই তাৰ অভিনয় কৰায়। নাটখনি ১৪৯০ শকত ৰচিত বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে। সেইটোৱেই গুৰুজনাৰ জীৱনত শেষ বছৰ আৰু নাটত নৃপতিপ্ৰধান আখ্যাৰে চিলাৰায় দেৱানতো উল্লেখ কৰিছে।

গুৰুজনাৰ জীৱন নাটৰ প্ৰায় সামৰণি পৰি আহিছিল। তেওঁৰ তিনিজন পুত্ৰৰ দ্বিতীয় জন, কমললোচন ইতিমধ্যেই ঢুকাইছিল। প্ৰথম পুত্ৰ ৰামানন্দই তেতিয়াও কোচবেহাৰত চিলাৰায়ৰ দপ্তৰত কাম কৰিছিল আৰু আটাইতকৈ সুমলীয়া আৰু বুদ্ধিতো কেঁচা হৰিচৰণ মাক কালিন্দীৰ লগতে আছিল। কিন্তু গুৰুজনাই মাধৱদেৱকহে তেওঁৰ ধৰ্মপন্থত তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী বুলি লৈছিল আৰু সেই অভিপ্ৰায় ইতিমধ্যে স্পষ্ট-ভাৱে প্ৰকাশ কৰিছিল। কোনো কোনোৰ মতে ইয়াৰ মাজতে নৰনাৰায়ণে ভক্তিধৰ্মত শৰণ দিবলৈ শঙ্কৰদেৱক অনুৰোধ কৰিছিল। কিন্তু শঙ্কৰদেৱ সন্মত নহ'ল। কিয়নো, ৰজা আৰু কৰ্মকাণ্ডী ব্ৰাহ্মণক শৰণ নিদিবলৈ তেওঁ দৃঢ়সংকল্প কৰিছিল; কাৰণ তেওঁ জানিছিল তেওঁলোকে অব্যভিচাৰী এক শৰণ ধৰ্মত

কোবামুঠীয়াকৈ ধৰি চলিব নেৱাৰিব। ৰজায়ো শৰণ দিবলৈ ৰবকৈ ধৰাটোৱেই গুৰুজনাৰ মৃত্যু কাষ চাপি অহাৰ কাৰণে দায়ী বুলি জোনোৱে ভাবে। যি কি নহওক, শঙ্কৰদেৱৰ মৃত্যু প্ৰায় আচম্বিতেই আহি পৰিব। তেওঁৰ সুদীৰ্ঘ বৈচিত্ৰ্যময় জীৱনৰ ওব পৰিল ১৪৯০ শকৰ ভাদৰ ৭ কি ২১ তাৰিখ বৃহস্পতি বাৰে (১৫৬৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চেপ্টেম্বৰ মাহত)। টোৰোচা নৈৰ পাৰত তেওঁৰ নশ্বৰ দেহাৰ সংকাৰ কৰা হয়। চন্দন কাঠ, ঘিউ আৰু সংকাৰৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় আন আন দ্ৰব্য ৰজাৰ ঘৰৰ-পৰাই আহিছিল।

৩

শঙ্কৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ বিৱৰণ

তেওঁ প্ৰতিষ্ঠা কৰা বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ গুৰি ধৰিবৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱে মাধৱদেৱকেই উত্তৰাধিকাৰী মনোনীত কৰি থৈ গৈছিল। মাধৱদেৱেও বৰপেটাৰ সুন্দৰীদিয়াত সত্ৰ পাতিলে। তাতে আন আন পুথিৰ লগতে তেওঁ প্ৰধান গ্ৰন্থ 'নামঘোষা'খন ৰচনা কৰিলে। মাজে সময়ে তেওঁ সত্ৰৰ বাহিৰ ওলাই কাষৰে পাজৰে থকা ঠাইবোৰ ঘূৰিবলৈ গৈছিল। এই দৰেই গৈ বৰপেটাত নাটক অভিনয় কৰিবৰ কাৰণে নাম-ঘৰ এটি সজাইছিল। সেয়ে পিছলৈ বৰপেটা সত্ৰ হ'লগৈ। ইতিমধ্যে শুক্লধ্বজৰ পুত্ৰ ৰঘুদেৱ নাৰায়ণে (১৫৮১-১৬০৩) প্ৰথমে বৰ পিতাক নৰনাৰায়ণৰ লগত কাজিয়া কৰি পিছত পিতাক ঢুকালত নিজেই নিজকে কামৰূপৰ (অৰ্থাৎ বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ে পাতিথৈ যোৱা কোচৰাজ্যত পূব অংশৰ) একচ্ছত্ৰী ৰজা বুলি ঘোষণা কৰিলে। বিৰোধী লোকসকলে মাধৱদেৱৰ বিৰুদ্ধেও ব্যভিচাৰী ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰি ফুৰিছে বুলি ৰঘুদেৱ নাৰায়ণক টুটকীয়া কথা লগালেগৈ। তেতিয়া ৰজাৰ এদল চিপাহীয়ে বৰপেটা সত্ৰ আক্ৰমণ কৰিলেগৈ, ভাত ধূপ খাই থকা বৈষ্ণৱসকলৰ লায়লস্কটু যি পালে কাঢ়ি ল'লে আৰু আন কেইজনমান উদাসীন ভকতেৰে সৈতে মাধৱদেৱক ধৰি নাৱেৰে আনি ৰাজধানী বিজয়পুৰ পোৱালেহি। কিন্তু মুকলি সভাত

মহাপুৰুষজনাৰ বিচাৰ আৰম্ভ কৰাৰ আগতেই বিৰোধী পণ্ডিত-সকলে তেওঁলোকৰ গোচৰ উঠাই ল'লে, মাধৱদেৱকো সসন্মানে মুক্তি দিলে আৰু ভকত সকলৰ যি বয়-বস্তু কাঢ়ি আনিছিল সেই খিনি ঘূৰাই দিলে। যি কি নহওক, তাৰ অলপ দিনৰ পিছতে মই মতীয়া ৰজাজনে আকৌ এখন পৰোৱাণা দি মাধৱদেৱক জনালে যে তেওঁ যিমান সোনকালে পাৰে বৰপেটা এৰি হাজোত গৈ হয়গ্ৰীৱ-মাধৱৰ মন্দিৰত থাকিবগৈ লাগে। কিন্তু তাতো মন্দিৰৰ মাধৱতকৈ বৈষ্ণৱ মাধৱৰ প্ৰতি হে অধিক পৰিমাণে লোক আকৃষ্ট হ'বলৈ ধৰিলে। মাধৱে ইয়াতো আকৌ নতুনকৈ আলৈ আহুকালে দেখা দিব বুলি শঙ্কা কৰি থিতাতে ৰঘুদেৱৰ ৰাজ্যকে এৰিবলৈ থিৰাং কৰিলে। সেই মতেই তেতিয়া নৰনাৰায়ণৰ পুত্ৰ লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ (১৫৮৭-১৬২৭) শাসনত থকা কোচবেহাৰ ৰাজ্যলৈ গুচি গ'ল। তাতো অৱশ্যে তেওঁ শান্তিত কাল কটাব নোৱাৰিলে, কিয়নো শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মটো মানি ল'বলৈ বহুতো লোকে টান পাইছিল। বিশেষকৈ এজন ৰাজবিষয়া কাজীৰ তেওঁ অপ্ৰীতিভাজন হৈছিল এই কাৰণেই যে অবৈষ্ণৱ লোকেৰে সৈতে একে লগে ভোজন কৰিবৰ কাৰণে বৈষ্ণৱসকল সন্মত নাছিল। ৰাজসভাত এইবিলাক কথা লৈ মাধৱদেৱ তৰ্ক-যুদ্ধৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াও হৈছিল ; এই শঙ্কটতো তেওঁ গভীৰ পাণ্ডিত্যাই সহায় হ'ল। ৰজা লক্ষ্মীনাৰায়ণে ৰাজধানীত থকা সত্ৰ দুখনেৰে সৈতে নতুন ধৰ্মটোক ৰাজধৰ্ম বুলি ঘোষণা কৰিলে। গুৰুজনাৰ দৰে এই মহাপুৰুষজনো ১৫৯৬ চনত কোচবেহাৰতে বৈকুণ্ঠী হ'ল।

শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ ব্ৰাহ্মণ অনুগামী দামোদৰদেৱক নতুন শিষ্যক

শৰণ দিবৰ কাৰণে আজ্ঞা দি গৈছিল; কিয়নো, বিশেষকৈ ব্ৰাহ্মণ শিষ্যসকলক শৰণ দিবৰ কাৰণেই এই ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। কিন্তু গুৰুজনা বৈকুণ্ঠী হোৱাৰ থিক পিছতেই বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত ভাঙন ধৰিলে আৰু দামোদৰদেৱে মূল-সংহতিৰপৰা ফাটি গৈ এটা স্বকীয়া পন্থাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিলে। কামৰূপৰ পৰীক্ষিৎনাৰায়ণকো (১৬০৩-১৬১৬) লোকে এই বুলি লগালেগৈ যে এই ব্ৰাহ্মণজনে এজন শূদ্ৰৰপৰা ধৰ্ম লৈ সকলো দেৱ-দেৱীৰ পূজাৰ বিৰুদ্ধে চিঞৰি ফুৰি দেশত ব্যভিচাৰৰ সৃষ্টি কৰিছে। ৰজাই এই মহাপুৰুষজনকো দেশৰপৰা বাহিৰ হৈ যাবলৈ আদেশ কৰিলে। এইজনাৰো কোচবেহাৰৰ ৰাজ-ধানীলৈ গৈ বৈকুণ্ঠপুৰ সত্ৰ পাতি তাতে থিতাপি ল'লেগৈ। এটা কথা মন কৰিব লগীয়া, অসমৰ প্ৰথম তিনিওজন বৈষ্ণৱ আচাৰ্যই কোচবেহাৰতে বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ কৰিছিল। কিন্তু ৰাজ-নৈতিক ইতিহাসৰ যুক্তিবলত সেই কোচবেহাৰখনেই আজি অসমৰাজ্যৰ ভিতৰত নাই।

দামোদৰদেৱৰ দৰে মূল-সংহতিৰপৰা ফাটি যোৱা আন এজন ব্ৰাহ্মণ বৈষ্ণৱ হ'ল হৰিদেৱ। তেওঁৰ ঠলিৰ অৱশ্যে কেইখন-মানহে সত্ৰ কামৰূপ জিলাৰ ভিতৰতে সোমাই আছে। শঙ্কৰদেৱৰ কুলপুৰোহিত আৰু বন্ধু ৰাম-ৰাম গুৰেটো জীৱন ধৰি শঙ্কৰদেৱৰ লগে লগেই আছিল। ৰামৰামৰ বংশ-পৰিয়ালৰ লোকসকল সদায়েই মূল-পন্থৰ ফলীয়া আছিল। তেওঁলোকৰ পৰিয়ালৰ-পৰাই পাটবাউসী আৰু বৰপেটা সত্ৰৰ অধিকাৰ দুজন যোগাই আছিছে। মাধৱদেৱেও বৈষ্ণৱ-ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ অৰ্থে বহুতো সাধু-লোকক বাৰ দি পঠাইছিল। তাৰে ভিতৰত প্ৰধান আছিল

ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱ, পদ্ম আতা আৰু বংশীগোপাল-নামেৰেহে অধিক জনাজাত দ্বিতীয় এজন গোপালদেৱ। বংশী-গোপালদেৱক ভাৰ দিয়াত দামোদৰদেৱৰো সমৰ্থন আছিল। এই তিনিজন প্ৰধান প্ৰচাৰক আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিসকলে থাইকৈ অসম অৰ্থাৎ আহোমৰাজ্যৰ ভিতৰতে সত্ৰবিলাক পাতিছিল। তেওঁলোকে পতা সত্ৰবিলাকৰ ভিতৰত অনেক সত্ৰ বৰ চহকী আৰু প্ৰত্যেকখনৰ শিষ্যৰ সংখ্যাও বেচি। মাধৱ-দেৱৰ ভনীয়েকৰ পুত্ৰ ৰামচৰণ আৰু মথুৰাদাসৰ হাতত ক্ৰমে মহাপুৰুষজনে পাতি থৈ যোৱা সুন্দৰীদিয়া আৰু বৰপেটা সত্ৰৰ ভাৰ দিয়া হয়। শঙ্কৰদেৱৰ তিনিজন পুত্ৰ কম বয়সতে ঢুকায়। তেওঁৰ নাতি পুৰুষোত্তম আৰু চতুৰ্ভুজ আৰু চতুৰ্ভুজৰ পত্নী কনকলতাই বিভিন্ন ঠাইলৈ আজ্ঞাপৰ লোক পঠিয়াই সত্ৰ পাতিছিল। এই সত্ৰ কেইখনে নিজেই এটা স্বতন্ত্ৰ ধৰ্ম-পন্থৰ নিচিনাকৈ গঢ় লৈছিল আৰু ঘাইকৈ মহাপুৰুষৰ জন্মস্থান বৰদোৱাৰ সত্ৰখনিৰ আজ্ঞাপৰ আছিল। দামোদৰদেৱেও কামৰূপত থকা সত্ৰ তিনিখনত তিনিজন নিজৰ আজ্ঞাপৰ মহন্তক থাপিলে। তেওঁৰে বৈকুণ্ঠপুৰ সত্ৰত থকা বনমালীদেৱ নামে এজন উদাসীন ব্ৰাহ্মণ গুৰুৱে উজনীলৈ গৈ আহোম ৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাত দক্ষিণপাট নামে এখন প্ৰভাৱশালী সত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। দুই এখন সত্ৰ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ লগত পোনপটীয়া সম্পৰ্ক থকা লোকসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। পূৰ্বতে উল্লেখ কৰা গুৰুসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰা আন সত্ৰবিলাকৰে কোনো কোনো খনৰপৰা ভালেমান সৰু সৰু সত্ৰৰ উদ্ভৱ হৈছে। এই দৰেই পূৰভাৰতৰ অসমীয়া ৰাজ্য কেইখনক অৰ্থাৎ অসম কামৰূপ

আৰু কোচবেহাৰক সপ্তদশ শতিকাৰ শেষভাগ আৰু অষ্টাদশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগৰ ভিতৰত বৈষ্ণৱ সত্ৰসমূহৰ শাখা-প্ৰশাখাই ছানি পেলালে। সেই অঞ্চলৰ প্ৰায় সকলো হিন্দু প্ৰজা কোনো নহয় কোনো এখন সত্ৰৰ শিষ্য হ'ল। বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ অনুগামী কোনো কোনো লোক পিছলৈ মূল-সম্প্ৰদায়ৰ মতৰপৰা ভালেখিনি ফালৰি কাটি গৈছিল অথবা গুৰুসকলে পৰিত্যাগ কৰা নানান বিৰোধী ৰীতি-নীতি তেওঁলোকে পুনৰ সাৱতি লৈছিল। কোনো কোনোৱে আকৌ নতুন ধৰ্মৰ মতবিলাক পালনকৰাৰ বিষয়তো যথেষ্ট উগ্ৰ মনোভাৱ ব্যক্ত কৰিছিল। ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱৰ পন্থৰ লোকসকলে সাম্যবাদী-মনোভাৱৰ আৰু নীতি-নিয়মৰ কটকটীয়া কথোনৰপৰা মুক্ত এটি উদাৰ সংহতি আৰম্ভ কৰিছিল। অসমৰ উত্তৰ পূব অঞ্চলৰ ঘাইকৈ ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ লোক-সকলেই এই সংহতিৰ শিষ্য হৈছিল। এই সংহতিয়ে বহুতো জড়োপাসক লোকক ভক্তিধৰ্মৰ গণ্ডীত সামৰি লৈছিল। গোপালদেৱৰ সংহতিৰ ভিতৰৰে মোৱামৰা বা মায়ামৰা মহন্তৰ শিষ্যসকলেই ৰাজ-নিগ্ৰহৰ বিৰুদ্ধে একগোট হৈ ১৭৬৯ চনত বিদ্ৰোহ কৰি উঠিছিল আৰু আনকি কিছুদিনৰ কাৰণে আহোম-শক্তিক ক্ষমতাচ্যুত কৰি ৰাখিবলৈকো সক্ষম হৈছিল। অসমৰ বৈষ্ণৱআন্দোলনৰ ইতিহাস বহুতো সংঘাত আৰু ৰাজ-নিগ্ৰহৰ বিৱৰণেৰে পৰিপূৰ্ণ। ভাৰতৰ এই পূব অঞ্চলৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ গতিবো প্ৰায়েই যথেষ্ট পৰিবৰ্তন ঘটিছিল। কিন্তু শঙ্কৰদেৱৰ কাৰ্যকলাপৰ মাজতেই যি নৱন্যাসৰ আৰম্ভ হৈছিল, সিয়েই বহুভাবে সাৰ্থকতা লাভ কৰি ভাৰতৰ কলা-সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত অসমক এটা বিশিষ্ট স্থান দি গৈছে।

৪

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ মূল-মত আৰু নীতি-সদাচাৰ

সৎসঙ্গ (ভক্তিৰ সাধনৰূপে ভক্তসকলৰ সঙ্গ), একশৰণ (কেৱল এজন মাত্ৰ দেৱতা বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ ওচৰত আশ্ৰয়) আৰু নাম (ভক্তিৰ প্ৰধান প্ৰকাৰৰূপে কীৰ্তন বা প্ৰাৰ্থনা)—শঙ্কৰদেৱৰ পন্থৰ এই তিনিটা প্ৰধান বস্তু অনা হৈছে যথাক্ৰমে 'ভাগৱতপুৰাণ', 'ভগৱদ্গীতা' আৰু 'পদ্মপুৰাণ'ৰ সহস্ৰনামখণ্ডৰপৰা আৰু সেই কেইখন গ্ৰন্থকে সাধাৰণতে এই কেইটা বিষয়ৰ মূল প্ৰামাণ্য-শাস্ত্ৰ বুলি ধৰি লোৱা হয়। 'ভাগৱতপুৰাণ' আৰু 'ভগৱদ্গীতা' আৰু আন আন বৈষ্ণৱপুৰাণবিলাকৰ অসমীয়া অনুবাদ হৈছিল অথবা সেইবিলাকৰপৰা প্ৰামাণ্য-বাক্যৰূপে বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থকাৰসকলে মূলশ্লোকৰ উদ্ধৃতি দিছিল যদিও, শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ ৰচনাখিনি আৰু তেওঁলোকে অথবা বৈষ্ণৱ-সম্প্ৰদায়ে অনুমোদন কৰা আন কেইখনমান গ্ৰন্থকো মূল শাস্ত্ৰৰ মৰ্যাদা দিয়া হৈছিল বুলি মানি লোৱা হৈছিল। হৰি-প্ৰসঙ্গৰ বেলিকা সংস্কৃত গ্ৰন্থসমূহৰ ভিতৰত কেৱল 'ভাগৱতপুৰাণ' আৰু 'ভগৱদ্-গীতা'হে পাঠত লগোৱা হৈছিল। 'ভাগৱত-ভাৱাৰ্থদীপিকা' আৰু 'সুবোধিনী' নামৰ টীকা দুখনিৰ সহায় লোৱা হৈছিল আৰু তাকে কৰোঁতে অৱশ্যে শঙ্কৰদেৱৰ পন্থৰ বৈশিষ্ট্যৰ লগত মিল ৰাখি ঠায়ে ঠায়ে সামান্যভাৱে ব্যাখ্যাৰ ইফাল-সিফাল কৰা হৈছিল।

শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মটো সাধাৰণতে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম বুলিয়েই জনাজাত। মহাপুৰুষীয়া-শব্দটো সংস্কৃত মহাপৌৰুষিক ('ভাগৱতপুৰাণ', ১-১৪-৩৭) শব্দৰ আৰ্হিত গঢ়ি লোৱা। শ্ৰীধৰে সেই শব্দটোৰ তাৎপৰ্য ব্যাখ্যা কৰি কৈছে—'মহাপুৰুষো ৱিষ্ণুস্তদীয়ো মহাপৌৰুষিকঃ বৈকুণ্ঠনাথানুচৰঃ' ('ভাগৱতপুৰাণ', ২-১-১০)। মাধৱদেৱৰ ভাষাত 'মহাপুৰুষো ৱিষ্ণুস্তদীয়' কথাষাৰৰ অৰ্থ হ'ল 'মহাপুৰুষৰ সেৱক' ('নামঘোষা' ৬৫০)। তাৰ তাৎপৰ্য এয়ে যে ব্ৰহ্ম, পৰমাত্মা আৰু ভগৱৎ ('নামঘোষা' ১৭৬, 'ভাগৱতপুৰাণ', ১-২-১১) নামে জনাজাত প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰোঁতা ('প্ৰকৃতি পুৰুষ দুইৰো নিয়ন্তা মাধৱ', 'নামঘোষা' ৪০৫)। পৰমেশ্বৰ ৱিষ্ণুৱেই এই ধৰ্মত সেব্য।

শঙ্কৰদেৱৰ ভক্তিমাৰ্গৰ আনুষ্ঠানিক নাম হ'ল একশৰণ নাম-ধৰ্ম। এই নামটোৱেই এই ধৰ্মৰ মূলমতৰ ইঙ্গিত কৰিছে—যাৰ মতে একমাত্ৰ দেৱতা ৱিষ্ণু আৰু বিশেষকৈ কৃষ্ণৰূপে অৱতাৰ হোৱা ৱিষ্ণুৰেইহে সেৱা কৰিব লাগে, আন কোনো দেৱ-দেৱীৰ পূজা কৰিব নালাগে আৰু ৱিষ্ণুৰ সেৱাত যাইকৈ নামপ্ৰসঙ্গৰ দ্বাৰা ৱিষ্ণুৰ মহিমা কীৰ্তন কৰাৰ দ্বাৰাই কৰিব লাগে। এই পন্থৰ মতে ৰামানুজ-সম্প্ৰদায়ে চৰমশ্লোক আখ্যা দিয়া 'ভগৱদ্গীতা'ৰ শ্লোকটিত সোমাই থকা নিজভেই অনন্যশৰণ ভক্তি নিৰ্দেশ কৰা ভগৱানৰ ৱাণী সদাই মনত ৰাখিব লাগে। (সৰ্ব্বধৰ্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰজ, ১৮-৬৬)। এজন ব্ৰাহ্মণ গ্ৰন্থকাৰ ভট্টদেৱে যথাযথ শাস্ত্ৰবপৰা উদ্ধৃতি দি এই কথাও দেখুৱাইছে যে ভক্তসকলে পঞ্চযজ্ঞৰ পঞ্চদেৱতাৰ পূজাও কৰিব

নালাগে, কিয়নো তাৰ দ্বাৰা একশৰণত ব্যাঘাত জন্মিব আৰু সেই কাৰণে কেৱল ৱিষ্ণুৰহে পূজা কৰিব লাগে আৰু তাৰ দ্বাৰায়ে সকলো দেৱতাৰে তৃপ্তি হ'ব ('ভাগৱতপুৰাণ', ৪-৩১-১৪)। ভক্তই শ্ৰদ্ধা বা ঘৃণা কোনো ভাবেৰেই অন্য দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তিলৈকো চাব নালাগে আৰু য'ত অন্য দেৱ-দেৱীৰ পূজা হয় তেনে ঠাইলৈকো যাব নালাগে (শঙ্কৰদেৱ, 'ভাগৱত-পুৰাণ', ২)। ভক্তই অৱশ্যে একমাত্ৰ শুদ্ধ সত্ত্ব ভগৱান ৱিষ্ণুৰ ভজনা কৰোঁতে অন্য পন্থৰ অনুগামীসকলৰ প্ৰতি কোনো অসূয়াৰ ভাব পোষণ কৰিব নালাগে (নাৰায়ণকলাঃ সন্তঃ ভজন্তি হ্যনসূয়ৱঃ, 'ভাগৱতপুৰাণ', ১-২-২৬)। তদুপৰি এই ধৰ্মটোৱেই হৈছে প্ৰেম, শ্ৰদ্ধা আৰু ভকতিৰ ধৰ্ম ; আৰু প্ৰেম অৰ্থাৎ ৰতি নিজৰ প্ৰতি আৰু প্ৰেমাস্পদৰ প্ৰতি সত্য হ'বৰ কাৰণে অব্যভিচাৰিণী হ'ব লাগিব আৰু সেই ৰতি সতী স্ত্ৰীৰ দৰে পবিত্ৰ হ'ব লাগিব ; তাৰ বিনিময়ত কোনো ফল লাভ কৰিবৰ অভিলাষ সেই ৰতিত নিহিত থাকিব নালাগিব আনকি তাৰ বিনিময়ত মুক্তি লাভ কৰিবলৈকো বিচাৰিব নালাগিব ("অহৈতুকী অব্যৱহিতা যা ভক্তিঃ পুৰুষোত্তমে", 'ভাগৱতপুৰাণ', ৩-২৯-১২)। গতিকে যি জনে আনকি মুক্তিৰ কাৰণেও অভিলাষ নকৰে ('মুক্তিতো নিস্পৃহ') সেই জনেই আদৰ্শ ভক্ত।

ভক্তি ন বিধ (শ্ৰৱণ, কীৰ্তন, স্মৰণ, পদসেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য, আত্মনিবেদন)। তাৰে ভিতৰত শ্ৰেয়ঃলাভৰ কাৰণে ধৰ্মকৰ্মৰূপে শ্ৰৱণ আৰু কীৰ্তনেই যথেষ্ট বুলি শঙ্কৰদেৱে বিবেচনা কৰিছিল। উচ্চ-নীচ নিৰ্বিশেষে সকলো লোকৰ কাৰণেই শ্ৰৱণ আৰু কীৰ্তন কৰাটো সম্ভৱপৰ। তদুপৰি ভক্তই শ্ৰৱণ-কীৰ্তন

কৰিবৰ কাৰণে কোনো কঠোৰ ধৰ্মনিয়ম মানিবৰ প্ৰয়োজন নাই আৰু আনুষ্ঠানিক নীতি-নিয়মো যিমান কমকৈ পাৰে সিমান কমকৈ মানিলেও হয়। এজন নতুন ভক্তই (প্ৰাকৃত ভক্তই) ইচ্ছা কৰিলে বিষ্ণু-কৃষ্ণক মূৰ্তিতো অৰ্চনা কৰিব পাৰে কিয়নো অৰ্চনাকো নৱবিধা ভক্তিৰ এবিধ বুলি মানি লোৱা হৈছে। কিন্তু ভগৱন্তৰ আটাইতকৈ সাক্ষাৎ মূৰ্তি শিলৰ বা মাটিৰ নহয়; তেওঁৰ একান্ত ভকতেই ভগৱন্তৰ মূৰ্তি, যি ভকতৰ সঙ্গকে সকলো প্ৰকাৰে কামনা কৰিব লাগে। যি জনে ভকতক উপেক্ষা কৰে আৰু মূৰ্তিৰপৰা মুক্তি বিচাৰি যায় তেওঁ "গৰুতকৈয়ো হীন" ("গৰুতো অধম", শঙ্কৰদেৱ, 'কীৰ্তন ঘোষা', ৩-৬১ ; "স এৱ গোখৰঃ", 'ভাগৱতপুৰাণ', ১০-৮৪-১৩)। তদুপৰি শব্দৰ বাহিৰে ভগৱন্তৰ আন মূৰ্তিও নাই ("মন্ত্ৰমূৰ্তিম্ অমূৰ্তিকম্", 'ভাগৱত-পুৰাণ,' ১-৫-৩৮)। গতিকে আদৰ্শ ভক্তই মাধোন অন্তৰৰপৰা দিব পৰা উপচাৰেৰে ভগৱন্তক নিজৰ হৃদয়তে উপাসনা কৰে (শঙ্কৰদেৱ, 'ভক্তিৰত্নাকৰ', ৯; 'ভাগৱতপুৰাণ', ১১-২৭-১৫-ৰ উদ্ধৃতি)। ৰহস্যবাদী সাধকৰ দৰে শঙ্কৰদেৱেও উপলব্ধি কৰিছিল যে সকলো প্ৰাণীৰ অন্তৰত ভগৱন্তই ব্যাপকভাৱে বিৰাজ কৰিছে। আমি এই সত্যটো উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিলেই তেওঁক বাহিৰত বিচাৰি যাওঁ ('কীৰ্তন ঘোষা', ৮-১১)। শঙ্কৰদেৱৰ পন্থত মূৰ্তিপূজাৰ কোনো বিশেষ স্থান নাই; আৰু ভক্তই ইচ্ছা কৰিলে কৰ্ম-কাণ্ডৰ এইৰূপ অনুষ্ঠানো বাদ দিব পাৰে। সত্ৰবিলাকত ধৰ্মানুষ্ঠানৰূপে দিনটোৰ ভিতৰত তিনিবাৰৰপৰা চৈধ্যবাৰলৈকে প্ৰাৰ্থনা কৰা হয় আৰু সেইবিলাক প্ৰাৰ্থনাৰ নামকীৰ্তন অনুষ্ঠানৰ প্ৰত্যেকটোকে বোলা হয় প্ৰসঙ্গ বা নাম-প্ৰসঙ্গ। কীৰ্তনঘৰ

বা নামঘৰত গোটখাই এই নাম-প্ৰসঙ্গ কৰা হয়। তাতে গুৰুসকলে ৰচনা কৰা যি কোনো এখন গ্ৰন্থৰ সাচিপতীয়া পুথি এখনকে থাপনাত থোৱা হয়; তাকে বোলে গুৰু-আসন আৰু সেয়ে নামঘৰ বা কীৰ্তনঘৰত থকা উপাস্য দেৱতাৰ স্বৰূপ। এই দৰেই নাম-ধৰ্মৰ অনুষ্ঠান কৰা হয়। সত্ৰাধিকাৰে নতুন শিষ্যক নাম-ধৰ্মত শৰণ দিবৰ সময়ত যি গুপ্ত-মন্ত্ৰ দিয়ে তাত ভগৱানৰ চাৰিটি নাম থাকে। সেই কেইটা হ'ল ৰাম, কৃষ্ণ, হৰি, নাৰায়ণ। চাৰিটি সৎবস্তুৰ প্ৰতি ভকতৰ অচলা ভক্তি থাকিব লাগিব আৰু সেই চাৰি বস্তুতে তেওঁ আত্মসমৰ্পণ কৰিব লাগিব। সেই সৎবস্তু হ'ল — ১। নাম অৰ্থাৎ ভগৱন্তৰ পবিত্ৰ নাম; ২। দেৱ অৰ্থাৎ জীৱৰ একমাত্ৰ আশ্ৰয় ৱিষ্ণু-কৃষ্ণ; ৩। গুৰু অৰ্থাৎ সেই জন আধ্যাত্মিক আচাৰ্য যি জনে শিষ্যক ভগৱৎ-প্ৰাপ্তিৰ সুগম মাৰ্গ চিনাই দিব পাৰে আৰু ৪। ভকত অৰ্থাৎ সেই সকল একান্ত ভক্ত যাৰ সৎসঙ্গৰ মাজেদিয়েই ভগৱন্তক লাভ কৰিব লাগে। ভক্তি-মাৰ্গৰো বিভিন্ন ভাৱৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱে দাস্য ভাবটোহে গ্ৰহণ কৰিছিল; মধুৰ, সখ্য বা বাৎসল্য ভাৱৰ ভক্তি গ্ৰহণ কৰা নাছিল। ভক্তই নিজকে দাস আৰু ভগৱন্তক প্ৰভু বুলি জ্ঞান কৰিব লাগে। দাসৰূপৰ অচলা ভক্তি বিচৰা এই ভগৱানৰ বাহিৰে ভক্তই আন একোকে চিন্তা কৰিব নালাগে। বৈষ্ণৱ-ধৰ্মৰ এই পন্থত ৰাধা-কৃষ্ণ-তত্ত্ব মানি লোৱা নহয় আৰু ৱিষ্ণু-উপাসনাৰ ক্ষেত্ৰতো ৱিষ্ণুৰ কোনো শক্তি (অৰ্থাৎ নাৰীৰূপত কল্পিত ৱিষ্ণুৰ শক্তি) স্বীকাৰ কৰা নহয়।

শঙ্কৰদেৱ নিজে অব্ৰাহ্মণ আছিল; পিছে যি সকলে তেওঁক আধ্যাত্মিক গুৰু বুলি মানি ল'ব পাৰিছিল তেনে ব্ৰাহ্মণকো

তেওঁ শিষ্যৰূপে গ্ৰহণ কৰিছিল। জাতিভেদ প্ৰথাৰ ৰক্ষণশীল সমৰ্থকসকলে সমৰ্থন নকৰা কামবিলাকৰ ভিতৰত এইটোও এটা। কোচ ৰাজসভাত এই কামৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱে কৈফিয়ৎ দিব লগাও হৈছিল। এজন শূদ্ৰৰ ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰা কাৰণে দামোদৰদেৱকো তিৰস্কাৰ কৰা হৈছিল। এই বিষয়ে যি যুক্তি দিয়া হৈছিল সেইটো এয়ে যে আনক বেদৰ মন্ত্ৰ দিয়াৰ বিষয়ত এজন শূদ্ৰৰ হয়তো বাধা থাকিব পাৰে, কিন্তু যাকে তাকে নাম-মন্ত্ৰ দিবৰ কাৰণে তেওঁৰ সম্পূৰ্ণ অধিকাৰ আছে। সেই কাৰণেই শঙ্কৰদেৱৰ পন্থত আমি শূদ্ৰ আচাৰ্যৰ ব্ৰাহ্মণ শিষ্যও থকা দেখা পাওঁ। ভাৰতৰ আন ঠাইত যি সকলক অস্পৃশ্য বুলি গণ্য কৰা হয়, তেনে লোককো ব্ৰাহ্মণ মহন্তৰ শিষ্যৰূপে দেখা পাওঁ। আন হাতে এই পন্থত জাতিৰ ভিত্তিত কাকো শৰণ ল'বৰ কাৰণে অযোগ্য বুলি বিবেচনা কৰা নহয়। শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ শিষ্যসকলৰ ভিতৰত চাঁদসাই আৰু জয়হৰি নামে দুজন মুছলমান, গোবিন্দ নামে এজন গাৰো, জয়ানন্দ নামে এজন ভুটীয়া, জয়ন্তীৰ মাধৱ নামে এজন হিৰা বা কুমাৰ, শ্ৰীৰাম নামৰ এজন বোধহয় কৈৱৰ্ত্ত আৰু দামোদৰ নামে এজন বনিয়াও আছিল। শ্ৰীৰামদেৱ নামে পৰবৰ্তী সত্ৰাধিকাৰ এজনে নব্বৈ নগা লোককো শৰণ দিছিল। আহোম, কোচ, মিৰি, কছাৰী, মৰাণ আৰু আন বহুতো জাতিৰ লোকক অবাধে শঙ্কৰদেৱৰ পন্থৰ বৈষ্ণৱধৰ্মলৈ ধৰ্মান্তৰ গ্ৰহণ কৰোৱা হৈছিল। এই ধৰ্মৰ উদাৰ মনোভাৱেই বিভিন্ন জাতিৰ লোকক একভাৰ দোলেৰে বান্ধি একেটা ধৰ্ম-সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পাৰিছিল আৰু এটা সাংস্কৃতিক সমন্বয়ো ঘটাব পাৰিছিল।

শঙ্কৰদেৱ আছিল গৃহী আৰু মাধৱদেৱ আছিল উদাসীন। তেওঁলোকৰ মতে ভগৱন্তক পাবৰ কাৰণে সংসাৰ ত্যাগ কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই। সম্ভৱতঃ মাধৱদেৱৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ আদৰ্শৰ ফলত হে এটা কেৱলীয়া সম্প্ৰদায়ৰ সৃষ্টি হ'ল আৰু সেইটোৱেই পিছত গৈ সত্ৰবিলাকৰ একেবাৰে ভিতৰুৱা গোষ্ঠীত পৰিণত হ'ল। কিন্তু সত্ৰবিলাকত অধিকাৰৰূপে বা সাধাৰণ ভকতৰূপে গৃহী আৰু উদাসীন দুয়োবিধ লোকেই থাকিব পাৰিছিল। এই ধৰ্মত কেৱলীয়া ভকতনীৰ পন্থ এটা নাই আৰু নাম-প্ৰসঙ্গত সাধাৰণতে কোনো তিৰুতা মানুহক যোগ দিবলৈ দিয়া নহয়। অৱশ্যে তিৰুতা মানুহ সত্ৰাধিকাৰ হোৱাৰো দুই এটা দৃষ্টান্ত আছে। শঙ্কৰদেৱৰে নাতিনী বোৱাৰী কনকলতাই সত্ৰব্যবস্থাৰ বিস্তাৰৰ বিষয়ত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাই গৈছে। তেৱেঁই বৰদোৱা-থুলৰ সত্ৰকেইখনৰ ব্যৱস্থাপনা কৰিছিল আৰু বাৰজনক আজ্ঞা দি মহন্ত পাতিছিল। তেওঁলোক কেউজনেই অৱশ্যে পুৰুষ।

৫

সমাজৰ পুনঃ-সংগঠন

শঙ্কৰদেৱে জাতি-ভেদ প্ৰথা সম্পূৰ্ণৰূপে উঠাই দিয়া নাছিল অথবা উঠাই দিব পৰা নাছিল ; কিন্তু বৈষ্ণৱ আন্দোলনেই বৰ্ণ-বৈষম্যৰ কঠোৰতা ভালেখিনি শিথিল কৰি দিছিল। বৈষ্ণৱৰ নাম-প্ৰসঙ্গৰ সময়ত এটা খেলৰ সকলো ভকতেই সমান। পুৰণি বিচাৰ মতে কোনো সামাজিক মৰ্যাদা নথকা লোকেও নিজ ক্ষমতা অনুসৰি নাম-প্ৰসঙ্গ অথবা পুথিৰ পাঠত আগ ভাগ ল'ব পৰা হ'ল। ভকত-সকলৰ মাজৰপৰা যি কোনো বৰ্ণৰ লোকেই ৰাইজক প্ৰসাদ বিলাই দিব পৰা হ'ল। পুৰণি ৰক্ষণশীলতাৰ নিগ্ৰহলৈ আওকাণ কৰি ভক্তিৰ বাণী শুনিবৰ কাৰণে আৰু ভগৱানৰ সমান সন্তানৰ দৰে গোট খাবলৈ ৰাইজে দলে দলে শঙ্কৰদেৱৰ কাষ চাপিলহি।

শঙ্কৰদেৱে এইদৰেই এক বিৰাট পৰিবৰ্তন আৰু অন্তঃশুদ্ধিৰ প্লাবন আনিলে। তেওঁ ৰাইজৰ ব্যক্তিগত শুচিতা আৰু শুদ্ধ সামাজিক আচৰণৰ বিষয়েও শিক্ষা দিলে। শৰণ লোৱাৰ দিনৰ-পৰাই ভকতৰ জীৱনটো সম্পূৰ্ণৰূপে ভক্তিৰ মাৰ্গতে নিয়োজিত হয়। সেই কাৰণে শৰণ দিয়াৰ লগে লগেই শিষ্যক আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পৱিত্ৰতাৰ বিষয়ে তন্নতন্নকৈ শিক্ষা দিয়া হয়। ভকতেও যিমান দূৰ সম্ভৱ সিমান সাৱধানভাৱে সেই শিক্ষাবিলাক পালন কৰিব লাগে। সাধাৰণ সদাচাৰ বা সজ-আচৰণৰ ভিতৰত ঘাইকৈ বাহ্যিক ধুতি-নীতিকে (শৌচ-শুদ্ধি) ধৰা হয়। তাৰ

কাৰণে ভকতজনে যথেষ্ট পৰিমাণে পানীৰ ব্যবহাৰ কৰি ধোৱা-পখলা কৰিব লাগে ; এই বিষয়ত দেখা পোৱা বৈশিষ্ট্যৰ দ্বাৰায়ে আন কি ন-শৰণীয়া ভকত এজনক চিনি পাব পাৰি। ভক্তৰ নিত্য-কৰ্মৰ ভিতৰত আহাৰ কৰাৰ আগতেই সম্পূৰ্ণভাবে স্নান কৰাটো এটা অপৰিহাৰ্য কাম। এই ধৰ্মত শৰণ লোৱাৰ দিনৰ-পৰা ভকত এজনে মাদক-দ্রব্য সেবন কৰা, লেতেৰা পশু-পক্ষী ঘৰত পোহা আৰু কানিৰ কাৰণে আকুৰ খেতি কৰা আদি পুৰণি লেতেৰা কামবিলাক এৰি পেলাব লাগে। সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰতি দয়াৰ চিন স্বৰূপে যদিও প্ৰাণী-হত্যা বৰ্জন কৰিবলৈ কোৱা হৈছিল তথাপি উদাসীন আৰু সাধাৰণ ভকত এই দুয়োবিধেই মাছ অথবা পশুৰ মাংস খাব পাৰিছিল। এজন মহান ধৰ্মগুৰুৰূপে শঙ্কৰদেৱে এটা পৰিমিতাচাৰী জীৱনৰ আদৰ্শ ডাঙি ধৰিছিল— যিটো জীৱনত এহাতে অমিতাচাৰী ভোগ-বিলাসৰো স্থান নাই আৰু আন হাতে সংসাৰ-ত্যাগ আৰু আত্ম-নিগ্ৰহৰো প্ৰয়োজন নাই। ধ্যান-ধাৰণাৰ ক্ষেত্ৰত পৰম ভজনীয় দেৱতাৰ লগতে ৰাধা বা আন কোনো স্ত্ৰীৰূপা শক্তি মানি নলৈ আৰু সত্ৰৰ সমাহিত জীৱন আৰু নাম-প্ৰসঙ্গাদিৰপৰা তিৰুতা মানুহক আঁতৰত ৰাখি শঙ্কৰদেৱে নিজৰ পন্থক অধঃপতনৰ সম্ভাৱনাৰপৰা ৰক্ষা কৰিছিল।

প্ৰজাসাধাৰণৰ সামাজিক জীৱনত সত্ৰসমূহৰ এটা বিশেষ প্ৰভাৱ আছিল। আহোম ৰজা আৰু ৰাজবিষয়াসকলে বৈষ্ণৱ-ধৰ্ম লোৱাৰপৰা সমাজক পৰিচালনা কৰিব পৰা অনুষ্ঠানৰূপে সত্ৰবিলাকৰ শক্তি বহু পৰিমাণে বাঢ়ি গৈছিল। এই দৰেই সকলো অসমীয়া হিন্দু মানুহ দুটা বস্তুৰ প্ৰতি অনুগত হোৱাটো

আৱশ্যক হৈ পৰিল ; এহাতে হ'ল ৰাষ্ট্ৰ বা ৰজাৰ প্ৰতি ঐহিক আনুগত্য, আন হাতে বৈষ্ণৱধৰ্ম আৰু এজন গুৰুৰ প্ৰতি অৰ্থাৎ কোনো এখন সত্ৰৰ অধিকাৰৰ প্ৰতি আধ্যাত্মিক আনুগত্য। "ৰজাৰ খাজনা গুৰুৰ কৰ" (অৰ্থাৎ সত্ৰাধিকাৰ গুৰুক দিব লগা কৰ) কথাষাৰেই বাইজ যে সামাজিক জীৱনৰ দ্বৈত-আনুগত্যৰ বিষয়ে কিমান সচেতন আছিল তাক প্ৰমাণ কৰে। আধ্যাত্মিক দায়িত্বই আনি দিলে এটা মৰ্যাদা-বোধ, এটা সুস্থিৰ জীৱনাদৰ্শ আৰু সকলো বস্তুকে পুঙ্খানুপুঙ্খভাৱে বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা। এই দৰেই সকলো লোক ধৰ্ম-প্ৰাণ আৰু নীতি-পৰায়ণ হৈ পৰিল। এই ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰাৰ অৰ্থ ই হ'ল যে নিজ ধৰ্মৰ আনসকল লোকক সামাজিক বিভেদৰদ্বাৰা দলিত বুলি নাভাবি সমান ব্যক্তি বুলি মানি ল'ব লাগে। ফলত পৰমতসহিষ্ণুতা এসমত কোনো নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম নহৈ নিজেই এটা নিয়ম যেন হৈ পৰিল। অৱশ্যে ইতিহাসৰ একোটাহঁত উত্তেজনা আৰু তিক্ততাপূৰ্ণ মুহূৰ্তত ধৰ্ম-বিষয়ত হস্তক্ষেপক অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ-প্ৰয়োগেৰেহে বাধা দিব লগা হৈছিল সঁচা। কিন্তু যি সময়ত সকলো শাখা-প্ৰশাখাৰে সৈতে স্থানীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম এটা সৰ্বব্যাপী শক্তি হৈ পৰিছিল, সেই সময়তে অসমৰ ধৰ্ম-জীৱনত কিছুমান বিজাতীয় উপাদান সোমাবলৈ দিয়াৰ চৰম ফলস্বৰূপেই এই উত্তেজনা আৰু তিক্ততাৰ সৃষ্টি হৈছিল। অষ্টাদশ শতিকাৰ দ্বিতীয়াৰ্ধত মোৱামৰীয়া বৈষ্ণৱসকলৰ বিদ্ৰোহৰ সময়তে এটা কথা দেখা পোৱা গ'ল যে, যি সময়ত পৰাজয়, বিশ্বাসঘাতকতা, শঠতা আৰু অন্যান্য বহুধৰণৰ বিপৰ্যয়ত ৰাজশক্তি জৰ্জৰিত হৈ পৰিছিল, সেই সময়ত খাইকৈ নিবন্ধৰ চহা মানুহেতেই গঠিত বৈষ্ণৱ বিদ্ৰোহীৰ দলটোৱেই গুৰুৰ স্বাৰ্থৰ

প্ৰতি থকা আন্তৰিকতাৰদ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হৈ পৰম উদ্যমেৰে একমুঠ হৈ আগ বাঢ়ি যাব পাৰিছিল।

সত্ৰবিলাকৰ প্ৰতিষ্ঠাপনৰ লগে লগে তাৰ আৰ্হিতে প্ৰায় খ্ৰীষ্টানৰ গিৰ্জাঘৰৰ দৰে গাৱেঁ গাৱেঁ নামঘৰবিলাক হ'বলৈ ধৰিলে। আৰম্ভৰপৰাই নামঘৰবিলাক গাঁৱৰ সকলোবিলাক সমূহীয়া কামৰে প্ৰাণ-কেন্দ্ৰ আছিল। নামঘৰেই আছিল গাঁৱৰ ক্লাবঘৰ আৰু অভিনয়-শালা। সমাজৰ সকলো মানুহৰ ওপৰত নাম-ঘৰৰ এটা আধ্যাত্মিক নিয়ন্ত্ৰণ আছিল আৰু বহুতো বেয়া কামৰপৰা তেওঁলোকক বিৰত ৰাখিছিল। দৰাচলতে নামঘৰেই গাঁৱৰ 'পাৰ্লিয়ামেণ্ট' বুলি ক'ব পাৰি আৰু সেই 'পাৰ্লিয়ামেণ্ট'টো উদাৰ সাম্যবাদৰ ভিত্তিত পৰিচালিত হৈছিল। ইয়েই আছিল গাঁৱৰ বিচাৰালয়; কাজিয়া আৰু অন্যান্য অপৰাধৰ বিচাৰো ইয়াত কৰা হৈছিল আৰু গাঁৱৰ বুঢ়া লোকসকলে দিয়া ৰায় কোনেও অমান্য কৰিবলৈ সাহ নকৰিছিল। গাঁৱৰ এই পঞ্চায়তখনে কাৰোবাক আনকি এঘৰীয়া কৰিও থ'ব পাৰিছিল। সেই কালত সমাজৰ যি কোনো মানুহে আটাইতকৈ ভয় কৰিবলগীয়া কথা আছিল সেইটোৱেই। কেৱল বৰ জটিল গোচৰ বিলাক হে দোষী যিখন সত্ৰৰ শিষ্য তাৰ অধিকাৰলৈ পঠোৱা হৈছিল নাইবা ৰজাৰ (চৰকাৰী) আদালতত তোলা হৈছিল। এই দৰেই সত্ৰ আৰু নামঘৰ নামৰ অনুষ্ঠান-যুগ্মৰ মাজেৰেই অসমীয়া সমাজখন সুন্দৰভাবে পৰিচালিত হৈছিল। এইদৰেই সকলো কালৰপৰাই শৃঙ্খলাৰ ভিতৰত থকাৰ ফলত ৰাইজৰ নৈতিক চৰিত্ৰও বৰ সুন্দৰ হৈ পৰাটো স্বাভাৱিক আছিল।

৬

বেদান্তদৰ্শন

অসমৰ বৈষ্ণৱধৰ্মৰ ধৰ্ম-তত্ত্ব, দৰ্শন, নীতিৰ আদৰ্শ আৰু ধৰ্মমতৰ বিৱৰণৰ কাৰণে শঙ্কৰদেৱৰ আন আন অসমীয়াত ৰচিত গ্ৰন্থ আৰু আন অসমীয়া বৈষ্ণৱ ৰচকসকলৰ কেইখনমান গ্ৰন্থৰ লগতে আমি ঘাইকৈ শঙ্কৰদেৱৰ সংস্কৃতত ৰচিত 'ভক্তিৰত্নাকৰ' নামৰ পুথিখানলৈ মন কৰিব লাগিব। কিন্তু এইখন ধৰ্মতত্ত্ববিষয়ক পুথি নহয়। ক'বলৈ গলে দৰ্শনৰ পুথি হোৱাৰপৰাও ই দূৰতহে আছে। তথাপি এই তত্ত্বমূলক গ্ৰন্থখনতেই কেৱল নিজ পন্থৰ বিষয়ে দৃষ্টিৰখাৰ ফলত হে কিছু পৰিমাণে সীমায়িত এক বিশাল অধ্যয়ন আৰু এক সূক্ষ্ম বিশ্লেষণাত্মক পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় পোৱা যায়। এইটোও এটা ভাবিব লগীয়া কথা যে শঙ্কৰদেৱে ইমান বিভিন্ন ধৰণৰ পুথি কেনেকৈ বিচাৰি পাইছিল। সেইবিলাক গ্ৰন্থৰপৰা যিবিলাক বিষয় সংগ্ৰহ কৰি আনিছে, তাকো তেওঁ বৰ নিয়াৰিকৈ পৰিবেশন কৰিছে। শঙ্কৰদেৱে আৰু তেওঁৰ পন্থৰ আন লোকসকলে নিজৰ ভাষাত 'ভাগৱতপুৰাণ'খন ব্যাখ্যা কৰিছে আৰু সেই পুৰাণতে বেদান্তদৰ্শনৰ ৰহস্য ('বেদান্তবো গুহ্য') সোমাই আছে বুলি বখানিছে। বৈষ্ণৱধৰ্মৰ প্ৰাচীনতৰ পন্থবিলাকৰ বহুতেই 'ব্ৰহ্মসূত্ৰ'ৰ টীকা একোখন সুকীয়াকৈ ৰচনা কৰি লৈছিল। অসমৰ শঙ্কৰদেৱ আৰু বঙ্গৰ চৈতন্যদেৱে মাথোন এইসকল পন্থৰ আহি অনুকৰণ কৰাটো প্ৰয়োজন বুলি

নাভাবিলে। শঙ্কৰদেৱে 'ভক্তিৰত্নাকৰ'ত, মাধৱদেৱে 'নামঘোষা'ত আৰু ভট্টদেৱে 'ভক্তিবিৱেক'ত প্ৰমাণৰূপে 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ পৰাই (১২-১৩-১৫) উদ্ধৃতি দি এই কথা ক'ব খুজিছে যে এই পুৰাণখনেই সকলো ৱেদান্তৰ সাৰ (সৰ্ব্বৱেদান্তসাৰম্)। চৈতন্য-পন্থৰ দৰ্শন-প্ৰণেতা জীৱগোস্বামীৰ মতে এই পুৰাণখনেই 'ৱেদান্তসূত্ৰ'ৰ ওপৰত ব্যাসদেৱৰ নিজৰ টীকাস্বৰূপ। অৱশ্যে শঙ্কৰদেৱ আৰু আনসকলে উদ্ধৃতি দিয়া এই শ্লোকটোৱে (সৰ্ব্বৱেদান্তসাৰং হি ভাগৱতমিষ্যতে) 'ব্ৰহ্মসূত্ৰ'ৰ প্ৰণালীবদ্ধ দৰ্শনক বুজাইছে বুলি ধৰি লোৱাতকৈ বৰং উপনিষদ্‌বিলাকত গঢ় লবলৈ ধৰা অৱস্থাত থকা ৱেদান্তকহে বুজাইছে বুলি ধৰিব লাগে। 'ভক্তিৰত্নাকৰ' আৰু আন আন ঠাইত শঙ্কৰদেৱে প্ৰমাণ হিচাবে 'ভাগৱতপুৰাণ', 'ভগৱদ্‌গীতা' আৰু আন আন বৈষ্ণৱ-পুৰাণ আৰু বৈষ্ণৱপন্থৰ গ্ৰন্থসমূহৰ ওপৰতেই সম্পূৰ্ণৰূপে নিৰ্ভৰ কৰিছে।

শঙ্কৰদেৱে ক'তো এটা স্বতন্ত্ৰ দৰ্শন-ধাৰা দেখুৱাব খোজা নাই। সেই কাৰণে তেওঁৰ দৰ্শনৰ কোনো নামকৰণ কৰাৰ আগতে আৰু ভাৰতীয় চিন্তাৰ ইতিহাসত তাৰ স্থান নিৰূপণ কৰাৰ আগতে, তেওঁৰ দাৰ্শনিক মতসমূহ ভিন্ ভিন্ ঠাইৰপৰা গোটাই আনি থূপ খুৱাই ল'ব লাগিব। ফাৰ্কুহাৰ চাহাবে দেখুৱাৰ দৰে 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ দাৰ্শনিক মতবিলাক "প্ৰাচীনতৰ পুৰাণবিলাকত প্ৰাধান্য লাভ কৰা সেশ্বৰ সাংখ্যতকৈ শঙ্কৰাচাৰ্যৰ দৰ্শনৰহে অধিক নিকটৱৰ্ত্তী"। শঙ্কৰদেৱ আৰু অসমৰ আন বৈষ্ণৱসকলে 'ভাগৱতপুৰাণ' ব্যাখ্যা কৰোতে পুৰীৰ শঙ্কৰাচাৰ্যপন্থী গোৱৰ্দ্ধন মঠৰ মহন্ত (আনুমানিক ১৪শ খ্ৰীষ্টাব্দ) শ্ৰীধৰস্বামীয়ে ৰচনা

কৰা টীকাৰ ওপৰতেই ঘাইকৈ ভেজা লৈ ঠায়ে ঠায়ে সামান্য সাল-সলনি কৰি অদ্বৈতবাদৰ কঠোৰ দৰ্শনক ভক্তিবাদৰ সৰস ভাৱে কোমলাই পেলাইছে। গতিকে শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ পন্থৰ আন আন সকলে অদ্বৈতবাদৰ ফালেই ঢাল লোৱাটো স্বাভাৱিক হৈ পৰিছিল।

ব্ৰহ্মই জগতৰ আদি, মধ্য আৰু অন্ত। ইয়েই জগতৰ নিমিত্ত কাৰণ আৰু উপাদান কাৰণো ইয়েই। যেনেকৈ চৰু-কলহ আদি মাটিৰপৰা বেলেগ নহয়, যেনেকৈ সোণৰ অলংকাৰ স্বৰূপাৰ্থত সোণেই, তেনেকৈয়ে জগংখনো ব্ৰহ্মৰপৰাই উদ্ভৱ হয় আৰু ব্ৰহ্মতে লীন হয়। জগংখন স্বৰূপাৰ্থত ব্ৰহ্মই আৰু ই তেওঁতেই আশ্ৰয় কৰি আছে। কাৰ্য-কাৰণৰপৰা বেলেগ নহয় বুলি দেখুৱাবলৈ মাটি আৰু মলা-চৰু অথবা সোণ আৰু সোণৰ অলংকাৰৰ যি দৃষ্টান্ত দিয়া হৈছে অথবা শঙ্কৰদেৱে যে ঠায়ে ঠায়ে জীৱ ব্ৰহ্মৰেই অংশ বুলি কৈছে, সি পৰিণামবাদৰ ইঙ্গিত কৰে। কিন্তু দৰাচলতে শঙ্কৰদেৱৰ দৰ্শনত পৰিণামবাদ শেষ পৰ্যন্ত মানি লোৱা হোৱা নাই ; কিন্তু বিবৰ্তবাদসূচক ৰজ্জুত সৰ্পভ্ৰমৰ দৃষ্টান্তৰ প্ৰয়োগহে চূড়ান্তভাৱে বৰ্তিছে। এই দৰে চাবলৈ গ'লে আন প্ৰধান প্ৰধান বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়বিলাকে পৰিত্যাগ কৰা মায়াবাদ বা অদ্বৈতবাদ শঙ্কৰদেৱৰ দৰ্শনত থাকিয়ে গৈছে আৰু ভক্তিৰে সৈতে সি মিলি আছে।

মিথ্যা পৰিদৃশ্যমান জগতত ব্ৰহ্মই এটা সত্যৰ আভাষ (সদাভাষ) আৰোপ কৰে। অসত্য জগংখনে সত্য ব্ৰহ্মৰপৰা উদ্ভৱ হৈ অবিদ্যাৰদ্বাৰা আবৃত হৈ সত্যৰূপে প্ৰকাশ পায়। ("অসন্ত জগত্ত খান তোমাত্ত উদ্ভৱ ভৈল সন্ত হেন প্ৰকাশে

সদায়।") এয়ে হ'ল অধ্যাস অৰ্থাৎ বস্তুটো নোহোৱা ঠাইতো কোনো এটা বস্তুৰ উপলব্ধি। মায়াৰদ্বাৰাই এই মিথ্যা প্ৰকাশ সম্ভৱ হয়। মায়া হ'ল ভগৱন্তৰ এটা শক্তি যিটোৱে বস্তুক ঢাকি ৰাখি অবস্তুক (অসত্যক) প্ৰকাশ কৰে (অবস্তুক দেখাবয় বস্তুক আৱৰি)। শঙ্কৰদেৱৰ দৰ্শনত বস্তুতঃ মায়া, অবিদ্যা আৰু প্ৰকৃতিৰ বিষয়ত কোনো পাৰ্থক্য দেখুউৱা হোৱা নাই যদিও শ্ৰীধৰে অৱশ্যে কৈছে যে একে প্ৰকৃতিকেই আবৰণ শক্তি-সমন্বিতা হ'লে অবিদ্যা বোলা হয়; সেয়ে জীৱৰ উপাধি আৰু প্ৰকৃতিকেই বিক্ষেপ শক্তি সমন্বিতা হ'লে বোলা হয় মায়া; সেয়ে ঈশ্বৰৰ উপাধি। আত্মাক আৱৰি থকা অৱিদ্যা আঁতধি গ'লেই লোকে কণ্ঠলগ্ন অলংকাৰক দেখা পোৱাৰ দৰে জীৱই আত্মাক উপলব্ধি কৰে। মায়া আৰু প্ৰকৃতিক প্ৰায়ে ভগৱন্তৰ শক্তি বা স্ত্ৰীৰূপে দেখুওৱা হয়। ভগৱন্ত জগৎ ব্যাপি আছে কিন্তু জগতৰ দোষ-গুণে তেওঁক স্পৰ্শ নকৰে। (শঙ্কৰদেৱ, 'ভাগৱতপুৰাণ', ২)। ভগৱন্ত জগতত লীন হৈ থকা নাই কিন্তু ভগৱন্তই তেওঁৰ গাত থকা মায়াৰ বলেৰে জগৎখনৰ সৃষ্টি, পালন আৰু সংহাৰ কৰে।

'ভক্তিৰত্নাকৰ'ৰ দ্বাদশ অধ্যায়ত ঈশ্বৰ আৰু জীৱৰ পাৰ্থক্য দেখুওৱা হৈছে। নিজৰ বিদ্যা-শক্তিৰে ঈশ্বৰে মায়াক নিয়ন্ত্ৰণ কৰে (ৱিদ্যাশক্ত্যা মায়ানিয়ন্তা) আৰু মায়াৰ হেঁচাতে জীৱ সদাই মুমূৰ্ষু হৈ থাকে। ভগৱন্তৰ কৰুণাত জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিলেহে জীৱই মুক্তি পাব পাৰে। 'যোগসাৰ' নামে গ্ৰন্থৰপৰা উদ্ধৃতি দি তেওঁ দেখুৱাইছে যে জীৱ অবিকাৰী, সৰ্বব্যাপী (ৱিভু) আৰু শান্ত আৰু ই পৰমাত্মাৰপৰা অভিন্ন। ভ্ৰম আৰু অবিদ্যাৰদ্বাৰা

আবৃত (ভ্ৰান্ত্যজ্ঞানাবৃত) হৈ থকাৰ ফলতেই জীৱই নিজৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে।

সেই কাৰণে মায়াৰ বন্ধনৰপৰা নিজকে মুক্ত কৰিবাৰ কাৰণেই জীৱই সদাই চেষ্টা কৰিব লাগে। শঙ্কৰদেৱে ভক্তিকেই মুক্তিৰ উপায় বুলি দৰ্শাইছে। ঈশ্বৰভক্তিৰ ফলত জ্ঞান অৰ্থাৎ পৰম জ্ঞান ওপজে আৰু জ্ঞানৰ ফলতেই মুক্তি হয়। ইয়াত জ্ঞানক ভক্তিৰ এটা আনুষঙ্গিক ফল বা স্বাভাৱিক পৰিণতি বুলি মানি লোৱা হৈছে আৰু জ্ঞানৰপৰাও মুক্তি স্বতঃসিদ্ধভাৱে আহি পৰে। কিন্তু আদৰ্শ ভক্তই নিৰ্বাণ বা কোনো ধৰণৰ মোক্ষকেই নিবিচাৰে বা নলয় এই বুলিয়েই যে তেওঁ ভগৱন্তৰপৰা অখণ্ড ভক্তিৰ অধিকাৰহে প্ৰাৰ্থনা কৰে; আৰু কেৱল মায়া, মন আৰু অহংকাৰৰ কবলৰপৰা মুক্ত হোৱাটোহে কামনা কৰে।

'ভাগৱতপুৰাণ'ত থকাৰ দৰে ভক্তিৰসান্বিত সাংখ্য আৰু যোগদৰ্শনৰ শৰীৰতত্ত্ব আৰু মনস্তত্ত্বও শঙ্কৰদেৱে মানি লৈছিল আৰু ভক্তিপথৰ সহায়কৰূপে এই দুইবিধ দৰ্শন তেওঁ ব্যাখ্যা কৰি গৈছে।

ইয়াৰ আগতে ভাৰতীয় দৰ্শনৰ কোনো এটা মাৰ্গয়ে অসমৰ মানুহৰ মনত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছিল যেন নালাগে। কিন্তু বৈষ্ণৱধৰ্ম প্ৰচাৰৰ লগে লগে ৱেদান্ত দৰ্শন তেওঁলোকৰ মজ্জাগত হৈ পৰিল, লগতে এটা উমৈহতীয়া সম্পত্তিৰ দৰে হৈ পৰিল। তেওঁলোকৰ গীত-পদবিলাক সাধাৰণ নিৰক্ষৰ লোকৰ কাৰণেও ৰচনা কৰিছিল বাবে শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ আৰু আনসকলে যদিও সাধাৰণতে দৰ্শনৰ নীৰস যুক্তি-তৰ্কবিলাকক নিজৰ সাহিত্যৰপৰা আঁতৰ কৰি ৰাখিছিল তথাপি তেওঁলোকে বহুতো ঠাইত

ৱেদান্ত-দৰ্শনৰ মতবিলাকো সহজ সৰল সুন্দৰ পদত এনেভাবে প্ৰকাশ কৰিছে যে সাধাৰণ সত্ৰীয়া ভকত এজনেও সংসাৰৰ ক্লেশত জৰ্জৰিত হৈয়ো সান্ত্বনা আৰু জ্ঞান লাভ কৰিব পৰাকৈ মুখে মুখেই এই দৰ্শনৰ তত্ত্ববিলাক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে।

৭

সাহিত্যৰ সোণালী যুগ

শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম-আন্দোলনৰ লগে লগেই অসমত এক বিশাল সাহিত্যও বিকশিত হৈ পৰিছিল। শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱে নিজেই বহুসংখ্যক গীত, নাট, কাব্য আৰু আন আনধৰণৰ সাহিত্য ৰচনা কৰিছিল। সেইবিলাকৰ মাজেদি তেওঁলোকে প্ৰচাৰ কৰিব খোজা ধৰ্মৰ মতবিলাক ব্যাখ্যা কৰি সহজ সৰল ৰূপত ডাঙি ধৰিছিল। অনন্ত কন্দলি, ৰাম সৰস্বতী, বৈকুণ্ঠনাথ কৱিৰত্ন, শ্ৰীধৰ কন্দলি, ভৱানীপুৰীয়া গোপালদেৱ, ৰামচৰণ ঠাকুৰ, দৈতাৰি ঠাকুৰ, গোপালচৰণ দ্বিজ আদি এদল কৱি, সাহিত্যিক আৰু পণ্ডিতে ভক্তিবাদৰ আদৰ্শেৰে অনুপ্ৰাণিত হৈ এক শক্তি-শালী সাহিত্য-আন্দোলন গঢ়ি তুলিছিল। এই যুগটো আছিল কেৱল এটা আদৰ্শৰ যুগ, সেইটো হ'ল ভক্তিৰ আদৰ্শ; এইটো আছিল কেবল এজন দেৱতাৰ যুগ, তেওঁ হ'ল বিষ্ণু-কৃষ্ণ; এই যুগত কেৱল এজনৰহে নেতৃত্ব চলিছিল, তেওঁ আছিল শঙ্কৰদেৱ; এই যুগটো আছিল কেৱল এখন গ্ৰন্থৰ যুগ আৰু সেইখন হ'ল 'ভাগৱতপুৰাণ'। প্ৰায় ধৰাবন্ধা ভাবেই কোনোৰা বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থকাৰে গ্ৰহণ কৰা আন সকলোবিলাক বিষয়কো 'ভাগৱত-পুৰাণ'ৰ আদৰ্শৰ অনুকূলেই প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। বৈষ্ণৱ সাহিত্যিকসকল এইদৰে শাস্ত্ৰৰ অনুমোদনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি চলিব লগা হোৱাৰ ফলত তেওঁলোকৰ সৃজনী শক্তি সীমায়িত

হৈ পৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰ কৱি-প্ৰতিভাও নিয়ন্ত্ৰিত হৈ পৰিছিল। তত্ৰাচ কেৱল শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ ৰচনাই ভালেখিনি হৈছিল গৈ। মূল গ্ৰন্থৰ তাৎপৰ্য আৰু সৌন্দৰ্য অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ অসাধাৰণ ক্ষমতাৰ লগে লগে মাজে মাজে মৌলিক কল্পনাৰ বিকাশে সেইবিলাকত এক বৈশিষ্ট্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল। তেওঁলোকৰ ৰচনাৱলীয়েই ভক্তিবাদৰ প্ৰচাৰৰ এটা প্ৰধান আহিলা হৈ পৰিছিল আৰু ৰাইজে সেইবিলাকৰপৰা ৰসাস্বাদন আৰু জ্ঞান উভয়কে লাভ কৰিব পাৰিছিল। 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ বাৰটা স্কন্ধৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱে আঠোটা স্কন্ধৰ ভাঙনি কৰিছিল বুলি শুনা যায়। তাকো যথেষ্ট বাধাৰ সম্মুখীন হৈ হে কৰিব পাৰিছিল। আমি জানো যে উত্তৰ ভাৰতৰ ৰামানন্দয়ে আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাত প্ৰচাৰকাৰ্য কৰাৰ বিষয়ত বাট দেখুৱাই দিয়ে। উত্তৰাধিকাৰসূত্ৰে শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ পূৰ্বৰ কৱিসকলৰপৰা পাইছিল লালিত্যপূৰ্ণ সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ এটা সাহিত্যিক ভাষা আৰু কেইটামান ছন্দৰ আদৰ্শ। শঙ্কৰদেৱৰ ঠিক আগৰ যুগটোত কাহিনী-সাহিত্যৰ প্ৰতিহে অধিক সমাদৰ দেখা পোৱা গৈছিল আৰু সেই যুগতে 'ৰামায়ণ' আৰু 'মহাভাৰত'—এই দুখন ঘাই মহাকাব্য আৰু কেইখনমান পুৰাণৰ কেইটামান অধ্যায় অসমীয়ালৈ ভাঙনি কৰা হৈছিল। কিন্তু এই যুগটোত নিৰ্দিষ্ট কোনো আদৰ্শৰদ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত কোনো সাহিত্য আন্দোলনে গঢ় লৈ উঠা নাছিল। শঙ্কৰদেৱৰ যুগতহে সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ এটা নৱন্যাসৰ আৰম্ভ হয়।

অসমীয়া কাব্যৰ আগৰ যুগটোত কাহিনী-সাহিত্যৰ প্ৰতি যি ধাউতি দেখা পোৱা গৈছিল শঙ্কৰদেৱৰ 'হৰিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান' আৰু

'ৰুক্মিণীহৰণ কাব্য'তো সেই একে ধৰণৰ ধাউভিকে দেখা পোৱা যায়। 'ভাগৱতপুৰাণ' আৰু আন 'পুৰাণবিলাক' অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰাৰ সময়ত সাহিত্যৰ ৰূপ-তত্ত্বৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰখা নহৈছিল আৰু সেইবিলাক ঠায়ে ঠায়ে "কোনো নিৰ্দিষ্ট গঢ় নোহোৱা ৰচনা" হৈ ৰৈছে ; কিন্তু তাৰ মাজে মাজে ভক্তিৰ যি উপদেশ দিয়া হৈছে সি কেতিয়াও হেৰাই যাব নোৱাৰে। 'ভক্তিপ্ৰদীপ' নামৰ গ্ৰন্থত আন দেৱ-দেৱীৰ পৰিবৰ্তে কৃষ্ণৰ ভক্তিত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে। শঙ্কৰদেৱৰ সকলোবিলাক ৰচনাৰ ভিতৰত প্ৰধান আৰু আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় গ্ৰন্থ 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ ২৫টা খণ্ডৰ প্ৰত্যেকটোতে ঘোষাৰে সৈতে যিবিলাক পদ দিয়া আছে সেইবিলাকৰ মাজেদি একোটি কাহিনী নাইবা একোটি আন বিষয়বস্তু বিবৃত হৈছে। 'অনাদিপাতন' নামৰ গ্ৰন্থত জ্যোতিষ-তত্ত্ব, সৃষ্টি-তত্ত্ব, দৰ্শন আৰু ধৰ্ম-তত্ত্বৰ বিষয়ে কোৱা হৈছে। ঝুমুৰি ছন্দৰ ছয়টা কীৰ্তনেৰে সৈতে 'গুণমালা'খন এখন সৰু পুথি, তাৰ মাজেদি ক্ষিপ্ৰ কল্পনা আৰু সূক্ষ্ম প্ৰকাশ-ভঙ্গীৰ প্ৰতিভা ফুটি ওলাইছে।

শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ কিছুমান ৰচনা পৰস্পৰে পৰিপূৰক ধৰণৰ। মাধৱদেৱে 'ৰামায়ণ'ৰ বালকাণ্ডৰ অনুবাদ কৰিছিল আৰু শঙ্কৰদেৱে মধ্যবৰ্তী উপাখ্যানসমূহ আঁতৰাই থৈ উত্তৰকাণ্ড অসমীয়া পদত কৰিছিল। তাৰ পিছত এই দুয়ো কাণ্ডকে পূৰ্বকৱি মাধৱ কন্দালিয়ে অনুবাদ কৰা মূল চাৰিটা কাণ্ডৰ সৈতে যোগ দিছিল। শঙ্কৰদেৱে ৩৪টি গীত ৰচনা কৰিছিল। সেইবিলাকেই পিছলৈ বৰগীত বুলি জনাজাত হৈছিল। মাধৱদেৱে ভাৱে পৰিপূৰকৰূপে আৰু ১৫৭টি বৰগীত ৰচনা

কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ গীতবিলাকত মানবৰ কৰ্ম-প্ৰচেষ্টাৰ অসাৰতাৰ কথা কোৱা হৈছে আৰু শ্ৰোতাসকলক ভক্তিৰ উপাদেয়তা বুজাই দিয়া হৈছে। তাৰে কিছুমান নিভাঁজ প্ৰাৰ্থনা-গীতৰূপে প্ৰকাশ পাইছে আৰু আন কিছুমানত উপদেশমূলক কথাও সোমাই আছে। মাধৱদেৱৰ গীতবিলাকে কিন্তু এটা উন্মুক্ত পৰিবেশৰ মাজত বিকাশ লাভ কৰিছে। শিশু-কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ ৰূপায়ণ আৰু যশোদাক শাশ্বত মাতৃৰ ৰূপত ফুটাই তোলাৰ ক্ষেত্ৰত এই গীতিবিলাক অনন্য। দুয়োজনা গুৰুৱেই আৰাধ্য ভগবানৰ স্তুতিৰূপে 'ভটিমা' নামৰ আন কিচুমান গীত ৰচনা কৰিছিল। লগতে শঙ্কৰদেৱে ৰজা নৰ-নাৰায়ণৰ স্তুতিৰে দুটি ভটিমা আৰু মাধবদেৱে এটি গুৰু ভটিমাও ৰচনা কৰিছিল। তেওঁলোক দুয়োজনে যিবিলাক নাটক (অঙ্ক বা নাট বা নাটক বা সাধাৰণতে অঙ্গীয়া নাট বুলি জনাজাত) ৰচনা কৰিছিল সেইবিলাকৰ নিজৰে এটা স্বকীয় বৈশিষ্ট্য আছে আৰু সংস্কৃত, প্ৰাকৃত বা আন কোনো সাহিত্যতে আহিৰূপে তাৰ তুলনা পাবলৈ নাই। এইবিলাক নাটকত অঙ্ক বা দৃশ্যৰ বিভাগ নাই। সংস্কৃত নাটকৰপৰা লোৱা সূত্ৰধাৰজনেই ইয়াত ঘাই চৰিত্ৰ। তেৱেঁই গীত, নৃত্য আৰু ব্যাখ্যানৰ সহায়ত সমগ্ৰ অভিনয় পৰিচালনা কৰে। এই নাটবিলাক এটা কৃত্ৰিম সাহিত্যিক-ভাষাত ৰচিত হৈছিল। বৰগীত আৰু ভটিমা-বিলাকতো এই ভাষাকে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। অসমীয়া, মৈথিলী, হিন্দী আৰু অন্যান্য কিচুমান উপাদানৰ সামান্য স্পৰ্শৰ অদ্ভুত সংমিশ্ৰণত গঢ় লোৱা এই ভাষাটোৱেই পিছলৈ ব্ৰজাৱলী ভাষা বা ব্ৰজবুলি বুলি জনাজাত হৈছিল। সম্ভৱতঃ

ইয়াৰে কিছুদিন পিছত বঙ্গ আৰু উৰিষ্যাৰ বৈষ্ণৱ পদাৱলীৰ ৰচক-সকলেও প্ৰায় একে ধৰণেৰে এটা ভাষাৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে মুঠতে ছখন অঙ্ক ৰচনা কৰি থৈ গৈছে: 'পত্নীপ্ৰসাদ', 'কালীদমন', 'কেলিগোপাল', 'ৰুক্মিণীহৰণ', 'পাৰিজাতহৰণ' আৰু 'ৰামবিজয়'। নাটকীয় কৌশলৰ ক্ষেত্ৰত সকজনা কৰি মাধৱদেৱৰ গুৰুৰে সৈতে কিছু পাৰ্থক্য আছিল। তেওঁ ৰচনা কৰা ঝুমুৰা নামৰ সৰু সৰু অঙ্কবিলাক অধিক পৰিমাণে অপেৰাৰ নিচিনাহে। গীতবিলাকৰ দৰে নাটবিলাকতো আন বিষয়তকৈ বৃন্দাবনৰ কৃষ্ণক লৈহে তেওঁ অধিক ব্যস্ত। 'অৰ্জুনভঞ্জন', 'চোৰধৰা', 'পিম্পৰা গুচুৱা', 'ভূমি লুটিৱা' আৰু 'ভোজন ব্যৱহাৰ' তেওঁ ৰচনা কৰিছিল। 'ব্ৰহ্মা মোহন', 'ভূষণ হৰণ', 'ৰাম ঝুমুৰা' আৰু 'কোটোৰা খেলোৱা' নামৰ আৰু চাৰিখন নাট তেওঁ ৰচনা কৰা বুলি কোৱা হয়। যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজসূয়ৰ বৰ্ণনা থকা নিচেই সামান্য এছোৱাহে তেওঁ 'ভাগৱত'ৰ দশম স্কন্ধৰপৰা অনুবাদ কৰিছিল। কিন্তু এই মহাপুৰুষ কৱিজনাৰ অসমীয়া কাব্য আৰু চিন্তাৰাজ্যলৈ আটাইতকৈ মহৎ দান হ'ল 'নামঘোষা'। এই কাব্যতেই তেওঁৰ আধ্যাত্মিক অনুভূতিয়েও সবল আৰু সুৰীয়া ভাষাৰে অনন্যসাধাৰণ ভাবে প্ৰকাশ পাইছে।

বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ছাঁত এই দৰে যি এটা সাহিত্য গঢ়ি উঠিছিল তাৰ ভিতৰত 'ভগৱদ্‌গীতা', 'ভাগৱত' আৰু অন্যান্য পুৰাণ আৰু 'গীতগোৱিন্দ'ৰপৰা বহুতো অনুবাদ আৰু ভাবানুবাদো সোমাই আছে। অলপ দিনৰ ভিতৰতেই গুৰুসকলৰ ক্ৰিয়া-কলাপকে কেন্দ্ৰ কৰি সমগ্ৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ বিশদ বিবৰণেৰে সৈতে এটা চহকী চৰিত-সাহিত্যও গঢ় উঠিছিল। 'মহাভাৰত'ৰ

অসমীয়া অনুবাদত, তাৰে বিশেষকৈ ৰামসৰস্বতীয়ে কৰা অনুবাদত মূলৰ লগতে বহুতো নতুন কথাৰ যোগ দিয়া হৈছিল। ৰামসৰস্বতীৰ 'ভীমচৰিত' আৰু শ্ৰীধৰ কন্দলিৰ 'কাণখোৱা'তি সম্পূৰ্ণ মৌলিক কাহিনীৰ অৱতাৰণা কৰা দেখা যায়; সম্ভৱতঃ লোক-সাহিত্যৰ বিষয়বস্তু আৰু ৰচনা-ৰীতি এই উভয়ৰদ্বাৰাই কাব্যকেইখন অনুপ্ৰাণিত হৈছিল।

শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ ব্ৰজবুলি গদ্যৰ পিছতে বৈকুণ্ঠনাথ কৱিৰত্নৰ 'ভাগৱতকথা' (আনুমানিক ১৫৯৪-৯৬) আৰু 'গীতাকথা' (আনুমানিক ১৫৯৭-৯৮) আৰু গোপালচৰণ দ্বিজৰ 'ভক্তিৰত্নাকৰকথা'ত (আনুমানিক ১৬০০) এক ছন্দোময় গদ্যৰীতিয়ে প্ৰকাশ পালে। এই পুথি কেইখনতো ৰচক দুজনে কৱি দুজনাৰ সাহিত্যিক ভাষাকে প্ৰয়োগ কৰিছিল। গাম্ভীৰ্যপূৰ্ণ ঠাঁচৰ এটা অধিক যথাৰ্থ গদ্যই প্ৰকাশ পালে অজ্ঞাত ৰচকৰ বৈষ্ণৱ চৰিতসমূহত। দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ বাস্তৱিক গদ্যত ৰচিত আহোম বুৰঞ্জীবিলাকৰ ৰচনাৰে প্ৰায় একে সময়ৰপৰাই চৰিত পুথিবিলাক ৰচিত হ'বলৈ ধৰিছিল। সময়ৰ ফালৰপৰা চাবলৈ গ'লে আধুনিক ইন্দো-আৰ্য ভাষা-গোষ্ঠীৰ একেবাৰে পূৰ্বাঞ্চলৰ এটা শাখাত এই গদ্য-সাহিত্যৰ আৰম্ভণ বাস্তৱিকতে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা।

অসমত কোনো কোনো বৈষ্ণৱৰ মাজত এনে প্ৰথা আছিল যে, গুৰুসকলৰ দৰে এখন নাট ৰচনা নকৰালৈকে কোনেও সত্ৰাধিকাৰ পদৰ কাৰণে উপযুক্ততাৰ দাবী কৰিব নোৱাৰিছিল। এই প্ৰথাৰ ফলত এটা সবল নাট্য-আন্দোলন গঢ়ি উঠিছিল যদিও সকলো ঠাইতে গুৰুসকলে ৰচনা কৰা নাটকৰ অভিনয়কহে

অধিক মূল্য দিয়া হৈছিল। 'বৰগীত' আৰু 'নামঘোষা'ৰ ধৰণৰ বহুতো গীত-মাত এই সত্ৰাধিকাৰসকলৰদ্বাৰা ৰচিত হৈছিল। অৱশ্যে সৰহ ক্ষেত্ৰতে শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ পিছৰ যুগৰ নাটক আৰু গীতবিলাকৰ কোনো উল্লেখযোগ্য সৌন্দৰ্য প্ৰকাশ পোৱা দেখা নাযায়। বৈষ্ণৱ-কাব্যৰ আদৰ্শক ইমান সাৰ্বজনীনভাৱে স্বীকাৰ কৰি লোৱা হৈছিল যে, ১৮শ আৰু ১৯শ শতিকাৰ শাক্ত-সাহিত্য আৰু আহোম আৰু কোচৰ ৰাজনৈতিক বুৰঞ্জীবিলাকো সেই কাব্যৰ আৰ্হিতে ৰচনা কৰা হৈছিল।

৮

ললিতকলাৰ সোণালী যুগ

শাস্ত্রীয় সঙ্গীতৰ ঐতিহ্য ঃ

ভক্তিৰ অনুভূতিপ্ৰৱণতাই সমগ্র ভাৰততে কৱিসকলক গীত ৰচনাৰ কাৰণে অনুপ্রাণিত কৰিছিল আৰু আৰাধনাৰ প্রধান মাধ্যমৰূপে প্রার্থনাৰ ওপৰত যি গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল সিয়েই লোক-সঙ্গীতৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। এইটো লক্ষ্য কৰিব লগীয়া যে দেশৰ বহুতো ঠাইত ভক্তি-আন্দোলনে ঘাইকৈ ধ্রুপদ-গীতৰ চর্চা বঢ়াই তুলিছিল। অসমতো নব্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ফলত সঙ্গীতৰ বহুল চর্চা হ'বলৈ ধৰিলে। সাংগীতিক গুণ আৰু বিচিত্রতাৰ বিষয়ত অসমৰ বৈষ্ণৱ-সঙ্গীত যথেষ্ট চহকী আৰু জাকত-জিলিকা।

শঙ্কৰদেৱে নিজেই প্রবর্তন কৰা এই বৈষ্ণৱ সঙ্গীতৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ ভিতৰত ভাৰতীয় শাস্ত্রীয় সঙ্গীতৰ ৰাগ-ৰাগিণীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গোৱা দুবিধ গীত হৈছে বৰগীত আৰু অঙ্কীয়া গীত বা অঙ্ক বা নাটকৰ গীত। এই দুবিধ গীতৰ প্ৰথমতেই ৰাগৰ উল্লেখ কৰা থাকে ; সকলো বোৰ অঙ্কীয়া গীত আৰু কেৱল তিনিটা বৰগীতত তালৰো নাম দিয়া আছে। গাবৰ সময়ত বৰগীতত ধৰাবন্ধাভাবে তাল দিয়া নহয়। কোনো এজন ভকতে যেতিয়া ৰাইজৰ নাম-ঘৰতে হওক অথবা ঘৰৰ গোসাঁই ঘৰতে হওক বৰগীত গাই ভকতি প্রকাশ কৰিব লগীয়া হয় তেতিয়া

সাধাৰণতে তেওঁৰ তালৰ নিয়ন্ত্ৰণ নাথাকে। অন্যান্য ক্ষেত্ৰত আৰু বিশেষকৈ সমজুৱা নাম-কীৰ্ত্তনত বৰগীত গাব লগা হ'লে তাল দি গোৱা হয়। দক্ষিণ ভাৰতৰ তেৱৰমৰ (৭ম-৯ম শতিকা) দৰেই অসমীয়া বৈষ্ণৱ-সঙ্গীতৰ ক্ষেত্ৰতো কোনো এটা বিশেষ তালক বিশেষ ৰাগত সৈতে সাঙুৰিছে উল্লেখ কৰা হয়। সেই কাৰণে বেলোৱাৰ ৰাগৰ উল্লেখ কৰিব লগা হ'লেই ৰূপক-বেলোৱাৰ বোলা হয়, কিয়নো বেলোৱাৰ ৰাগ প্ৰায়ে ৰূপক তালতে গোৱা হয়। আন হাতে, এনে দৃষ্টান্তও আছে য'ত একেটা ৰাগতে গীত এটা গাবৰ সময়তে কেইবাখনো তাল প্ৰয়োগ কৰা হয়। প্ৰত্যেক গীতৰে দ্বিতীয় পংক্তিৰ শেষত 'ধ্ৰুং' শব্দটো থাকে। ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে যে এই প্ৰথম দুশাৰী গোটখাই ধ্ৰুৱ বা ঘোষা হ'ল আৰু তাক অনুগামী পদবিলাক গোৱাৰ মাজে মাজে দোহাৰিব লাগে। পদৰ একেবাৰে শেষৰ ফাঁকিত কবিজনাৰ নিজৰ নাম উল্লেখ কৰা থাকে।

কোনো কোনো লোকে প্ৰায় লক্ষ্যহীন ভাবেই অসমৰ এই ৰাগ-সঙ্গীতৰ বেলেগ বেলেগ সঙ্গীতধাৰাৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা দেখা যায়। কোনো কোনোৱে ইয়াক প্ৰবন্ধ-সঙ্গীতৰ ভিতৰত আৰু আন কোনোৱে ধ্ৰুপদৰ ভিতৰত ধৰিব খোজে। আ.কী আন কোনো কোনোৱে ইয়াক একেবাৰে স্বতন্ত্ৰ বেলেগ এটা সম্প্ৰদায় বুলি কল্পনা কৰে। সঙ্গীতশাস্ত্ৰবিলাক উল্লেখ থকাৰ দৰে আজিকালি প্ৰায় দুষ্প্ৰাপ্য হৈ পৰা প্ৰবন্ধ-গীত বিলাকও উদ্‌গ্ৰাহ, ধ্ৰুৱ, মেলাপক, অন্তৰা আৰু আভোগ আদি বহুতো অংশ থাকে। ঘোষাৰ পিছত থকা ধ্ৰুং শব্দটোৱে প্ৰবন্ধ গীতৰ ধ্ৰুৱ অংশলৈ আঙুলিয়াই দিয়ে যেন লাগে। কিন্তু এই বিষয়ে অধিক

ভাবি চাবৰ থল আছে। আন হাতে আকৌ ধ্রুপদ সম্প্ৰদায়ৰ পাতনি হৈছিল আকবৰৰ সমসাময়িক মানসিংহ তোমৰৰ ৰাজত্ব-কালত। তদুপৰি, এইবিধ সঙ্গীতৰ কলা-কৌশল অসমৰ ৰাগ-সঙ্গীতৰ লগত নিমিলেও। হিন্দুস্থানী বা কৰ্ণাটী সঙ্গীত ধাৰাৰে সৈতে নো এইবিধ সঙ্গীতৰ কি সম্পৰ্ক তাকো ভাল দৰে নিৰ্ণয় কৰা হোৱা নাই। দেখাত এনে বহুতো ৰাগৰ নাম আছে যিবিলাক এই কেউ সম্প্ৰদায়তে অথবা তাৰে অন্ততঃ দুটা সম্প্ৰদায়ত দেখিবলৈ পোৱা যায়। ধনশ্ৰী ৰাগৰ বৰগীত এটা উত্তৰ ভাৰতৰ ভীমপলাসী আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ আভেৰী যেন লাগিব পাৰে। অসমীয়া কল্যাণ এটা উত্তৰ ভাৰতৰ শুদ্ধ কল্যাণেৰে একে হ'ব পাৰে। কিন্তু এই সকলো বিষয়ৰে শেষ সিদ্ধান্ত নিৰ্ভৰ কৰিছে বিশেষজ্ঞৰ গবেষণাৰ ওপৰত হে।

বৰগীত বা অঙ্কীয়া গীত এটা সম্পূৰ্ণ বিস্তাৰেৰে সৈতে গালে তাত ৰাগ আলাপ বা অনিবদ্ধ আৰু গীত বা নিবদ্ধ এই দুয়োটা সচৰাচৰ ভাগকে গোৱা হয়। সাধাৰণতে ৰাগ দিয়া বা ৰাগ টনা বুলি জনাজাত আলাপ অংশত স্বৰগ্ৰামৰ স্বৰ কেইটাৰ সলনি ৰাম, হৰি, গোৱিন্দ আদি পদবিলাক গোৱা হয়। আলাপ অংশত সাধাৰণতে চাৰিটা ভাগ। তাৰে তৃতীয় ভাগটোক তোলনী (য'ত স্বৰটো উচ্চ স্তৰলৈ তোলা হয়) বোলা হয়। বাকী ভাগ কেইটাৰ নাম নাই। এই চাৰিটা ভাগক শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ অস্থায়ী, অন্তৰা, সঞ্চাৰী আৰু আভোগ নামৰ ভাগ চাৰিটাৰ সৈতে তুলনা কৰিব পাৰি। আলাপৰ পিছতেই তাল ৰাখি পদ গোৱা হয়। তালৰ আকৌ দুটা ভাগ—এটা মূল ৰাজনা বা

গা-মান (যিটো মূল ভাগ) আৰু আনটো হ'ল ঘাত (অৰ্থাৎ তালৰ মূল ভাগটোৰে খৰ বাজনা)। পদৰ গীত গোৱাৰ লগে লগে খোল বা মৃদঙ্গ আৰু তালত গা-মান বজোৱা হয়। গীতৰ মাজে মাজে গায়কজন যেতিয়া ৰয় তেতিয়া খোল বা মৃদঙ্গ বজোৱাজনে ঘাত বজায়।

ভাৰতীয় সঙ্গীতৰ ইতিহাসৰ আদিম যুগৰপৰাই ৰাগ-ৰাগিণী-বিলাকক মানুহৰ ৰূপত কল্পনা কৰিবলৈ চেষ্টা চলি আহিছে। ৰাগবিলাক দেৱতাৰ শাৰীলৈ নিবৰ কাৰণে কৰা চেষ্টাই ১৬শ শতিকাত গৈ এটা নিৰ্দিষ্ট ৰূপ লয় আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ ৰাগমালা চিত্ৰবিলাকৰ দ্বাৰা এনে কল্পনা বিশেষভাবে জনপ্ৰিয় হৈ পৰে। অসমতো ৰাগ-মালিতাবিলাকৰ (ৰাগৰ উৎপত্তিৰ বৰ্ণনাৰে সৰু সৰু কবিতা) মাজেৰে ৰাগবিলাকক তেনে দৃষ্টিতে চাবলৈ বিচৰা হৈছিল।

ভাৰতীয় সঙ্গীতজ্ঞ আৰু সঙ্গীতশাস্ত্ৰকাৰসকলে দিনটোৰ আঠোটা প্ৰহৰৰ কাৰণে বেলেগে বেলেগে বিভিন্ন ৰাগ-ৰাগিণী নিৰ্দিষ্ট কৰি দিছে। এই দৰে কোন প্ৰহৰত কি ৰাগ হ'ব সেই বিষয়ে অৱশ্যে শাস্ত্ৰকাৰসকলৰ মতানৈক্যও দেখা যায়। সত্ৰৰ ওজা-গায়ন সকলেও নিজৰ ধৰণেৰে তেনে দৰে প্ৰহৰ অনুযায়ী ৰাগ-ৰাগিণীবিলাকক ভাগ কৰি লৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে পূৰ্বী বা পূৰবী নামৰ যিটো ৰাগ সাধাৰণতে সন্ধ্যা সময়ৰ ৰাগ বুলিহে জনাজাত তাক এই সকল ওজা-গায়নে নিচেই পুৱাৰ কাৰণে নিৰ্দিষ্ট কৰি দিছে।

অসমৰ সঙ্গীতৰ বিষয়ে আজিলৈকে কোনো বৈজ্ঞানিক গ্ৰন্থ আবিষ্কৃত হোৱা নাই। তালৰ বিষয়ে 'বাদ্য-প্ৰদীপ' নামৰ এখন

হে ছিগা-ভগা পুথি বৰ্তমান লিখকেই আবিষ্কাৰ কৰি সম্পাদনা কৰি উলিয়াইছে।

শাস্ত্ৰীয় নৃত্যৰ ঐতিহ্য ঃ

যিজনা শঙ্কৰদেৱে পিতৃকুসুম্বৰক গন্ধৰ্বৰ অৱতাৰ বুলি উল্লেখ কৰি গৈছে তেওঁ ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় নৃত্যৰো এটা চহকী ধাৰাৰ প্ৰবৰ্তন কৰি থৈ গৈছে। এই নৃত্যধাৰাৰ কিচুমান কথা মণিপুৰী নৃত্যধাৰাৰে সৈতে মিলে। চাৰিটা সৰ্বভাৰতীয় নৃত্য-সম্প্ৰদায়ৰ অন্যতমৰূপে মণিপুৰী নৃত্যধাৰাটোক স্বীকাৰ কৰা হয়। কিন্তু সত্ৰীয়া নৃত্যৰ ওপৰত মণিপুৰী নৃত্যৰ প্ৰভাৱ পৰাতকৈ মণিপুৰীৰ ওপৰত সত্ৰীয়া নৃত্যৰ প্ৰভাৱ পৰাটোহে সহজে অনুমেয়, কিয়নো সত্ৰীয়া নৃত্যধাৰা মণিপুৰী ধাৰাতকৈ আগতে আৰম্ভ হৈছিল; কাৰণ যি বৈষ্ণৱধৰ্মৰ লগত মণিপুৰৰ শাস্ত্ৰীয় নৃত্য জড়িত সেই বৈষ্ণৱধৰ্ম ১৮শ শতিকাত হে মণিপুৰত প্ৰবৰ্তিত হৈছিল। সত্ৰীয়া নৃত্যধাৰাৰ উৎপত্তিৰ হকে কি কি উপাদানে ইন্ধন যোগাইছিল জনা নাযায়। আধুনিকসকলৰ পৰা যথেষ্ট অৱহেলা পোৱা সত্ত্বেও এই নৃত্যসমূহত আজিও বহুত ধৰণৰ হস্তমুদ্ৰা, বিভিন্ন সূক্ষ্ম ভঙ্গিমা, বিশিষ্ট ধৰণৰ সাজপাৰ আৰু নানা ধৰণৰ মুখাৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। খোল বা মৃদঙ্গ, বিভিন্ন ধৰণৰ তাল, আনুষঙ্গিক ৰাগ আৰু অন্যান্য গীতৰ ওপৰত এই নৃত্যৰ সঙ্গীত নিৰ্ভৰ কৰে। সত্ৰবিলাকত ভকতনী থকাৰ ব্যৱস্থা নাই কাৰণে এই নৃত্য-সম্প্ৰদায়ত কোনো তিকতা মানুহকে নৰ্তকী বা অভিনেত্ৰীৰূপে ভাগ লবলৈ দিয়া নহয়। গায়ৰ অভিনয়-বিলাকতো লৰাবিলাকেই তিকতা মানুহৰ ভাও লয়।

ঘাইকৈ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ অঙ্কীয়া নাটবিলাক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই এই সত্ৰীয়া নৃত্যবিলাক চলিছিল। এই নাটবিলাক আৰু আন আন বৈষ্ণৱ নাটবিলাকো অভিনয়ৰ সময়ত ঘাইকৈ নৃত্য আৰু সঙ্গীতৰূপেই দেখা পোৱা যায়। অভিনয়ৰ গৰাকী অৰ্থাৎ সূত্ৰধাৰ বা সূত্ৰধাৰী, নায়ক কৃষ্ণ বা ৰাম আৰু নাৰী চৰিত্ৰবিলাক অৰ্থাৎ বৃন্দাবনৰ গোপীসকলৰ নৃত্য 'টাইপ্' বা সাঁচত গঢ়া ধৰণৰ। ইয়াৰ উপৰিও উল্লেখযোগ্য নৃত্যবিলাক হ'ল যুদ্ধৰ নৃত্য আৰু ধেমালি নামৰ প্ৰাৰম্ভিক বাদ্যৰ সৈতে কৰা নৃত্য। (ধেমালি নামটো সম্ভৱতঃ সংস্কৃত পূৰ্বৰঙ্গ পদটোৰে চতুৰ অনুবাদ।)

চিত্ৰাঙ্কণৰ অসমীয়া সম্প্ৰদায়ঃ

যি বিভিন্ন মাধ্যমেৰে নৱ্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলনে বিকাশ লাভ কৰিছিল তাৰ মাজৰে অন্যতম হ'ল চিত্ৰকলা। বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থসমূহ আৰু তুলসীদাসৰ 'ৰামচৰিত মানস', জয়দেৱৰ 'গীতগোবিন্দ', প্ৰাচীন গুজৰাটী 'বসন্তবিলাস' আদি গ্ৰন্থসমূহৰ পুথিবিলাক চিত্ৰিত কৰিবলৈ চিত্ৰকৰ নিয়োগ কৰা হৈছিল। ৰাধা-কৃষ্ণৰ কাম-কেলিৰ-দৰে বিষয়বিলাকৰ ক্ষেত্ৰত এই চিত্ৰকৰসকলে বিস্তৰ সৃষ্টি কৰি থৈ গৈছে। মূল সংস্কৃত, সটীক সংস্কৰণ বা অনুবাদ—এইবিলাকৰ যি কোনো ৰূপতেই 'ভাগৱত' পুথিখনো ভাৰতৰ বিভিন্ন অংশত চিত্ৰিত হ'বলৈ ধৰিলে। 'ভাগৱত'ৰে 'ভাৱাৰ্থদীপিকা' টীকাসংবলিত বহুলভাবে চিত্ৰিত এটি সংস্কৰণ প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল ১৭০৫ সম্বৎ অৰ্থাৎ ১৬৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দত উদয়পুৰ নগৰত; এই পুথিখন এতিয়া পুণাৰ ভাণ্ডাৰকৰ প্ৰাচ্যবিদ্যা

গৱেষণালয়ত সংৰক্ষিত হৈছে। সমগ্র পুৰাণৰ ভিতৰতে আটাইতকৈ মনোগ্রাহী দশম স্কন্ধটোতেই চিত্রকৰসকলে অধিক পৰিমাণে মনোনিবেশ কৰিছিল। সপ্তদশ শতিকাৰ চিত্রকলাৰে সৈতে ভালনে কৰা এটা গুজৰাটী পদ্যানুবাদ আৰু সেই একে স্কন্ধৰে (অর্থাৎ দশম স্কন্ধৰ) ২০০ চিত্রেৰে সৈতে প্রাচীন গুজৰাটী ভাষাৰ টীকা সমন্বিতে এখন পুথিও (১৬১১ খ্রীষ্টাব্দ) দৃষ্টিগোচৰ হৈছে। ('নিউ ইণ্ডিয়া এন্টিকুৱেৰী')

অসমতো বৈষ্ণৱ আন্দোলনে ধর্ম-গ্রন্থসমূহ চিত্রেৰে চিত্রিত কৰাৰ প্রথা প্রবর্তিত কৰিলে। শঙ্কৰদেৱো এজন চিত্রকৰ আছিল বুলি ধাৰণা হয়। এবাৰ হেনো তেওঁ তুলাপাততে সাত বৈকুণ্ঠৰ পট আঁকিছিল। আন এবাৰ আকৌ হেঙুল হাইতালেৰে এটা হাতীৰ ছবি আঁকি পৃষ্ঠপোষক ৰজা নৰনাৰায়ণক দিবলৈ লোৱা কাঠৰ বাকচ এটাত আঁতি দিছিল। ১২০ হাত দীঘল কাপোৰ এখন বোৱাই তাতে কৃষ্ণৰ বৃন্দাৱন লীলাৰ এলানী ছবি তোলাই প্রতিটো ছবিৰে নামো তাঁতত বাচি তোলাইছিল। বৰদোৱাৰ বালি সত্রত আৱিষ্কৃত শঙ্কৰদেৱৰ 'আদি দশম'ৰ চিত্রখিনি সম্প্রতি 'চিত্রভাগৱত' নামে প্রকাশিত হৈছে। মূল পুথিখনত ১৪৬১ শক অর্থাৎ ১৫৩৯ খ্রীষ্টাব্দ বুলি তাৰিখ দিয়া আছে। এই তাৰিখটো বৰ আগতীয়া যেন লাগে। গতিকে এইখন পুথি ১৭শ শতিকাৰ শেহৰ ফালে ধৰাটোৱেই বেচি সমীচীন। কলা-কৌশল আৰু সূক্ষ্মতাৰ ফালৰপৰা দেখাত ই সমগ্র ভাৰতৰ যি কোনো ঠাইৰ চিত্র হ'ব পাৰে যদিও স্বাভাৱিকতে স্থানীয় ৰীতিয়েও ভুমুকি মাৰিছেহি। অৱশ্যে চিত্রবিলাকৰ এনে কিছুমান ৰঙা-পদ্ধতি আৰু ৰীতি-আনুগত্য আছে, যাৰদ্বাৰা এই কলাৰ

কিছু পৰিমাণে সীমাবদ্ধতা আহি পৰিছে। মানুহৰ ছবিবিলাক প্ৰায়ে 'প্ৰফাইল্' ৰূপে অঁকা হৈছে। শৰীৰতত্ত্বৰ প্ৰতি বিশেষ লক্ষ্য কৰা হোৱা নাই আৰু মুখাকৃতিৰ উজ্জ্বলতাও বৰ বিৰল। সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ ধুনীয়া দৃশ্যবিলাকৰ অন্তৰ্গ্গে লয় আৰু সঙ্গতি দেখা পোৱা যায় আৰু তাৰ মাজতে কিছুমান হস্তমুদ্ৰাও ধৰিব পৰাকৈ দিয়া আছে। একোটি সমদলৰ গতিত স্বাভাৱিক গতিশক্তি ফুটি ওলাইছে। প্ৰাকৃতিক দৃশ্যাৱলী আৰু আন পটভূমিৰ দৃশ্য দেখুৱাৰ চেষ্টা প্ৰায় সমূলি নায়েই। আনুক্ৰমিক দৃশ্যবিলাক তোৰণাকৃতিৰ অথবা একাবেঁকা 'পেনেল'ৰ শাৰীত সজাই বুজুৱা হয়। বৰষুণৰ দৃশ্য, নৈ বা হ্ৰদৰ দৃশ্য আদি গতানুগতিক প্ৰকৃতিৰ। ভূতাত্ত্বিকৰ ছবিত থকাৰ দৰে পৰ্বতৰ ছবিবিলাকত পৰ্বতৰ মাজ ফালি দেখুৱাৰ দৰেহে ছবি আছে। ডাঃ মোতী চন্দ্ৰই দেখুৱাই দিয়াৰ দৰে এই চিত্ৰসমূহত শৰীৰাদিৰ চিত্ৰণত কৌণিক পদ্ধতি, মাছৰ আকৃতিৰ চকু, ধেনুভিৰীয়া চেলাউৰি, জোঙা নাচ, এচলীয়া কপাল আদি অঁকাৰ গতানুগতিক ৰীতিয়ে এটা প্ৰাচীন পদ্ধতিক সূচায় আৰু গীতিধৰ্মী কলা-কৌশল, সবল ৰচনা-পদ্ধতি, নাটকীয় কাহিনী বিন্যাস আৰু তেজাল ৰঙৰ সমাবেশে 'ভাগৱত'ৰ চিত্ৰবিলাকত এনে এটা সৌন্দৰ্য বিতৰণ কৰিছে যিটোৱে উদয়পুৰ আৰু অন্যান্য ঠাইৰপৰা পোৱা একে স্তৰৰ 'ভাগৱত'-চিত্ৰবিলাকৰপৰা সিহঁতক বিশিষ্ট-ভাৱে আঁতৰাই ৰাখিছে।

এই কথা নিশ্চিত যে কোনোবা সত্ৰতে এই চিত্ৰবিলাক অঁকা হৈছিল আৰু যিমান দূৰ সম্ভৱ য'ত মূল পুথিখন পোৱা হৈছে সেই বালি সত্ৰতে এই চিত্ৰবিলাক অঁকা হৈছিল। নগাঁৱৰ কবচুং সত্ৰত

এখন শ্ৰীধৰৰ টীকাৰে সৈতে মূল 'ভাগৱত' আছে। তাৰ পাত-বিলাকৰ কাষে কাষে ছবি আছে। মায়ামৰা সত্ৰৰ নিত্যানন্দ কায়স্থই (১৬৪৪-৫০) ৰচনা কৰা 'শ্ৰীভাগৱত মৎস্য চৰিত' নামে এখন পুথি দিনজয় সত্ৰত পোৱা গৈছে। সেই পুথিৰ কাঠৰ ঢাকনী আৰু উপকৰুৱা কেইখিলা মান পাতত বিষ্ণুৰ দশাৱতাৰৰ ছবি আৰু অন্যান্য বহুতো ছবি দিয়া আছে। এই দৰেই দেখা যায় যে অসমৰ বৈষ্ণৱ-ধৰ্মই চিত্ৰাঙ্কণৰ এটা স্বকীয় সম্প্ৰদায় গঢ়ি তুলিছিল। পিছলৈ ১৭শ, ১৮শ শতিকাত আহোম আৰু কোচ ৰজাসকলেও এই চিত্ৰ-পদ্ধতিৰে পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

কোনো কোনো সত্ৰত যথেষ্ট সৌন্দৰ্য-সম্পন্ন আৰু লোক-কলাৰ উপাদানেৰে চহকী প্ৰাচীৰ-চিত্ৰ আৰু কাষ্ঠোৎকীৰ্ণ চিত্ৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়। বৰপেটা সত্ৰৰ ভাঙি পেলোৱা আগৰ কীৰ্তন ঘৰটি শাস্ত্ৰৰ কাহিনী লৈ সূক্ষ্মভাবে উৎকীৰ্ণ কৰা আৰু ৰনকোৱা বহুতো কাষ্ঠফলকৰ চিত্ৰেৰে সুসজ্জিত আছিল। বৰপেটাতে হাতীদাঁতৰ কামো আৰম্ভ হৈছিল। কাঠৰ খুটা, চ'তি, পুথি ঠগা, শৰাই আৰু খেল-নাওঁ আদিতো ৰঙিন চিত্ৰ অঁকা হৈছিল।

এই দৰেই এই বৈষ্ণৱ নৱ-জাগৰণে অসমৰ শিক্ষিত আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সকলো দিশলৈকে প্ৰসাৰ লাভ কৰি তাক চহকী কৰি তুলিছিল আৰু বিশাল ভাৰতবৰ্ষৰ এই খণ্ডলৈ এটা নতুন ঐক্য-সূত্ৰ আৰু গৌৰৱোজ্জ্বল প্ৰাণ-প্ৰাচুৰ্য আনি দিছিল।

৯

উপসংহাৰ

মই অন্য ঠাইত লিখা মোৰ নিজৰ কথাৰেই এই পুস্তিকা সামৰি-বলৈ ওলাইছো। "অসমীয়া জাতিৰ সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰতে যোৱা কেই শতিকামান ধৰি শঙ্কৰদেৱৰ বিশাল প্ৰভাৱ অনুভূত হৈছে। তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে বৰ্ণনা কৰা দৰেই হাজাৰ হাজাৰ ভক্তই আজিও এই গুৰুজনাৰ প্ৰায় অলৌকিক উজ্জ্বল জ্যোতিতে ভাস্বৰ দেহকান্তিৰ ৰূপৰ ধ্যান কৰে।

দৰশিতে সুন্দৰ গৌৰ কলেৱৰ, জৈছন সূৰ পৰকাশ।
সকল সভাসদৰঞ্জন জাকেৰি দৰশনে পাপ বিনাশ॥
বিনে অঙ্গভূষণ পেখি সুশোভন গহীন গম্ভীৰ ধীৰ মতি।
আয়ত কমল নয়ন বৰ সুন্দৰ বয়ান চান্দকোহো জোতি॥
লীলা গজগতি গমন বিলোকন, ৱাণী মেঘ-গম্ভীৰ।
পাষণ্ড মৰ্দন কলিকো কালে জাকু সম নাহি ধীৰ॥

এই বৰ্ণনাটো যদিও কিছু পৰিমাণে গতানুগতিক ৰীতিৰ তথাপি বাস্তৱৰূপৰ৷ ই বহুত আঁতৰত নহয়। চৰিতকাৰসকলেও একমুখে শঙ্কৰদেৱৰ সৌম্য সৌন্দৰ্যৰ কথা কৈ গৈছে। তেওঁৰ স্বাস্থ্য আৰু শাৰীৰিক শক্তি অটুট আছিল আৰু অনন্যসাধাৰণ-ভাবে প্ৰায় ১২০ বছৰ বয়সলৈ জীয়াই আছিল। সৰুকালতে তেওঁ সাঁতুৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰখন ইপাৰ সিপাৰ হৈছিল। ডেকা বয়সতো শঙ্কৰদেৱে আধা বনৰীয়া যাব গৰু এটা শিঙত ধৰি এচাৰি

পেলাইছিল। হাতত পুথিৰ বোজা লৈয়ো তেওঁ দুজন কছাৰী সৈন্যক এচাৰ মাৰি থৈ একেবাৰে পিছে পিছে খেদি যোৱা আন এজাক কছাৰী সৈন্যৰ হাতৰপৰা পলাই সাৰিছিল। তেওঁ নিশ্চয় চকুত লগাকৈ অখণ্ড আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ এনে এটা প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিত্ব আছিল যে সি মাধৱদেৱে মহাপুৰুষৰ ওচৰত সেও নামানো বুলি মন বান্ধি আহিছিল তেৱোঁ শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰথম দৃষ্টিতে অভিভূত হৈ পৰিল আৰু প্ৰায় লগে লগেই তেওঁৰ আগত দীঘল দি পাতিল। প্ৰথমতে শত্ৰুভাৱাপন্ন আছিল যদিও নৰনাৰায়ণেও প্ৰথম লগ পোৱাৰপৰাই শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰতি সদয় ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ লৈছিল।

শাৰীৰিক শক্তি আৰু সৌন্দৰ্যৰ সমানে সমানেই আছিল তেওঁৰ মানসিক শক্তি আৰু বুদ্ধিৰ উৎকৰ্ষ। এই জনা প্ৰতিভা-শালী মহাপুৰুষৰ গাত বহুতো অদ্ভুত গুণৰ সমাবেশ হৈছিল। তেওঁ এজন শাসক (প্ৰথমতে শিৰোমণি ভূঁঞা আৰু পিছত কোচৰ শাসনকালত গোমোস্তাৰূপে) আৰু সমাজসংস্কাৰক, কবি আৰু নাট্যকাৰ, চিত্ৰকৰ, সঙ্গীতজ্ঞ আৰু নৃত্য-নাট্যৰ অভিনেতা আছিল। তেওঁৰ অধ্যয়ন বিশাল আৰু গভীৰ আছিল। তেওঁৰ বোধশক্তি প্ৰখৰ আৰু চিৰস্থায়ী আছিল। ধৰ্মবিষয়ক তৰ্ক-বিলাকত তেওঁ প্ৰায়েই প্ৰতিস্পৰ্ধীজনক আন্তৰিকতাপূৰ্ণ অকাট্য যুক্তিতে পৰাজিত কৰিছিল। তেওঁ প্ৰায়েই বিৰোধী পক্ষই উল্লেখ কৰা শাস্ত্ৰৰ মতবিলাকো নিজৰ মতৰ সপক্ষে প্ৰয়োগ কৰি বিৰোধী পক্ষক আপোনা আপুনি নিজৰ মত স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল। তীব্ৰ বিৰোধিতাৰ সম্মুখীন হৈয়ো যে তেওঁ নিজ ধৰ্মমতক দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব পাৰিছিল তাতেই তেওঁৰ

সংগঠন-শক্তিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। মাধৱদেৱে কোৱাৰ দৰে তেওঁ যদিও "পাষণ্ড মৰ্দন" আছিল তথাপি তেওঁৰ এনে এটা মধুৰ ব্যক্তিত্ব আছিল যিটোৱে তেওঁৰ ওচৰত থকা সকলো লোককে আকৃষ্ট কৰিছিল, মুগ্ধ কৰিছিল। গৃহী হৈয়ো তেওঁ নিজকে আৰু নিজৰ সৰ্বস্ব ভগৱন্তৰ নামত অৰ্পণ কৰিছিল আৰু সংসাৰৰ সুখ-দুখে স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰাকৈ আছিল। তেওঁৰ সতীৰ্থসকলৰ সুখেই তেওঁৰ সুখ আৰু দুখেই তেওঁৰ দুখ আছিল। তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ মাজত সুস্থভাৱে ভক্তিয়ে প্ৰসাৰ লাভ কৰা দেখিলেই তেওঁৰ সন্তোষ। সদায়ে পুথি ৰচনাৰ কামত আৰু ধৰ্ম আৰু দৰ্শনসম্বন্ধীয় আলাপ আলোচনাত ব্যস্ত আছিল যদিও তেওঁৰ যে হাস্যবোধ নাছিল এনে নহয় আৰু এই হাস্যবোধ তেওঁ ৰচনা কৰা উপাখ্যান আৰু নাট আৰু দৈনন্দিন কথোপকথনৰ মাজেদিয়ে প্ৰকাশ পাইছিল।

শঙ্কৰদেৱে প্ৰেম-ধৰ্মৰ বাণীসমূহ বাইজে সহজে বুজি পোৱা কৰিলে, কৰ্ম-কাণ্ডৰ গধুৰ বোজাৰপৰা সাধাৰণ লোকৰ আত্মাক মুক্ত কৰিলে আৰু প্ৰতিজনকে এই কথা বুজাই দিলে যে পৱিত্ৰ আৰু আন্তৰিকতাপূৰ্ণ অন্তৰৰপৰা ওলালেই ভগৱন্তই তেওঁৰ কণ্ঠধ্বনি শুনিবলৈ পাব। তেওঁৰ ধৰ্ম-আন্দোলনৰ ভিত্তিতেই চহকী আৰু বহুমুখী এটা সংস্কৃতি আৰু এটা সাহিত্য গঢ় লৈ উঠিল। সমতলৰ একেবাৰে পিছপৰা ঠাই আৰু পৰ্বতৰো সাধাৰণ লোকসকলে এতিয়া উচ্চ জাতিবিলাকৰ ওচৰত হীন বুলি পৰিগণিত হ'বলগীয়া নোহোৱাকৈয়ে এটা সৰল আৰু গণতান্ত্ৰিক হিন্দু ধৰ্ম সাৱটি ল'ব পৰা হ'ল। এই নতুন ধৰ্মই বিভিন্ন ধৰণৰ আৰু প্ৰায়ে ভয়ঙ্কৰ ধৰণৰ তান্ত্ৰিক পন্থৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিব লগা হৈছিল আৰু

শঙ্কৰদেৱৰ জীৱদ্দশাতেই যথেষ্ট সবলভাবে প্ৰসাৰ লাভ কৰিব পাৰিছিল।

এই দৰেই শঙ্কৰদেৱৰ এই মহান আন্দোলনে জীৱনৰ প্ৰতি এটা নতুন উদাৰ দৃষ্টিভঙ্গী আনি দিলে আৰু সামাজিক ব্যবহাৰৰ ক্ষেত্ৰলৈকো এটা দেখ দেখকৈ সুস্থ ধাৰা বোৱাই আনিলে। সাহিত্য আৰু সঙ্গীত আৰু চিত্ৰাঙ্কণৰ দৰে ললিত কলাৰ নৱজাগৰণৰ গতিলৈ ই এটা তীব্ৰতা আনি দিলে। এই কথা ঘোষিত হ'ল যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্ৰ ধৰ্মানুষ্ঠানৰো এটা মৰ্যাদা আছে, কেবল "ধৰ্মীয় নিষ্পেষণৰ বলি" হ'লেহে যে ধৰ্মানুষ্ঠান হয় এনে নহয়। অসমে পৱিত্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অঙ্গৰূপে নিজকে আবিষ্কাৰ কৰিলে আৰু সেই আবিষ্কাৰৰদ্বাৰা গৌৰবান্বিত হ'ল। সংস্কৃতত ৰচিত পৱিত্ৰ গ্ৰন্থসমূহ, ভাৰতৰ বিশ্ব-সাহিত্য-সমূহ মুষ্টিমেয় লোকৰ কঠোৰ ব্যবস্থাই সাধাৰণ লোকৰ দৃষ্টিৰপৰা আঁতৰাই ৰাখিব নোৱাৰা হ'ল। ধৰ্মমত আৰু দৰ্শনক স্থানীয় ভাষাত ব্যাখ্যা কৰিবলৈ লোৱাটোৱেই গোপন তত্ত্বসমূহৰ পূৰ্বস্বামীসকলৰ কাৰণে এটা প্ৰত্যাহ্বানৰ দৰে হৈ পৰিল। তেওঁ লোকে এই প্ৰত্যাহ্বানৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব লাগিছিল আৰু সেই কাৰণেই কেহে কেহে তাৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। নতুন মানবতা-বোধে সেই কালত হিন্দুসমাজৰ ধৰাবন্ধা নিয়মৰূপে প্ৰচলিত বহুল কৰ্মকাণ্ড আৰু নৰবলিকে ধৰি বিভিন্ন ধৰণৰ পশুবলিৰ বিৰুদ্ধে কটাক্ষপাত কৰিছিল। ভোট-ব্ৰহ্ম গোষ্ঠীৰ বিশাল সমুদ্ৰত এটা সৰু দ্বীপৰ দৰে অস্তিত্ব বজাই তথা ইন্দো-আৰ্য ভাষা-গোষ্ঠীৰ অসমীয়া ভাষাটোকে নব্য-বৈষ্ণৱ আন্দোলন প্ৰচাৰ কৰাৰ কামত লগোৱাৰ ফলত এই ভাষাটোৱেই সকলো-

বিলাক থলুৱা মানুহৰে ভাষা হৈ পৰিল। এই দৰেই প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যখনৰ এটা বিশাল পৰিবৰ্তন হ'বলৈ ধৰিলে। শঙ্কৰদেৱে প্ৰবৰ্তন কৰা সাংস্কৃতিক অভ্যুদয়ৰ লগে লগে ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক দিশত এই ৰাজ্যই যেন এক নতুন জীৱন লাভ কৰিলে আৰু ফলত প্ৰথম বাৰৰ কাৰণে এখন সংহত আধুনিক অসমে গঢ় লৈ উঠাৰ সম্ভাৱনাই দেখা দিলে।[১]

১। 'শঙ্কৰদেৱ এণ্ড্ হিজ্ টাইমছ্', গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, ১৯৬৬, পৃষ্ঠা ১২১-১২২, ৩৭৮।

গীত আৰু পদসমূহৰ আহি-সংকলন

নাৰায়ণ, কাহে ভকতি কৰু তেৰা[1]

ৰাগ ধনশ্ৰী

নাৰায়ণ, কাহে ভকতি কৰু তেৰা।
মেৰি পামৰ মন   মাধৱ ঘনে ঘন
ঘাতুক পাপ নাছোড়া ॥ ধ্ৰুং ॥
যত জীৱ জংগম   কীট পতঙ্গম
অগ জগ নগ তেৰি কায়া।
সৱকছু মাৰি   পূৰত ওহি উদৰ
নাহি কৰত ভূত-দায়া ॥
ঈশ-স্বৰূপে হৰি   সৱ ঘটে বৈঠহু
জৈসন গগন বিয়াপি।[2]
নিন্দাৱাদ পৈশূন্য   হিংসা হৰি
তেৰি কৰহু হামু পাপী ॥
কাকু শংকৰ কৰ   কৰহু কৰুণা নাথ
জোনো ছাড়হু ৰাম-ৰাণী।

১। এইটো এটা বৰগীত।

২। ইয়াত পৰমাত্মাক গগন বা মহাকাশেৰে সৈতে আৰু জীৱাত্মাক ঘটৰ মাজত আবদ্ধ আকাশৰ (ঘটাকাশৰ) লগত তুলনা কৰা হৈছে।

সৱ অপৰাধক বাধক তুৱা নাম
তাহে শৰণ লেহু জানি ॥[১]

পাৱে পৰি হৰি, কৰুহো কাতৰি[২]

ৰাগ কেদাৰ

পাৱে পৰি হৰি, কৰুহো কাতৰি প্ৰাণ ৰাখবি মোৰ।
বিষয়-বিষধৰ-বিষে জৰজৰ, জীৱন নাৰহে থোৰ ॥ ধ্ৰুং ॥
অথিৰ ধন জন জীৱন যৌৱন
অথিৰ এহু সংসাৰ।
পুত্ৰ পৰিৱাৰ সবহি অসাৰ
কৰবো কাহেৰি সাৰ ॥
কমল-দল-জল চিত্ত চঞ্চল
থিৰ নোহে তিল এক।
নাহি ভয় ভৱ ভোগে হৰি হৰি
পৰমপদ পৰতেক ॥
কহতু শঙ্কৰ এ দুখ-সাগৰ
পাৰ কৰা হৃষীকেশ।
তুঁহু গতি মতি দেহু শ্ৰী-পতি
তত্ত্ব-পন্থ উপদেশ ॥

১। মহাপুৰুষৰ প্ৰথমজনা পুত্ৰৰ জন্ম হোৱাৰ বতৰা পাই এই গীতটি ৰচনা কৰিছিল বুলি কথিত আছে।
২। এইটো এটা বৰগীত।

সোঈ সোঈ ঠাকুৰ মোই[১]

ৰাগ গৌৰী

সোঈ সোঈ ঠাকুৰ মোই জো হৰি পৰকাশা।
নাম ধৰত ৰূপ স্মৰত তাকেৰি হামু দাসা॥ ধ্ৰুং॥
পণ্ডিতে পঢ়ে শাস্ত্ৰ মাত্ৰ সাৰ ভকতে লিয়ে।
অন্তৰজল ফুটয় কমল মধু মধুকৰে পিয়ে॥
জাহে ভকতি তাহে মুকুতি ভকতে এতত্ত্ব জানা।
জৈসে ৱণিক চিন্তামণিক জানিয়া গুণ বখানা॥
কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ শঙ্কৰ কহ ভজ গোৱিন্দক পায়।
সোহি পণ্ডিত সোহি মণ্ডিত জো হৰি-গুণ গায়॥

ওজা, সোজা পন্থ নাহেৰি[২]

ৰাগ ধনশ্ৰী

ওজা, সোজা পন্থ নাহেৰি।
কোটি কৰম কাই হৰিকো নাহি পাই
পৰল ভৱ বেৰি বেৰি॥ ধ্ৰুং॥
তপ জপ তীৰথ কৰসি গয়া কাশী বাসি বয়স গঁৱাই।
জানি যোগ মুগুতি মতি মোহিত ৱিন ভকতি গতি নাই॥
ৰাম-নাম সহ নিখিল পুণ্য বহ ওহি নিগম-তত্ত্ব ৱাণী।
কলিকো পৰম ধৰম হৰি-নামা পঢ়ি পুছু মৰম নজানি॥

১। এইটো এটা বৰগীত।
২। এইটো এটা বৰগীত।

কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ কহ ক্ষণিক দেহা ৰহ নৰ তনু পুনুহু নপাই।
কৰম-গৰব সব্ব দূৰ কৰি হৰি-চৰণ চিন্ত চিত্ত লাই॥

হেৰহু মাই, চললি ৱিপিনে মধাই[১]

ৰাগ ধনশ্ৰী

হেৰহু মাই চললি ৱিপিনে মধাই।
ৱেণু ৱিষাণ নিসানে আৱত
হৰষে হৰষে ধেনু ধাই॥ ধ্ৰুং॥
ওহি জগ-মোদন কন্ধে দধি-ওদন
গো-ধন আগু বুলাই।
বঙ্কিম নয়ন সবোকহ হাসি
হেৰইতে ভুৱন ভুলাই॥
মদন-দমন-ৰূপ পেখি পুনু পুনু
মূৰুছি পৰয় সুৰনাৰী।
সোহি জগজীৱ- বিয়োগ অব্ব সহবি
কৈসন চিত্ত হমাৰি॥
হৰি-বিৰহানল- আকুল গোপিনী
দৰশন দিবসে নপাই।
হৰিগুণ কহি ৰহি প্ৰেমে ঝুৰয় নীৰ
শঙ্কৰ এহু ৰস গাই॥

১। এইটো এটা বৰগীত

কহ ৰে উদ্ধৱ, কহ প্ৰাণেৰ বান্ধৱ হে[1]

ৰাগ তুৰ ৱসন্ত

কহ ৰে উদ্ধৱ, কহ প্ৰাণেৰ বান্ধৱ হে প্ৰাণ-কৃষ্ণ কবে আৱে
পুছয়ে গোপী প্ৰেম-আকুল-ভাৱে নাহি চেতন গাৱে ॥ ধ্ৰুং ॥
বাছুৰি-ধ্বনি স্থনি গোৱৎস পেখি ।
লাগে আগি পাৱে উদ্ধৱ সখি ॥
কালিন্দী দেখি সখি ফুটয় বুক ।
এথায়ে খেলাইছিল সে চান্দমুখ ॥
হৰিল নয়ন-সুখ ॥
ৱিৰিন্দাৱন ৱৈৰী হামাৰ ভেলি ।
পেখিতে নাবিছুৰো গোপাল-কেলি ॥
ধ্বজ ৱজ্ৰ যৱ অঙ্কুশ[2] চাই ।
তথায়ে কান্দো হামু লোটায়া কায় ॥
গুণ-গোৱিন্দ গাই ॥

১। এই গীতত আৰু এনে ধৰণৰ আন গীতবিলাকতো মাধৱ, হৰি আদি পদবিলাকে কেবল কৃষ্ণকে বুজাইছে। কৃষ্ণৰ প্ৰতি একান্ত অনুৰক্তা ব্ৰজৰ গোপীসকলক কৃষ্ণই হঠাতে এৰি থৈ যোৱাত তেওঁলোকে বৰ সন্তাপ পাইছিল। তেনেতে মথুৰাৰপৰা ব্ৰজলৈ অহা কৃষ্ণৰ কটকী উদ্ধৱক তেওঁলোকে লগ পাই এই দৰে গাবলৈ লৈছে।

২। কৃষ্ণৰ ভৰিত ধ্বজ (পতাকা), বজ্ৰ (ইন্দ্ৰৰ বজ্ৰ), যৱ (য-ধান), পদ্ম (পদুম ফুল), আৰু অঙ্কুশৰ (হাতীৰ লাং চিং) শুভ-চিহ্ন আছিল বুলি এটি বিশ্বাস চলি আহিছে।

কৃষ্ণ-সূৰ্য বিনে ব্ৰজ আন্ধাৰ।
নদেখোঁ এ দুখ-অৱধি-পাৰ॥
আৰ কি পেখবো গোপাল-প্ৰাণ।
কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ শঙ্কৰ ভাণ॥
হৰিকো হৃদয়ে জান॥

নমো নমো মাধৱ, ৱিধিৰ ৱিধি-দাতা[১]

নমো নমো মাধৱ, ৱিধিৰ ৱিধি-দাতা।
তুমি জগতৰ গতি মতি পিতা মাতা॥
তুমি পৰমাত্মা জগতৰ ঈশ এক।
একো বস্তু নাহিকে তোমাত বিতিৰেক॥
তুমি কাৰ্য কাৰণ সমস্তে চৰাচৰ।
সুৱৰ্ণ কুণ্ডলে যেন নাহিকে অন্তৰ॥
তুমি পশু পক্ষী সুৰাসুৰ তৰুতৃণ।
অজ্ঞানত মূঢ় জনে দেখে ভিনাভিন॥
তোমাৰেসে মায়ায়ে মোহিত সৰ্বক্ষণে।
তুমি আত্মা তোমাক নাজানে একো জনে॥
সমস্তে ভূতৰ তুমি আছা হৃদয়ত।
তত্ত্ব নপাই তোমাক বিচাৰে বাহিৰত॥
তুমিসে কেবলে সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানীগণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান॥

১। কৃষ্ণৰ প্ৰতি ভগৱান শিৱৰ এই স্তুতি 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ "হৰমোহন" অধ্যায়ৰপৰা লোৱা হৈছে।

নবাঞ্ছোহো সুখ ভোগ নমাগো মুকুতি।
তোমাৰ চৰণে মাত্ৰ থাকোক ভকতি॥
মুখে লৌক নাম মোৰ কৰ্ণে তত্ত্ব কথা।
হৃদয়ত পাদপদ্ম থাকোক সৰ্বথা॥
সজ্জনৰ সঙ্গ মুগুচোক সৰ্বক্ষণে।
এতেক প্ৰসাদ মাগোঁ তোমাৰ চৰণে॥

কৈত পাইবো প্ৰাণ-গোপাল আমি[১]

ঘোষা॥ কৈত পাইবো প্ৰাণ-গোপাল আমি।
হৰাইল অৰুণ লোচন স্বামী॥
পদ॥ উচ্চ বৃক্ষ দেখি সোধে সাদৰি।
শুনিয়ো অশ্বত্থ বট পাকড়ি॥
যাহান্তে দেখিলা নন্দ-কুমাৰ।
নেন্ত চুৰি কৰি চিত্ত আমাৰ॥
হে কুৰুবক অশোক চম্পা।
কহিয়ো কথা কৰা অনুকম্পা॥
মানিনীৰ দৰ্প কৰিয়া চুৰ।
নাজানো কৃষ্ণ যান্ত কত দূৰ॥

১। 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ "ৰাসক্ৰীড়া" খণ্ডৰপৰা উদ্ধৃত। এদিনাখন পূৰ্ণিমাৰ ৰাতি, বৃন্দাবনত শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰেম লাভ কৰিবৰ মানসেৰে সমবেত হোৱা ব্ৰজৰ গোপীসকলক শ্ৰীকৃষ্ণই হঠাতে এৰি থৈ যোৱাত পূৰ্বতে যি গৰ্বেৰে গোপীসকলে কৃষ্ণৰ প্ৰতি আচৰণ কৰিছিল তাৰ বাবে অনুতাপ কৰি বিলাপ কৰিছে।

অবা তুলসী সন্নিধান দিয়া।
তুমি গোবিন্দৰ চৰণ প্ৰিয়া॥
যাহাস্তে দেখিলা নন্দ-কুমাৰ।
প্ৰাণতো অধিক প্ৰিয় আমাৰ॥
হে জাই যূথি সখী মালতী।
কৃষ্ণ-পৰশে কি লভিলা গতি॥
সমস্তে গোপীৰ জীৱন-ধন।
দেখিলা যাহাস্তে নন্দ-নন্দন॥
হে আম জামু বেল বকুল।
নাহি উপকাৰী তোমাৰ তুল॥
কৃষ্ণৰ বিৰহে দেখো আন্ধাৰ।
কৱা কৈক গৈল প্ৰাণ আমাৰ॥
কিনো তপ অবা কৰিলা ভূমি।
কৃষ্ণৰ চৰণ পৰশে তুমি॥
মিলি আছে আতি আনন্দ ভাৱ।
দেখো ৰোমাঞ্চিত তোমাৰ গাৱ॥
পূৰ্বতো ৰৰাহে আছা আলিঙ্গি।
তুমি সৰ্বকালে কৃষ্ণৰ সঙ্গী॥
দেখিছা কৃষ্ণক জানো নিশ্চয়।
কহিয়ো আমাত হুয়ো সদয়॥
মৃগ-পত্নী সখী দেখিলা হৰি।
তোমাৰ নেত্ৰৰ আনন্দ কৰি॥
যাস্ত প্ৰিয়া সমে গতি-বিলাসে।
হেৰ কুন্দ গন্ধ-কুঙ্কুম বাসে॥

কতো গোপী বোলে শুনিয়ো বাণী ।
লতাতে কৃষ্ণৰ পুছো কহানী ॥
কৃষ্ণৰ নখৰ পৰশ পাই ।
দেখা পুলকিত সমস্ত কায় ॥
বোলে বালা সবে উন্মত্তভাৱে ।
কৃষ্ণক বনত বিচাৰি চাৱে ॥
কৃষ্ণ-গুণ গান্তে প্ৰেম উপজে ।
কৃষ্ণতে মন সমুদায় মজে ॥
সমস্তে বিহ্বল হুয়া গোপিনী ।
কৰে কৃষ্ণ-লীলা কতো আপুনি ॥
কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে শঙ্কৰে ভণে ।
বোলা হৰি হৰি সমস্ত জনে ॥

হৰি, হৰিয়ো ক্লেশ, হে হৃষীকেশ[১]

ঘোষা ॥ হৰি, হৰিয়ো ক্লেশ, হে
হৃষীকেশ করুণা সাগৰ ।
মায়া-মহোদধি মাঝে মজিলোহো
মাধৱ মোক উদ্ধৰ ॥
পদ ॥ বুদ্ধি অহঙ্কাৰে আৱৰিলে অতি
মহামূঢ় ভৈলো স্বামী ।
তোমাৰ অখণ্ড আনন্দ-ৰূপক
কিমতে জানিবো আমি ॥

১ । 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ৰ "বেদস্তুতি" খণ্ডৰপৰা উদ্ধৃত ।

দীন-দায়াশীল দিয়ো উপদেশ
তোমাৰ চৰণে ধৰো।
শ্ৰৱণ-কীৰ্তন স্মৰণ-ভক্তিক
সদায়ে যিমতে কৰো॥
মিছা তৰ্কবাদে ভৈল অন্ধকাৰ
তাতে ভ্ৰমো মন্দমতি।
তযু জ্ঞান-পন্থ খুজিয়া ন পাও
কৰা হৰি মোৰ গতি॥
তযু গুণ-নাম মুখে নছাড়োক
কৃপা কৰা চক্ৰপাণি।
মাধৱ বামন গোৱিন্দ বোলন্তে
মুকুত হৈবো কৈসানি॥
তুমি সত্য ব্ৰহ্ম তোমাত প্ৰকাশে
জগত ইটো অসন্ত।
জগততো সদা তুমিও প্ৰকাশা
অন্তৰ্যামী ভগৱন্ত॥
এতেকেসে জ্ঞানী- গণে অৱশেষ
জগতকে বোলে হৰি।
আৱে জগজ্জীৱ তোমাৰ চৰণে
ভজো হৃদয়ত ধৰি॥
যত তপ আছে সমস্তে কৰোক
পৰোকে পৰ্বতে উঠি।
সমস্তে তীৰ্থত স্নানিয়া ফুৰোক
ৱেদক পঢ়োক তুষ্টি॥

যত যজ্ঞ আছে সমস্তে যজোক
করোক যোগ অভ্যাস।
হৰিৰ কীৰ্তন নকৰি তথাপি
নেৰয় মৃত্যুৰ ত্ৰাস॥
নাহি দেহেন্দ্ৰিয় সমস্তে কৰ্তৰি
শক্তিক ধৰা একলে।
তুমিসি সৰ্বক্ষ তুমি সৰ্বকৰ্তা
তোমাক সেৰে সকলে॥
যেন চক্ৰবৰ্তী ৰাজাক যোগাৱে
সামৰাজে কৰ-ভাৰ।
ব্ৰহ্মা আদি কৰি দেৱৰ ঈশ্বৰ
তযু পায়ে নমস্কাৰ॥
তোমাৰেসে মায়া কৰ্মে বন্দী হুয়া
সংসাৰে উপজো সৰো।
দুঃখ সাগৰত ত্ৰাণ কৰা হৰি
তোমাৰ চৰণে ধৰো॥
তুমি অন্তৰ্যামী সমস্ত লোকৰ
তুমি মহেশ্বৰ দেৱ।
তুমিসি সৰ্বজ্ঞ নৃসিংহ তোমাক
মনে কৰো আমি সেৱ॥
সংসাৰ-চক্ৰৰ কৰয়তে চিৰে
নেৰে মহামোহ ভয়।
তোমাৰ চৰণে পশিলো শৰণে
ৰক্ষা কৰা কৃপাময়॥

তুমি মহাগুৰু তোমাৰ চৰণে
মন যদি লয়ে বাস।
তোমাৰ কৃপায়ে সয়ে সিদ্ধি হৈব
নলাগে যোগ-অভ্যাস॥
তুমি আত্মা হেন জানিয়া তোমাক
চিত্তে ভজে যিটো জন।
তুচ্ছ পুত্ৰ-দাৰা বিষয় ভোগত
নাহি তাৰ প্ৰয়োজন॥
তোমাৰ নামক মুখে ফুৰু গাই
হিয়ে তযু ৰূপ ধৰি।
শুনে মানে ধ্বনি পলায় পাতক
ডাকি বোলা হৰি হৰি॥

উদ্ধৱক সম্বুধি মাতন্ত কৃষ্ণে পাছে[১]

উদ্ধৱক সম্বুধি মাতন্ত কৃষ্ণে পাছে।
কৰ্মবন্ধ এৰাইবে প্ৰৱন্ধ যাৰ আছে॥
বৈষ্ণৱৰ সঙ্গ সিটো লৈবে প্ৰথমত।
মোহোৰ চৰিত্ৰ শুনিবেক ভকতত॥

১। 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ "শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠপ্ৰয়াণ" খণ্ডৰপৰা উদ্ধৃত। ইয়াতে প্ৰিয় শিষ্য উদ্ধৱৰ প্ৰতি কৃষ্ণৰ শেষ উপদেশৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।

মোৰ নাম-কীৰ্তন কৰিবে সৰ্বক্ষণে।
হৃদয়ত মোৰ ৰূপ চিন্তিবে যতনে ॥
মোৰ যশ গায়া যিটো কৰে গীত নৃত্য।
নাহি তাৰ চিন্তা সিটো ভৈল কৃতকৃত্য ॥
শুনিয়োক উদ্ধৱ তুমি ৰহস্য ভকতি।
কৰিবা অভ্যাস তুমি থিৰ কৰি মতি ॥
সমস্তে ভূততে ব্যাপি আছো মই হৰি।
সৱাকো মানিবা তুমি ৱিষ্ণু-বুদ্ধি কৰি ॥
ব্ৰাহ্মণৰ চণ্ডালৰ নিবিচাৰি কুল।
দাতাত চোৰত যেন দৃষ্টি এক তুল ॥
নীচত সাধুত যায় ভৈল এক জ্ঞান।
তাহাকেসে পণ্ডিত বুলিয় সৰ্ব্বজ্ঞান ॥
বিশেষতে মনুষ্যগণত যিটো নৰে।
ৱিষ্ণু-বুদ্ধি সৰ্বদায় মোকে মান্য কৰে ॥
ঈৰষা অসূয়া অহঙ্কাৰ তিৰস্কাৰ।
সৱে নষ্ট হোৱে তেৱে তাৱক্ষণে তাৰ ॥
দেখি সখিগণে জোনো হাসে সৱে বেঢ়ি।
মই সাধু ইটো চোৰ হেন লজ্জা এৰি ॥
কুকুৰ চণ্ডাল গৰ্দভৰো আত্মা ৰাম।
জানিয়া সবাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম ॥
সমস্ত ভূতত ৱিষ্ণু-বুদ্ধি নোহে যাৱে।
কায় বাক্য মনে অভ্যাসিবা এহি ভাৱে ॥
ৱিষ্ণুময় দেখে যিটো সমস্ত জগতে।
জীৱন্তে মুকুত হোৱে অচিৰ কালতে ॥

সকল প্ৰাণীক দেখিবেক আত্ম-সম।
উপায় মধ্যত ইটো অতি মুখ্যতম॥
মোৰ ইটো ধৰ্মৰ অলপৰো নাহি হানি।
যিহেতু সম্যকে মই কৈলো তত্ত্ব-বাণী॥
দাম্ভিক শঠত নকহিবা ইটো তত্ত্ব।
সদা উপদেশ দিবা বৈষ্ণৱ জনত॥
স্ত্ৰী-শূদ্ৰো কৰে যদি আমাত ভকতি।
তাহাত কহিবা ইটো জ্ঞান মহামতি॥
আৰু ভক্তি কৰি পঢ়ে যিটো জ্ঞানী লোকে।
মহা শুদ্ধ হুয়া জ্ঞান-দীপে দেখে মোকে॥
জানিলা উদ্ধৱ আৱে দিলো উপদেশ।
তোমাৰ কি শোক মোহ গুচিল নিঃশেষ॥
ব্ৰহ্মা হৰ হলায়ুধ লক্ষ্মী প্ৰিয় জায়া।
পৰম সুন্দৰ মোৰ দেখা ইটো কায়া॥
সবাতো অধিক তুমি মোৰ প্ৰিয়তম।
নাহি আন বান্ধৱ উদ্ধৱ তুমি সম॥
ভকতেসে মোৰ হৃদি জানিবা নিশ্চয়।
ভকতজনৰ জানা আমিসি হৃদয়॥
মই বিনা ভকতে নিচিন্তে কিছু আন।
ভকতত পৰে মই নেদেখোবো আন॥

কৃষ্ণ-সূৰ্য ভৈলন্ত উদিত[১]

ঘোষা ॥ কৃষ্ণ-সূৰ্য ভৈলন্ত উদিত।
নাম-ধৰ্ম কৰিলা বিদিত ॥

পদ ॥ সত্যযুগে প্ৰথমত ব্ৰহ্মা আদি দেৱ যত
হৰিনাম কৰিলা গুপুত।
কিনো দায়াময় হৰি নামক বেকত কৰি
কলি-পাপ কৰাইলা লুপুত ॥
যিটো মহা ম্লেচ্ছ জাতি সিও শুদ্ধ হোৱে আতি
মুখে মাত্ৰ হৰিনাম লয়।
কলিৰ ভয়ত গৈয়া নামত শৰণ লৈয়া
ৰহিলা সমস্ত ধৰ্মচয় ॥
ইটো কলিকাল ঘোৰ পাপৰ নাহিকে ওৰ
আত হিত চিন্তিলা প্ৰজাৰ।
জগতৰে পাপ হৰে স্মৰণে নিস্তাৰ কৰে
হেন নাম কৰিলা প্ৰচাৰ ॥
দোষৰ সাগৰ কলি আত হৰি-নাম লৈলি
ধৰ্ম অৰ্থ পাৱে মোক্ষ কাম।
সমস্তকে দায়াতৰে আৱে দেৱ দামোদৰে
বিদিত কৰিলা হৰি-নাম ॥

১। 'কীৰ্তন ঘোষা'ৰ "ভাগৱত তাৎপৰ্য" খণ্ডৰ তিনিটা কীৰ্তনৰ অন্যতম। শঙ্কৰদেৱৰ একশৰণ নামধৰ্মৰ মূল তত্ত্বসমূহৰ এটি সম্যক্ ধাৰণা এই কীৰ্তনৰপৰা লাভ কৰিব পাৰি।

মন্ত্ৰ তন্ত্ৰ যজ্ঞ যত তপতীৰ্থ কোটি শত
হৰি-নাম অধিক সন্নাতে ।
কিনো ভাগ্য কিনো ভাগ্য হেন হৰি-নাম লাগ
পাইলে লোক মুকুত সাক্ষাতে ॥
যিটো নাম নেৰে মুখে পাইল মোক্ষ মহা সুখে
জানা কৃষ্ণ তুষ্ট ভৈল তাৰ ।
শুক ভৈলা জগতৰে কৰিলেক সিটো নৰে
কোটি কোটি পুৰুষ উদ্ধাৰ ॥
পাতক শুখান বন হৰি-নাম হুতাশন
ক্ষেণেকতে দহি কৰে ছন্ন ।
হেন নাম প্ৰচাৰিলা পাতকীক নিস্তাৰিলা
পৰম কৃপালু নাৰায়ণ ॥
দেৱৰো ঈশ্বৰ হৰি তাস্ত মহা যত্ন কৰি
লৈয়ো এক শ্ৰৱণ সাক্ষাত ।
যাৰ ইচ্ছা মোক্ষ পাইবে নলাগে দূৰক যাইবে
আছা হৰি সবাৰ হিয়াত ॥
কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে কহে হৰি-নামে পাপ দহে
ৰাম-নাম সন্নাতো অধিক ।
যিটো জনে নাম স্মৰে সকল পাতক তৰে
অনায়াসে পাৱে মুকুতিক ॥
জগত নিস্তাৰ হেতু কৰিলা গৰুড়-কেতু
ইবাৰ বিদিত হৰি-নাম ।
আয়ু যায় আলে-জালে কেতিক্ষণে ধৰে কালে
নিৰন্তৰে বোলা ৰাম ৰাম ॥

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো জন্মেজয়[১]

বৈশম্পায়ন বদতি শুনিয়ো জন্মেজয় ।
এহি মতে যান্ত যেন্নে দৈৱকী-তনয় ॥
নাৰীগণে শুনিলেক কৃষ্ণ আসিবাৰ ।
উৰুক মূৰুক কৰি পিন্ধে অলঙ্কাৰ ॥
আসা আই বাই সন্নে পছুলিক জাওঁ ।
মাধৱ গোসাঁই আসে নেত্ৰ ভৰি চাওঁ ॥
কৃষ্ণক দেখিবে লাগি বিহ্বল-স্বভায়ে ।
লৰৱা-লৰৱি কৰি গৃহৰ বজায়ে ॥
পিন্ধিল অঞ্জন মাত্ৰ এক নয়নত ।
কেহোজনী এক পায়ে দিলেক আলক্ত ॥
এতেকতে কৃষ্ণ আসিবাৰ বাৰ্তা পাই ।
সেহি মতে উঠি লৰৱন্তে কতো জায় ॥
বিপৰীত কৰি কতো পিন্ধে অলঙ্কাৰ ।
মাৰ্গত আঁৰয় কতো সাতসৰী হাৰ ॥
ভৰিত মুকুট আৰে নূপুৰক মাথে ।
কৃষ্ণক চাহিবে লাগি চলে আথে বেথে ॥
কেহো জনো ওভতাই পিন্ধিল কাপৰ ।
আঞ্চলক তল কৰি খুপ্পন্হি উপৰ ॥

১। 'ৰুক্মিণীহৰণ কাব্য'ৰপৰা উদ্ধৃত এই কবিতাত ভীষ্মকৰ ৰাজধানী কুণ্ডিলত কৃষ্ণই প্ৰবেশ কৰাৰ সময়ত পুৰনাৰীসকলৰ মাজত যি উথল-মাথল লাগি পৰিছিল তাৰ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে ।

এতেকতে শুনিলেক আসি পাইলা হৰি।
দিলেক লৰৰ খুঞ্চনিক হাতে ধৰি॥
পিন্ধিবাক লাগি বস্ত্র লৈলা ভাল চাই।
গায়ৰ কাপৰ পেলাই থৱে সোলকাই॥
এতেকতে শুনে হৰি আসে ৰাজবাটে।
বিমোহিত হুয়া কতো জায় উলঙ্গটে॥
কতো জনো সুখে গৈয়া আছিল ঘুমটি।
দিলেক লৰৰ চকমক কৰি উঠি॥
হুলফুল কৰে স্তন কেশ আউল-জাউল।
কৈৰা হৰি বুলি সৱে চলে যেন বাউল॥
কেহো জনো দেখাৱে আঙ্গুলি উপদেশি।
এহেস্তেসে কৃষ্ণ গোসাঁই জাস্তু ৰথে বসি॥
দেখিয়োক ৰূপ কেন নয়নৰ সুখ।
সুকমাৰ তনু হাসোঁ হাসোঁ কৰে মুখ॥
ভালেতো মুহিল গোকুলৰ গোপগণ।
ইহাঙ্ক দেখিয়া কোনে তাপৰিব মন॥
তেনয় দেখিলো যেন শুনি আছোঁ কাণে।
এহি বুলি জৰ্জৰিত ভৈল কামবাণে॥
কাহাৰো লাগিল আতি মাধৱত ধ্যান।
বাহুৱে আলিঙ্গি যেন কৰে নেত্রে পান॥
এক দৃষ্টি কৰি কেহোজনী চাই থাকে।
চক্ষু বলাই কৃষ্ণে জোনো চাহিবে আমাকে॥
অতিশয় ভোল হুয়া কতো জনো উঠি।
টান-ছলে কৃষ্ণক দেখাৱে কান্ধ-পিঠি॥

স্তনক দেখাৱে হাস্য কৰি মুখ ঢাকি।
বস্ত্ৰ কাতি কৰি টেৰ চক্ষু চাহি থাকি॥
বিমোহিত হুয়া কতো মাধৱক দেখি।
চিত্ৰৰ পুতলি যেন নভাসয় আখি॥
মদনে পীড়িলা আতি সহিতে নপাৰে।
বিমোহিত হুয়া আলগতে চুমা পাৰে॥
এহি মতে বিমোহিত ভৈল যত নাৰী।
একভিতি নচাই ৰঙ্গে চলন্ত মুৰাৰি॥

পৰি পুনু ভাট চপয় কহ ৰাণী[1]

পৰি পুনু ভাট চপয় কহ ৰাণী।
কৃষ্ণক আগু ৰূপ বখানি॥
জয় যদুনন্দন দেৱকু দেৱ।
তোহাৰি চৰণে কৰহু বহু সেৱ॥
তোহি মহিমা কহতু নাহি অন্ত।
পূৰল পৰমা কীৰিতি দিগন্ত॥
তুহু সম পুৰুষ কতিহু নাহি পাই।
সুন অব বচনেক বোলোহো গোসাঁই॥
হামাকু কুণ্ডিল নগৰী অনুপাম।
আছে কন্যা এক ৰুক্মিণী নাম॥

১। 'ৰুক্মিণীহৰণনাট'ৰপৰা উদ্ধৃত। ভীষ্মকৰ ৰাজধানী কুণ্ডিলনগৰৰ দ্বাৰকালৈ যোৱা ভাট এজনে কৃষ্ণক লগ পাই তেওঁৰ আগত ভীষ্মকতনয়া ৰুক্মিণীৰ অপূৰ্ব সৌন্দৰ্যৰ বৰ্ণনা দিছে।

ভীষ্মক-ৰাজ-নন্দনী ৰৰবালা।
বাঢ়য় নৱ জোনি চন্দ্রক কালা॥
কি কহব ৰমণীক ৰূপ পৰচুৰ।
বয়নক পেখি চান্দ ভেলি দূৰ॥
নয়নক পেখি পাই বৰ লাজ।
কয়ল ঝাম্প কমল জল মাজ॥
বন্দুলি অধিক অধৰ কৰু কান্তি।
ওতিম মোতিম দশনকঁ পান্তি॥
সুৱলিত ভুজ-যুগ ৰতন মোলান।
উৰু কৰিকৰ কটি ডমৰুক ঠান॥
নৱ-পল্লৱ-ৰুচি পদ-যুগ সোহে।
পেখিতে সুৰ নৰ-মুনি-মন মোহে॥
বাণী অমিয়া-ৰস গুণে নোহে হীন।
ৰাজকুমাৰীক বয়স নবীন॥
কতনু যতনে বিধি কয়ো নিৰমাণ।
সে কন্যা হয়ে প্রভু তোহাৰি সমান॥
কহলু স্বৰূপ অব বচন বিচাৰি।
হোৱয় গৃহিণী জব ৰুকমিণী নাৰী॥
তৱ গৃহবাস সাফল হোৱে নাথ।
কহল ভাট উপৰ কৰি হাত॥
কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰ ওহি শঙ্কৰ বোল।
ৰুকু অৱ নৰ সৱ হৰি হৰি বোল॥

হৰি, হৰি, কিনা ভেলি ৰাজকুমাৰী[১]

ৰাগ গৌৰী ৰূপক তাল

হৰি, হৰি, কিনা ভেলি ৰাজকুমাৰী।
কমল-নয়ন পূৰি কৰি ঝুৰায়ত
ঘন ঘন ফোকাৰে মুৰাৰি॥ ধ্রুং॥
কৰত কতনু তেৰি নাৰী নিকাৰু
মোহে বিৰহ দহে আগি।
তুহু জয় জীৱন বালা ছোড়হ
হউঁ তব তুয়া বধ-ভাগী॥
তেৰা দৰশন কৈসন হোই
সুমৰিতে তনু মন ভাৰে।
মিলল অধিকহু হৰিকো আকুল
কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ ৰস গাৱে॥

১। ৰুক্মিণীহৰণনাট'ৰপৰা গৃহীত গীত। ৰুক্মিণীয়ে যেতিয়া এখন পত্ৰেৰে কৃষ্ণক স্বামীৰূপে বৰণ কৰিবৰ কাৰণে তেওঁৰ মনৰ দৃঢ়সংকল্প আৰু একে সময়তে এক ষড়যন্ত্ৰক্ৰমে চেদিৰ কুখ্যাত ৰজা শিশুপালক বৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হোৱাৰ সম্ভাৱনাৰ কথা জনালে, তেতিয়া ৰুক্মিণীৰ কাৰণে তেওঁৰ যি উৎকণ্ঠা হৈছিল তাৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

দৈৱকী-উদৰে উদয় জোহি দেৱা[1]

দৈৱকী-উদৰে উদয় জোহি দেৱা
কয়লি ভকতক ত্ৰাণ।
অঘ বক ধেনুক কেশী সবংশক
কংসক ধ্বংসল প্ৰাণ॥
ৱিৰিন্দা-ৱিপিন- ৱিহাৰ-ৱিশাৰদ
শাৰদ চন্দ্ৰ-সমান।
সোহি জগত-গুৰু তেৰি সততে কৰু
মুকুতি-মঙ্গল বিধান॥
জোহি গোপ-বধূ ৱিৱিধ ৱিধৰ্ম্মজ
পৰিৰম্ভল ভুজ মেলি।
জোহি যমুনা-জল যামিনী কামিনী
মিলি কয় ৰঙ্গ কেলি॥
দুষ্ট অৰিষ্টক মুষ্টিক মোড়ল
শঙ্খচূড় লেল প্ৰাণ।
সোহি জগত-গুৰু তেৰি সততে কৰু
মুকুতি-মঙ্গল বিধান॥

১। এইটোৱেই 'কালিদমননাট'ৰ শেষৰ মুক্তি-মঙ্গল ভাটিমা (অৰ্থাৎ সকলোৰে পৰম শান্তি কামনা কৰি গোৱা ৱিষ্ণু-কৃষ্ণৰ স্তুতি। সংস্কৃত নাট্যশাস্ত্ৰৰ ভৰতবাক্যোৰে সৈতে এই মুক্তি-মঙ্গল ভাটিমা তুলনীয়)।

জোহি ভূবিকহু ভাৱ উতাৱল
নিজ জন পূৰিয়ে কাম।
পাপী পাপক মূল উপাড়ে
উচৰি জাকেৰি নাম॥
জাহে নাম শুনি নীচ শ্বপচ মুনি
দেহো হোৱে একু সমান।
সোহি জগত গুৰু তেৰি সততে কৰু
মুকুতি মঙ্গল বিধান॥
সোহি বৈকুণ্ঠক কৃষ্ণক নাটক
উৎপাটক-দুখ-মূল।
পুণ্যক সঞ্চন কলি-মল-ধ্বঞ্চন
নাহি নাহি ওহি তুল॥
সুন সভাসদ দেখু বিচাৰি
ভেলহু লোক একাকাৰ।
ধৰমক কৰমক আশা দূৰ কৰ
হৰি বিনে গতি নাহি আন॥
শ্ৰীৰামৰাই হৰি বিনে নাই
জাহেৰি হৃদয়-ধিয়ান।
ভকতিক শকতি জাহেৰি মিলন
পৰম ঈশ্বৰ গিয়ান॥
পাষণ্ড-দণ্ডন মণ্ডন ভকতক
হৰি-ৰস-ৰসিক সুজান।
কালি-দমন কৰায়ত নাটক
কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ ওহি ভাণ॥

সুন সব্ব লোই বচনক মোই
সব্ব তেজি ভজ হৰি-পায়।
ওহি ভৱ-দুৰ্গম- সাগৰ তৰণে
কৃষ্ণ-পাদ-পল্লব নায়॥
দেৱক উপৰি ৰাজা মাধৱ
ধৰমক উপৰি নাম।
কোটি কলপক পাতক নাশক
ডাকি বোলহু ৰাম ৰাম॥

হৰি হে, বুঝলো তুহু বৰ নিদয়া[১]

ৰাগ সুহাই যতিমান

হৰি হে বুঝলো তুহু বৰ নিদয়া।
নিকৰুণ ৱাণী-ৱাণে মৰম হানি
দাৰল হামাকেৰি হৃদয়া॥ ধ্ৰুং॥
পতি সুত সব্ব অব ছোড়ি পৰল নাথ
তুয়া পদ পঙ্কজ-আগ।
ভকত-কৃপাল গোপাল তেৰি কৈসে
টুটল নৱ অনুৰাগ॥

১। পূৰ্ণিমাৰ ৰাতি যমুনাতীৰৰ বৃন্দাবনলৈ লৰি গৈ কৃষ্ণৰ মুখত যেতিয়া গাৰ্হস্থ্যনীতিৰ বিষয়ে কিছুমান নীৰস উপদেশ হে পালে তেতিয়া গোপীসকলে গোৱা গীত। 'কেলিগোপাল-নাটৰ' পৰা উদ্ধৃত।

তুহু বিনে মাধৱ দেহা নাহি ৰাখৱ
বিৰহিণী ছোড়ব প্ৰাণ।
নকৰহু নৈৰাশা তুহু জগতত্ৰাসা
কৃষ্ণ-কিঙ্কৰে এহু ভাণ ॥

মাই, মাই, হৰিক বিছুৰি কত ৰহবি[২]

ৰাগ অহিৰ একতালি

মাই, মাই, হৰিক বিছুৰি কত ৰহবি।
জাহে নেহাৰি সুৰ ৰমণী মুৰুছি পৰে
তাহে বিৰহ কত সহবি ॥ ধ্ৰুং ॥
বাম বাহুত বাম কপোল মিলায় কেলি
কদম্বক মূলে বেণু বায়।
সুনি বেণু ধেনু ধৰত তৃণ দশনু
ৰহি নীৰ নয়ন ঝুৰাই ॥
সুনিয়া মোহন ধুনি তম্ভিত তৰঙ্গিণী
পুলক কমল কুল দোলে।
হৰিণো হৰাৱত চেতন এ ভনু
বিছুৰি ৰহত ৰস-ভোলে ॥

২। 'কেলিগোপাল'ৰ অন্যতম গীত। কৃষ্ণৰ সৈতে ৰাসনৃত্যত ৰাত্ৰি যাপন কৰাৰ পিছত তিনটো ঘৰতে আবদ্ধ হৈ থাকিব লগীয়া হোৱাত গোপীসকলৰ মনঃকষ্ট এই গীতে ফুটাই তুলিছে।

নীল তনু পীত পট পেখি গগন ঘন
বোলি সুকৃজ্জ কৰি মান।
ছায়া ছত্র ধৰত কৰত মধুৰ ধুনি
কৃষ্ণ-কিঙ্কৰে ৰস ভাণ॥

অন্য দেৱী দেৱ নকৰিবা সেৱ[1]

অন্য দেৱী দেৱ নকৰিবা সেৱ
নখাইবা প্রসাদ তাৰ।
মূৰ্তিকো নচাইবা গৃহো নপশিবা
ভক্তি হৈব ব্যভিচাৰ॥
একে কৃষ্ণ দেৱ কৰিয়োক সেৱ
ধৰিয়ো তাহান নাম।
কৃষ্ণ-দাস হুয়া প্রসাদ ভুঞ্জিবা
হৃস্তে কৰা তান কাম॥

যাৰ যেন মতি কৰে বেদক ব্যাখ্যান[2]

যাৰ যেন মতি কৰে বেদক ব্যাখ্যান।
নিজ অৰ্থ ভকতিক তেজি বুজৈ আন॥

১। শঙ্কৰদেৱৰ 'ভাগৱতপুৰাণ'ৰ দ্বিতীয় স্কন্ধৰ বিভিন্ন অধ্যায়ত থকা উপদেশসমূহৰ অন্যতম।

২। কৃষ্ণই উদ্ধৱক দিয়া উপদেশৰ একাংশ ('ভাগৱতপুৰাণ', একাদশ স্কন্ধ)। "উদ্ধৱক সম্বুধি মাতন্ত কৃষ্ণে পাছে" গীতৰ ই পৰিপূৰক।

কেহো বোলৈ ৱেদে কৰৈ যজ্ঞ ব্ৰত দানে।
কেহো বোলৈ ক্ষুদ্ৰ দেৱ পূজা তীৰ্থ স্নানে॥
কেহো বোলৈ বেদে কৰৈ জ্ঞানভেসে গতি।
গুণৰ ইচ্ছায়ে বুঝৈ যাৰ যেন মতি॥
তপ জপ পৰম সন্ন্যাস মহাদানে।
নপাৱে আমাক সাংখ্য যোগ তত্ত্বজ্ঞানে॥
কেৱল ভকতি মাত্ৰ মোক কৰৈ বশ্য।
কহিলো উদ্ধৱ ইটো তোমাত ৰহস্য॥

—

চমু গ্ৰন্থপঞ্জী

ৰাণীকান্ত কাকতি, 'শঙ্কৰদেৱ', মাদ্ৰাজ, ১৯২১; 'চৈতন্য টু বিবেকানন্দ'ৰ লগত প্ৰকাশিত, মাদ্ৰাজ, ১৯২৮।

বিৰিঞ্চিকুমাৰ বৰুৱা, 'শঙ্কৰদেৱ, দি বৈষ্ণৱ চেইণ্ট্ অৱ্ আসাম', গুৱাহাটী, ১৯৬২।

ডিম্বেশ্বৰ নেওগ, 'জগৎ-গুৰু শঙ্কৰদেৱ', নগাওঁ, ১৯৬২।

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা, 'হিষ্টৰি অৱ্ বৈষ্ণৱিজিম্ ইন্ ইণ্ডিয়া', বৰোদা, ১৯৩৪।

মহেশ্বৰ নেওগ, 'শঙ্কৰদেৱ এণ্ড্ হিজ্ টাইম্চ্' গুৱাহাটী, ১৯৬৫।

নেচনেল বুকট্ৰাস্টে এতিয়ালৈকে ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাত ৩৫০ খনৰো অধিক পুথি প্ৰকাশ কৰিছে। ট্ৰাস্টৰ বৰ্ত্তমান প্ৰকাশন-পৰিকল্পনাত ঘাইকৈ নিম্নলিখিত চিৰীজ কেইটি অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে :

(১) ভাৰত—ইয়াৰ ভূখণ্ড আৰু অধিবাসী : ভূগোল, কৃষি, ভাষা, সাহিত্য, সংস্কৃতি আদিকে ধৰি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত দেশখনৰ বিষয়ে সাধাৰণ ভাবে শিক্ষিত আৰু অবিশেষজ্ঞ সকলেও যাতে জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰে তাৰ ব্যৱস্থা কৰাটোৱেই এই চিৰীজৰ উদ্দেশ্য। চকুতে ক'বলৈ গ'লে এই চিৰীজৰ পুথিসমূহেই সহজ, সৰস ভাষাত ৰচিত ভাৰতবৰ্ষ বিষয়ক বিশ্বকোষৰ দৰে গ্ৰন্থৰ পুথিভঁৰাল এটিৰ দৰে হ'ব।

(২) জাতীয় জীৱনী মালা : এই চিৰীজত প্ৰায় ১০০ খন পুথিৰে ধৰ্ম, দৰ্শন, বুৰঞ্জী, সাহিত্য, কলা, সঙ্গীত আৰু বিজ্ঞানকে ধৰি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত প্ৰখ্যাত যি সকল মনীষীয়ে ভাৰতবৰ্ষত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছে সেই সকলৰ জীৱনী প্ৰকাশ কৰা হ'ব।

(৩) জনপ্ৰিয় বিজ্ঞান : বিজ্ঞানৰ উন্নতি আৰু অগ্ৰগতি আৰু দৈনন্দিন জীৱনত বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে সাধাৰণ পাঠককো সম্ভেদ দিয়াটো এই চিৰীজৰ উদ্দেশ্য।

(৪) পৃথিৱীৰ বিশিষ্ট গ্ৰন্থাৱলী : পৃথিৱী-জোৰা চিন্তা-ৰাজ্যলৈ যিবিলাক গ্ৰন্থই বিশিষ্টভাবে বৰঙণি যোগাই আহিছে সেই বিলাক ভাৰতৰ বিভিন্ন ভাষাত সাধাৰণ পাঠকেও চুকি

পোৱাকৈ অনুবাদ কৰিবলৈ এই চিৰীজত আঁচনি লোৱা হৈছে।

(৫) আজিৰ পৃথিবী : পৃথিবীৰ বিভিন্ন দেশৰ বিষয়ে ইতিহাস আৰু অন্যান্য বিশিষ্ট তথ্যসমূহৰ খতৰা দিবৰ কাৰণে এই চিৰীজৰ কল্পনা কৰা হৈছে। এই চিৰীজৰ গ্ৰন্থসমূহ সাধাৰণ পাঠকেও বুজিব পৰাকৈ সহজ ভাষাত ৰচিত হ'ব।

(৬) ভাৰতৰ লোক-কৃষ্টি : এই চিৰীজত ভাৰতৰ ঘাই ঘাই খণ্ড কেইটাৰ লোক-কৃষ্টি আৰু তাৰ মাজত অন্তৰ্নিহিত আমাৰ দেশৰ মৌলিক ঐক্য বিশেষভাবে ফুটাই তুলিবৰ কাৰণে এলানী গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা হৈছে।

(৭) তৰুণ-ভাৰত চিৰীজ : এই চিৰীজৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় যুৱক-সমাজৰ চাহিদা পূৰণ কৰিবলৈ বিচৰা হৈছে। আজিৰ পৃথিবীৰ বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰী কৌশলৰ বিষয়ে আধুনিকতম জ্ঞানৰ পৰিবেশন কৰাৰ উপৰিও আমাৰ জাতীয় জীৱনৰ সাহস-ভৰা আৰু গৌৰবোজ্জ্বল মুহূৰ্ত্তবিলাকৰ উৎসাহজনক চিত্ৰ এই চিৰীজে ডাঙি ধৰিব।

জাতীয় সংহতিৰ লক্ষ্যৰে—

(৮) নেহেৰু বাল-পুস্তকালয় : এই আঁচনিয়ে জাতীয় সংহতিক প্ৰধান অন্তৰ্নিহিত ভাৱৰূপে লৈ শিশুৰ কাৰণে পৰিপূৰক পাঠ্য-বিষয় যুগুত কৰি উলিয়াব। ভাৰতৰ সকলোবিলাক প্ৰধান ভাষাতে এনে ১০০ খন পুথি চতুৰ্থ পাঁচ বছৰীয়া পৰিকল্পনাৰ সময় ছোৱাত প্ৰকাশ কৰিবলৈ ট্ৰাস্টে আঁচনি লৈছে। এই পুথিসমূহ সমানে দীঘল আৰু সমান মূল্যৰ হ'ব।

(৯) আদান প্ৰদান : এই আঁচনি মতে চতুৰ্থ পাঁচবছৰীয়া

পৰিকল্পনাৰ সময় ছোৱাত প্ৰত্যেক ভাৰতীয় ভাষাৰে দহখনকৈ লেখত লব লগীয়া পুথি আন প্ৰত্যেক ভাৰতীয় ভাষাতে প্ৰকাশ কৰা হ'ব।

ইয়াৰ উপৰিও দুষ্প্ৰাপ্য হৈ পৰা যি কোনো বিশিষ্ট গ্ৰন্থ আৰু বিশেষভাবে তাৎপৰ্যপূৰ্ণ সমূলি নতুনকৈ ৰচনা কৰা গ্ৰন্থও উপযুক্ত-ভাবে প্ৰকাশ কৰিবৰ কাৰণে ট্ৰাস্টে দায়িত্ব লৈছে।

এই চিৰীজৰ গ্ৰন্থসমূহ বিভিন্ন বিষয়ৰ বিশেষজ্ঞ সকলে ৰচনা কৰিছে আৰু গ্ৰন্থসমূহৰ আকৃতি-প্ৰকৃতিও যাতে এটা মানসম্মত মান-বিশিষ্ট হয় আৰু একে সময়তে যিমান দূৰ সম্ভৱ নিয়মীয়া মূল্যতে গ্ৰন্থসমূহ পাব পৰা হয় সেই বিষয়ে যত্ন লোৱা হৈছে।

ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱনচৰিতমালা

প্ৰধান সম্পাদক

ডক্টৰ বি. ভি. কেশকৰ

সম্পাদক :

অধ্যাপক কে. স্বামীনাথন   শ্ৰী এম. ভি. দেশাই

প্ৰস্তুতিৰ পথত থকা গ্ৰন্থসমূহ

১।	নৰসিম্‌হ মেহ্‌টা	শ্ৰী কে. কে. শাস্ত্ৰী
২।	নামদেৱ	শ্ৰী এল. জি. যোগ
৩।	স্বামী বিৱেকানন্দ	শ্ৰী এ. কে. শাস্ত্ৰী
৪।	স্বামী ৰামদাস	অধ্যাপক এম. জি. দেশমুখ
৫।	স্বামী ৰামতীৰ্থ	শ্ৰী ডি. আৰ. সুদ
৫।	স্বামী দয়ানন্দ	শ্ৰী বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ সিং
৭।	চৈতন্য	শ্ৰী দিলীপকুমাৰ মুখাৰ্জী
৮।	বান	ডক্টৰ ললনজী গোপাল
৯।	সিদ্ধৰাজ	শ্ৰী ছিমুভাই জে. নায়ক
১০।	হব্বা খাটুন	শ্ৰী নন্দলাল ছাৱলা
১১।	চন্দ্ৰগুপ্ত বিক্ৰমাদিত্য	ডঃ ৰাজবলী পাণ্ডে
১২।	দ্বিতীয় পুলকেশী	ডঃ জয়প্ৰকাশ সিং
১৩।	কণিষ্ক	শ্ৰী এ. কে. নাৰায়ণ
১৪।	ভোজ পৰমাৰ	শ্ৰী চি. কে. ত্ৰিপাঠী
১৫।	পৃথ্বীৰাজ চৌহান	ডঃ বিদ্যা প্ৰকাশ
১৬।	সৱৈ জয় সিংহ	শ্ৰী ৰাজেন্দ্ৰ শংকৰ ভট্ট

১৭। মৌঃ আবুলকালাম আজাদ — শ্রী মালিক রাম

১৮। পণ্ডিত মদনমোহন মালবীয় — শ্রীসীতাচরণ দীক্ষিত

১৯। জি. জি. অগরকার — অধ্যাপক জি. পি. প্রধান

২০। পুরন্দর দাস — শ্রী ভি. সীতারামীয়া

২১। তানসেন — ঠাকুর জয়দেব সিং

২২। রামানুজন — ডঃ বি. ভি. শর্মা

২৩। জে. সি. বসু — শ্রী এচ. এন. বসু

২৪। সরফোজী ভোঁসলে — শ্রী আর. গোপীনাথন

২৫। বসবন্ন — শ্রী এম. চিদানন্দ মূর্ত্তি

রাষ্ট্রীয় জীবনচরিতমালা

প্রকাশিত গ্রন্থসমূহ

১। গুরু গোবিন্দ সিংহ (৩য় সংস্করণ)—
ড. গোপাল সিং — ২·০০

২। গুরু নানক (২য় সংস্করণ)—ডঃ গোপাল সিং — ২·২৫

৩। কবীর—ডঃ পরশ নাথ তেৱারী — ১·৭৫

৪। রহিম—ডঃ সমর বাহাদুর সিং — ২·০০

৫। মহারাণা প্রতাপ (হিন্দী)—শ্রী আর. এচ. ভাট — ১·৭৫

৬। অহিল্যা বাই (হিন্দী)—শ্রীহীরা লাল শর্মা — ১·৭৫

৭। ত্যাগরাজ—অধ্যাপক পি. শম্বমূর্ত্তি — ২·০০

৮। পণ্ডিত ভাটখাণ্ডে—ডঃ এচ. এন. রত্নঝংকার — ১·২৫

৯। পণ্ডিত বিষ্ণু দিগম্বর—শ্রী ভি. আর. আথাবলে — ১·২৫

১০। শঙ্করদেব—ডঃ মহেশ্বর নেওগ — ২·০০

১১।	ৰাণী লক্ষ্মী বাই (হিন্দী)—শ্ৰী বৃন্দাবন লাল বৰ্মা	১·৭৫
১২।	সুব্ৰহ্মণ্য ভাৰতী—ডঃ (শ্ৰীমতী) প্ৰেম নন্দকুমাৰ	২·২৫
১৩।	হৰ্ষ—শ্ৰী ভি. ডি. গাঙ্গল	১·৭৫
১৪।	সমুদ্ৰগুপ্ত (হিন্দী)—ডঃ লল্লনজী গোপাল	১·৫০
১৫।	চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য (হিন্দী)—ডঃ লল্লনজী গোপাল	১·৫০
১৬।	কাজি নজৰুল ইছলাম—শ্ৰীবসুধা চক্ৰবৰ্ত্তী	২·০০
১৭।	শংকৰাচাৰ্য—অধ্যাপক টি. এম. পি. মহাদেৱন	২·০০
১৮।	আমীৰ খুস্ৰু— শ্ৰী চৈয়দ গুলাম সামনানি	১·৭৫
১৯।	নানা ফাডানৱীশ—ডঃ ৱাই. এন. দেৱধৰ	১·৭৫
২০।	ৰণজিৎ সিং—শ্ৰী ডি. আৰ. সুদ	২·০০
২১।	হৰি নাৰায়ণ আপ্টে—ডঃ এম. এ. কৰন্দিকৰ	১·৭৫
২২।	আৰ. জি. ভাণ্ডাৰকৰ—ডঃ এইচ. এ. ফাড্‌কে	১·৭৫
২৩।	মুথুস্বামী দীক্ষিতৰ—জাষ্টিচ টি. এল. ৱেঙ্কটৰাম আয়াৰ	২·০০
২৪।	মীৰ্জা ঘালিব—শ্ৰী মালিক ৰাম	২·০০
২৫।	সুৰদাস (হিন্দী)—শ্ৰী ব্ৰজেশ্বৰ বৰ্মা	২·০০
২৬।	ৰামানুজাচাৰ্য—শ্ৰী আৰ. পাৰ্থসাৰথি	১·৭৫
২৭।	ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ—শ্ৰী এচ. কে. বসু	২·০০

ভাৰত—দেচ আৰু দেচৱাচী

প্ৰকাশিত গ্ৰন্থসমূহ

		পুথিভঁৰাল সংস্কৰণ	জনপ্ৰিয় সংস্কৰণ
১।	ফ্লাৱাৰিং ট্ৰিজ—ডঃ এম. এস. ৰণধাৱা	৯·৫০	৬·৫০
২।	আচামীজ লিটাৰেচাৰ—অধ্যাপক হেম বৰুৱা	৭·৫০	৫·০০
৩।	কমন ট্ৰিজ—ডঃ এইচ. শান্তাপাউ	৮·২৫	৫·২৫
৪।	স্কেচ অব্ ইণ্ডিয়া—ডঃ পি. জে. দেৱৰাচ	৯·৫০	৬·৫০
৫।	লেণ্ড এণ্ড চইল—ডঃ এচ. পি. ৰয়চৌধুৰী	৮·২৫	৫·২৫
৬।	মীনাৰেলচ অব্ ইণ্ডিয়া—		
	শ্ৰীমতী মেহেৰ ডি. এন. ৱাডিয়া	৮·২৫	৫·২৫
৭।	ডমেষ্টিক এনিমেলচ—শ্ৰীহৰবংশ সিং	৮·০০	৪·২৫
৮।	ফৰেষ্টচ্ এণ্ড ফৰেষ্ট্ৰি—শ্ৰী কে. পী. সেগ্ৰেয়া	৮·৫০	৫·২৫
৯।	জিয়গ্ৰাফী অব্ ৰাজস্থান—ডঃ ভি. চি. মিশ্ৰ	৮·২৫	৬·০০
১০।	গাৰ্ডেন ফ্লাৱাৰচ—ডঃ বিষ্ণুস্বৰূপ	৯·৫০	৬·০০
১১।	পপুলেচন—ডঃ এচ. এন. আগৰৱালা	৭·০০	৩·৭৫
১২।	নিকোবৰ আইলেণ্ডচ—শ্ৰী কে. কে. মাথুৰ	৯·০০	৫·৫০
১৩।	কমন বাৰ্ডচ—ডঃ ছেলীম আলি আৰু		
	শ্ৰীমতী লাইক ফুটেহালি	১৫·০০	৯·০০
১৪।	ভিজিটেবলচ—ডঃ বি. চৌধুৰী	৮·২৫	৫·২৫
১৫।	ইকনমিক জিয়গ্ৰাফী অব্ ইণ্ডিয়া—		
	অধ্যাপক ভি. এচ. গণনাথন	৮·২৫	৫·২৫
১৬।	ফিজিকেল জিয়গ্ৰাফী অব্ ইণ্ডিয়া—		
	অধ্যাপক চি. এচ. পিছামুথু	৮·২৫	৫·২৫

		পুথিভঁৰাল সংস্কৰণ	জনপ্ৰিয় সংস্কৰণ
১৭।	মেডিচীনেল প্লেণ্টচ—ডঃ এচ. কে. জৈন	৯·০০	৫·৭৫
১৮।	জিয়গ্ৰাফী অব্ ৱেষ্ট বেঙ্গল— অধ্যাপক এচ. চি. বসু	৯·০০	৬·০০
১৯।	জিয়লজী অব্ ইণ্ডিয়া—ডঃ এ. কে. দে	৮·৫০	৫·২৫
২০।	ডি মনচুনচ—ডঃ পি. কে. দাস	৭·৫০	৪·২৫
২১।	ৰাজস্থান—ডঃ ধৰম পাল	৭·৭৫	৪·৫০
২২।	ইণ্ডিয়া—এ জেনেৰেল চাৰ্ভে —ডঃ জৰ্জ কুৰীয়ান	৯·৫০	৬·০০
২৩।	ট্ৰাইবচ অব্ আসাম—শ্ৰী এচ. বৰকটকী	৮·০০	৪·৭৫
২৪।	আচাম—শ্ৰী এচ. বৰকটকি	৮·০০	৪·৭৫
২৫।	টেম্পলচ অব্ নৰ্থ ইণ্ডিয়া—শ্ৰীকৃষ্ণ দেৱ	৭·৫০	৪·০০
২৬।	প্লেণ্ট ডিজিজেচ—ডঃ আৰ. এচ. মাথুৰ	৮·০০	৪ ৭৫
২৭।	ফ টচ—অধ্যাপক ৰণজিৎ সিং	৯·২৫	৫ ৭৫